

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

Izdaje
Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Urejuje
Prof. Fr. Kovačič.

Maribor, 1919.

Tiskala tiskarna sv. Cirila.

P. n. udom Zg. dr.!

Vsled silne draginje je udnina zvišana na 10 K, oziroma 200 K enkrat za vselej.

Prosimo, da nam stari udje ostanejo zvesti in se novi pridružijo. V prenovljeni domovini čaka naše društvo še večja naloga ko doslej. Javna znanstvena knjižnica, arhiv in muzej so v Mariboru važna kulturna potreba, ki jo zahteva že naša narodna čast.

Podpirajte tedaj gmotno in moralno naše društvo!

Odbor »Zgodovinskega društva.«

Rokopise, tiskovine v oceno, udnine, predmete za muzej, knjižnico ali arhiv je pošiljati edino na Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Ejauwey

Časopis
za
zgodovino in narodopisje.

—◇≡◇—
XV. letnik.

—◇≡◇—
Izdalo
Zgodovinsko društvo v Mariboru.

—◇≡◇—
Uredil
Prof. Fr. Kovačič.

Maribor, 1919.
Tiskala tiskarna sv. Cirila.

Handwritten signature

Časopis

zgodovino in narodopisje.

57749

030024842

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Uredil

Prof. Fr. Kovačič.

Maribor, 1919.

Tiskarna Ljubljana, 1919.

Vsebina XV. letnika (1919).

I. Razprave.

	Stran
Ilešič dr. Fran, Češko-jugoslovanske literarne paralele in odvisnosti	1
Kovačič Fran, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja	23
Kos dr. Fran, Doneski za krajevne kronike	85

II. Izvestja.

Stegenšek dr. Augustin, Iz polja baročne ikonografije	111
Stegenšek dr. Augustin, Gotske freske v cerkvi sv. Duha v Slov. Gradcu	113
Kotnik Fr., „Sprotuletna Vijolica“, mariborski dijaski list iz l. 1846	114
Kotnik Fr., Koroške narodopisne črtice V.	126
Ilešič dr. Fr., Miscellanea	127

III. Slostvo.

Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije. Fr. Podkrajšek	134
Kreser M., Gustoća žiteljstva kraljevine Hrvatske i Slavonije. Fr. Kovačič	138
Srpska historiografska djela dra. Alekse Ivića. I. Milekić	142
Milčetić Ivan, Koleda u južnih Slavena. Dr. F. I.	145
Páta Jos., Nové příspěvky k dějinám středobulharského jazyka a písemnictví. Fr. I.	146
Několik kapitol z dějin styku českobulharských. Fr. I.	147
Jeka od Osijeka. Fr. I.	147
Nastavni Vjesnik. F. I.	148
Diplomatički Zbornik jugosl. akademije. F. K.	148
Monumenta spectantia historiis Slavorum meridionalium. F. Kovačič	148
Národopisný Věstník československý. F. I.	150
Reischl Friedr., Erlöschene Klöster in Oesterreich. Dr. Stegenšek	151
Staročeská knihovna. Dr. Fr. Ilešič	151

IV. Spomini in jubileji.

† O. Stanislav Škrabec, Dr. A. Breznik	153
Stoletnica rojstva Ignacija Orožna. F. K.	157
Osemdesetletnica Vatroslava Jagića. F. K.	158

V. Črtice.

Svetina nad Celjem in njena okolica. Fr. Malgaj	159
Zlatorog in „jelen z zlatimi rogovi“. F. I.	163

VI. Društveni glasnik	164
---------------------------------	-----

Češko-jugoslovanske literarne paralele in odvisnosti.

Dr. Fr. Ilešič.

Baveč se s češko literaturo, sem često naletel na pojave, ki so me spominjali slovenskih ali v obče jugoslovanskih literarnih proizvodov. Pri takih dotirnih točkah obeh literatur je včasih misliti na medsebojno odvisnost, včasih pa le na podobnost, ki izvira iz skupnosti vzorov in virov in iz enotnosti širokih kulturnih struj. Oba odnošaja se ne dasta vedno strogo ločiti. V tem oziru je rekel švedski slavist Jensen: „Sličnost morejo biti slučajne in potrjujejo le staro činjenico, da ni nič novega pod solncem“. Za zgled takega „kurentnega“ gradiva naj navedem tu motiv o prepiru radi črk. Slovenec ga pozna iz Prešernovega soneta o „kaši“, kjer pesnik prepušča spor o golih črkah Abderitom.

Češki vrstnik Prešernov in spoštovalec njegovih poezij, Čelakovski ima tudi epigram „Nové Abderitství“, ki se nanaša na takratno češko črkarsko pravdo, ali naj se po starem načinu glas „u“ označuje s črko „v“ ali ne, in je li za „z“ pisati „y“ ali „i“ :

„Či ten měl pravdu, v oslově kdo stínu ležel?

Či onen, komu osel přináležel?

Tak spor druhdy Abderité vedli,

až zlosti rděli a bledli.

Či lépe »v kozych brad« psáti,

než »u kozich« ? již račte o to dbáti,

by nevznikaly v obci rozbroy, zrady

pro stín kozí brady“.

Ta epigram Čelakovskega je bil natisnjen v „Časopisu Českého Museum“ 1832, str. 402, a omenjeni sonet Prešernov citira Čelakovski v istem letniku nekoliko pozneje (str. 451). Nastanek češkega epigrama je torej vsekakor v časovni zvezi s Prešernovim sonetom; na kavzalnost pa bi tem laže mislili, ker ima v nekem drugem epigramu Čelakovski (o purizmu) besede, ki močno nalikujejo Prešernovim: „Besed se tujih boj ko hudega vraga“; to so namreč besede: „... že ve psaní, jak zlého ducha, všech cizích slov se strážeme“. Seveda moramo tudi uvaževati, da je motiv sam že star, torej že predprešernovski. Jungmann je l. 1820. napisal satiro „Rozepře mezi písmeny“ (y, i), a več nego 50 let prej je snov porabil ruski pesnik Sumarokov v veseloigri „Trisotinius“ (1750): Bombonius in Trisotinius se prepirata, katera črka je boljša, „T“ z eno nogo ali „|||“ s tremi nogami. Sluga, ki mora rešiti prepír, da

prednost tronožni črki, češ, pri enonožni ne ostane nič, če se ji zlomi noga, a pri tronožni ostane ena, če se ji tudi zlomita dve. Ta motiv o sporu črk sega očitvidno v klasično starodavnost, saj nahajamo pri Lucianu prepir med „δ“ in „τ“. Pa tudi pozneje po Prešernu in Čelakovskem mu imamo sled, in sicer pri Bogoviću, ki pravi v pesmi „Abeceda i azbuka“:

Abeceda i azbuka,
dva su grla jednog zvuka,
jedan duh nek vlada u njima,
pak će biti, što bit ima.

Raznih „reminiscenc“ bo najti baš pri pesnikih s široko načitanostjo, kakor je bil na pr. Prešeren. Posebe se je vedno vprašati, koliko so take reminiscence zgolj nezavedno in pasivno spominjanje, koliko pa zavedno, aktivno posnemanje. Za zgled take negotove alternative naj tu navedem ono kitico „Krsta pri Savici“, ki se začne:

„Tam v časih Črtomira na otoki
podoaba boginje je stala Žive . . .“

Tej boginji so posvečeni „mladeničev stoki“ ter smehi in joki deklet. Staroslav ji je svečenik, njegova lepa hči Bogomila pa svečenica.

Te prešernove kitice se spomniš, če čitaš prvi spev Montesquieujevega „Hrama Gnidskega“¹, klasicistične alegorije častitve boginje Venere v Gnidu, obmorskem mestecu v Kariji v Mali Aziji. V prvem spodu „Hrama Gnidskega“ se nam opisuje Venerino svetišče. Sredi starodavnega svetega gozda se dviga grič in na njem je hram, kjer žrtvujejo ljubezni. „Tu so žrtve vzdih in darovi nežna srca . . . Oni, ki so potrti vsled trdosti Neusmiljene, prihajajo tja vzdihovat . . . Deklice prihajajo vsak dan v svetišče, da izreko tam Veneri svoje prošnje . . .“²

* * *

Pred vsem hočem tu podati nekaj slovensko-čeških paralel, katerih motiv je bil v dobi romantike (okoli 1800) sploh običajen in ki torej motivno utegnejo izvirati iz istega vira.

¹ Izdal je Montesquieu ta svoj „roman“ v 7 spevih l. 1725., in sicer v prozi: *Le temple de Guide*. Avtor se smatra za prevajalca ter pravi v predgovoru, da je spis prevod grškega rokopisa neznanega avtorja. Še v 18. stoletju je bil roman v francoščini dvakrat verzificiran ter je izšel v več prevodih, v nemškem trikrat, v italijanskem, poljskem in češkem (1804). Poljskega prevoda Šumanovskega se je držal češki prevajatelj Puchmajer - Rabim Montesquieujeve „Oeuvres complètes“, Tome II. (Aux Deux-Ponts, 1774), str. 223-264.

² „Là les sacrifices sont des soupirs, et les offrandes un coeur tendre . . . Ceux qui sont accablés des rigueurs d'une crudelle y viennent soupirer . . . Les filles entrent chaque jour dans le sanctuaire, pour faire leur prière à Venus . . .“

Motiv znanega Prešernovega sveta „Dekletom“ nahajam tudi pri češkem pesniku Jos. Rautenkrancu, vrstniku Valentina Vodnika. Ta je v Puchmajerjevem „Sebrani Básni a Zpěvů“ (II., 1797), pesniškem almanahu, ki stoji v češki literaturi na meji med prosvetljenim racionalizmom in romantiko, priobčil pesem „Paupě na B*** S.“ (5 kitic). Pesnik kaže tu svojemu dekletu še zaprt popek divje rože. Roža se razvije, a hitro umira. „Sprejmi me v srce svoje, mila moja deklica! Predno pride noč, vzame gotovo moč dekletom krasoto“. „Tak si reči daj, meni zdaj ljubav daj, žijoč v mladosti! Hitro moreš zveneti, potem ti bo živeti brez vse radosti“. Seveda ta motiv je tako občéčloveški in tako naraven, da ga sigurno lahko najdemo v raznih literaturah raznih časov¹.

Nekoliko konkretnejša je že sličnost, ki jo nahajam med Prešernovo pesmijo „Pod oknom“ in pesmijo češkega pesnika Karla Sudimira Šnaiderja (1766—1835). Njegova „Píseň večerní pod oknem děvčete“ ima pet kitic: Pod oknom miljenke sedi mladenič s kitaro (1. kitica). Vse okoli tiho dremlje, le mladenič pred oknom gine od bolečin ljubezni (2. kitica).

O rychle, struny zlaté!
Skrz tichou zněte noc,
a jevte při měsěku
mé lásky holnou moc.
At' z vás duch Milka věje,
an k lásce vzbuzuje,
a srdce zkamenělá
děvčátek změkčuje,

O kěž, ma fiolinko,
kež pak tvym i pohno,
a ruka tvá milostně
k nemu mne přivine!
Však, ah, přemarná žádost
přemarná nadeje!
Struny nadarmo znejí
hoch tvůj darmo pěje!

Spi tedy, spi, milenko!
Bůh sam tě ostřihej,
a perut' Cherubina
na čílko chladek vej!
Ja smutně zas odnášim
lásky své bolnou moc,
a ztrapané mé srdce
ti přeje — dobrou noc.

O strune, javite v luninem svitu mojo ljubezen! Ah, zaman done moje strune. Spi torej, draga! Odhajam z žalostno ljubeznijo v srcu in izmučeno srce ti kliče: Lahko noč!² Prav Prešernovsko razpoloženje!

Znan je Levstikov „Popotnik“, zložen v nekakih stancah z rimami: ab, ab, cd, cd. „Živel sem dolgo časa z vami, le zopet v roko

¹ Na pr. dubrovniški i latinski lirik Crijević iz XV. stoletja pravi svoji Flaviji, da naj misli, kako hitro mine mladost, in da je nikdo več ne bo pozelel, ko enkrat ostari. („Rad“ knj. 206, str. 230.) — Prim. doli Blumauerjevo pesem v češkem prevodu!

² Tu bi še mogli primerjati Gogoljevo „Majsko noč ali utopljenico“: Kozak pride Pod okno deklice ter vpraša: „Halo, halo, ali spiš ali nočeš k meni ven priti?“ Prosi jo, naj mu poda svojo bele roko (Sočinjenja. Redakcija Tihonravova, Petrograd 1900. Tom I.)

grčav les itd.“ Čeh Čelakovský pa ima pesem „Spokojený harfeník“ (Zadovoljni harfenik). V nevezanem prevodu se ta češka pesem glasi takole :

Harfa moja in skitališka volja, dar petja in radosten pogled, bodra misel, krasoticam služna, k temu širom širi svet — to je vse, s čimer me je usoda poslala na divjo pot, — to je vse, s čimer me je obdarila pod visokim firmamentom.

Siromak sem in vendar ti ne zavidam, knez, bodisi kakorkoli bogat; svobode moje noben človek ne veže niti razpetih mojih poželenj. Bojazen za denar me o polnoči iz mirnega srca ne vznemirja niti mi črv zasije ogoljufanega brata na tesni vesti.

Kakor ptič zleti z drevesa na drevo in se briga le za danes, tako me moja zvezda vodi v stan dobrih ljudi iz kraja v kraj. Ob mojem spevu se človek, skrbi poln, razveseli, radost zasije v vsakem licu; kdor kaj ima in če je ljubezniv, mi rad da itd.

V tej pesmi Čelakovskega čutimo Goeteja („Der Sängler“), Vodnika, ki živi „brez plenka o petju ko tič“, Prešerna, ki je srečen s srebrnino rose in z zlatnino zarje, a tudi Levstikovega „Popotnika“. Primerjava s „Popotnikom“ se tem bolj vsiljuje, ker si je oblika obeh pesmi močno podobna. Tudi Čelakovskega „Spokojený harfeník“ je namreč zložen v nekakih stancih (5 osemvrstičnih kitic) z istimi rimami, kakor jih ima Levstikov „Popotnik“, namreč: ab — ab — cd — cd. Mera je — spričo naglasnih razlik obeh jezikov! — različna: Levstik ima četrstopen jamb z nadštevilnim zlogom, Čelakovský pa peterosten trohej: „Harfa má a vůle dobrodružná, zpěvu dar a vždy radostný vzhled . . .“¹

Koliko je v „Svatoboju puščavniku“ (1851), v tej povesti Josipine Turnogradske, videti element Levstikovega „Ubežnega kralja“, o tem sem pisal v „Slovanu“ 1912, str. 207. Na to balado sem mislil tudi pri pesmi „Pocestný“ (Popotnik), ki jo je priobčil V. Nejedlý v „Almanachu aneb Novoročenki“ (Kraljevi Gradec, 1823, str. 156—57). V tej češki pesmi čitamo to-le: Vroče solnce je utrudilo potnika; zaspal je na visoki gori; pod njim je bila globina kakor morje. Komaj je zasnul, že mu je zapeljiv sen pred očmi ustvaril pomladanski dan. Hipoma so se razevele rastline in cvetlice v živem rajju . . . V tem očaranem kraju je nenadno skočila

¹ Kar se tiče pesnikove „srebrnine“ in „zlatnine“, bi bilo primerjati Karamzino vo pesem „Къ бѣдному poetu“, kjer čitamo, kako rodna mati priroda nagraja nesrečne pastorke Fortune:

Poetъ ! Natura vsja tvoja.
V jeja ljubeznomъ serdca loně
ty carъ na velelěpnomъ trone.
Otavъ drugimъ nositъ venec . . .

Kdor ima dar fantazije, ima 1000 rubljev v žepu, tudi če nima kopejke . . .

na vrt devica, kakor boginja ljubezni. Ko je mladenič ugledal milenko, je ostrmel: ljubezen se mu je selila v srce... Glava se mu vrti, svetovi ginejo! Devica kimne in vsaka kaplja krvi gori mladeniču v žili. Skoči, beži k milenki in — leži v globini! Mesto ljubezni čuti objemanje smrti.

Iz ljudskošolskih čitank dobro poznamo Val. Orožna pesem: „Lastovki v slovo“, ki se začenja tako-le:

„Mrzli veter tebe žene,
ljuba ptičica, od nas,
ki iznad lipice zelene
si mi pela kratek čas.
Vsako jutro, ptičica moja,
rano si prepevala itd.“

Čelakovský ima pesem „Lastovičke“, ki jo tu podajam v nevezanem prevodu¹: Torej zopet iz naših krajev, tolažljive klepetke! K tujim bregovom se pripravljate? In vas, vi prijateljice tihega mojega domovja, ki ste rano z menoj slavile jutra, slišim nad streho, ko se poslavljate z dojmljivim glasom. In letite počasi, kamor vas potegne vaša usoda, in naj se vas na poti ne takne burja niti kako drugo zlo; in v zdravju se vrnite, nesoč novih pesmi, ko poda pomlad veselih dni; oskrboval bom med tem tu gnezdeca pozorno.

Sorodnost obeh pesmi je rahla. Zdi se pa, da je bil motiv, sam na sebi prav vsakdanji, baš v dobi Čelakovskega posebno navaden. Tudi prijatelj Čelakovskega V. Nařícký ima pesem „Vlastovička“; v tej pesmi pozdravlja pesnik lastovico spomladi, ko se je zopet vrnila, češ, „privoščimo ti prostorček, sprejmemo te pod streho...“²

* * *

V drugo vrsto „paralel in odvisnosti“ računam take slučaje, kjer sličnost izvira iz več ali manj določljivega skupnega motivnega vira. Sem spada znani Preradovičev „Putnik“. V temni noči potrka Preradovičev Potnik na okno bajte, proseč prenočišča. Starka pač odpre, a zavrne potnika, češ, da ima še za svojo deco komaj prostora. Ves obupan obžaluje potnik, da je ostavil dom. Kar zapoje petelin, naznanjajoč bližnji dan. Radostno pozdravlja potnik jutranjo stran, kjer je njegova domovina. — Istodobno s Preradovičevim „Putnikom“ (1844) je izšel Tylov češki roman „Poslednji Čeh“. Grof Velenski je zapadel težki melanholiji, ker je mislil, da je poslednji Čeh. Njegova gojenka Milada pa mu zapoje pesem, njegovemu srcu posebno milo, pesem potnika, vračajočega se v drago domovino, ki je v vročem hrepenenju mnogo let tugoval v mrzlem

¹ Tudi v Čelakovskega „Čitací knigi“ I. (3. vydání 1852, str. 72).

² Drugačen je motiv „Lastovke“, prevedene iz laščine, v „Pravem Slovencu“ 1849, števil. 15.

krilu daljne tujine, zdaj pa stoji na svetem pragu domovine; vidi izpolnjeno poslednje koprnenje svojega življenja, meša potoke hvaležnih solz z njenim prahom in rad umira. — Tudi P. Stoos, eden izmed prvih Gajevih Ilircev, ima pesem „Putnik domovini“ (Gajeva „Danica“ I. št. 4): „Kamgod putnik se obrne, z vsakim drhče korakom, zemlja vsaka mu počrne, kojagod ni njegov dom . . .“, a končno potniku zasiže „Danica“.

Izvir tega „potniškega“ motiva utegne biti v Chateaubriandovi povesti „Atali“, ki je bila takorekoč signal evropske romantike ter se je takrat prevajala v razne jezike.¹ Naša literarna zgodovina je že opozorila na odnošaj med „Atalo“, ki nam prikazuje začetek krščanstva v severni Ameriki med „Indijanci“, in „Krstom pri Savici“ (Gl. o tem „Lj. Zvon“ 1918, str. 226), a v „Atali“ nahajam tudi pesem, ki spominja Preradovičevega „Putnika“. Junak „Atale“, Šakta, Črtomir Chateaubriandove povesti, je bil ujet pri plemenu Muskogulgov v Floridi, Atala, hči glavarja tega plemena, ga reši iz ujetništva ter pobegne z njim proti severu v gozdne puščave. Na tem begu iz domovine zapoje Atala, „hči prognanstva“, otožno pesem o domovini: „Srečen, kdor ni videl dima tujekrajne slavnosti in je sedel le pri radovankah svojih očetov! . . . Potoval je mnogo ur in utrujen žalostno sedel. Ozre se po hišah ljudi; nima potnik, kamor bi sklonil svojo glavo. Potrka na bajtico, odloži lok za duri, prosi prenočišča; gospodar mu odkima z roko; potnik vzame lok in se vrne v pustinja . . . Srečen, kdor ni videl dima tujekrajne slavnosti in je sedel pri radovankah svojih očetov! Kdor ni ostavil svoje domovine, njemu ste življenja dni napolnile ve, divne pripovedke, pripovedovane ob ognjišču, in vi, sladki izlivi srca in dolga ljubav. Grob mu je doma; na grobu solze prijateljev“.

V tej „pesmi domovine“ čutimo vir „Potnikom“ našega preporoda, ki jim v tujini ne sveti solnce, posebe Preradovičevega „Putnika“,² pa tudi Prešernovih Andrejev, ki se jim je izpolnila ena želja, „v zemlji domači da truplo leži“.

Do „Atale“ nazaj sega pač tudi osnovni motiv Jenkovega „Naprej!“, narodno-romantični motiv: „Z Bogom, mati, ljubca zdrava, mati mi je očetnjava . . .“ Jenko s to svojo pesmijo v slovenski književnosti ni prvoten; že iz leta 1853. imamo istomotivno, zelo slično (pač Švegljevo-Radonjevičevo³) pesem v Razlagovi „Zori Jugoslovanski“ (II. 1853): „O slovesu“. To je tak-le dialog med A. in B.:

¹ V nemškem prevodu so Chateaubriandova dela izšla v letih 1827—1832, „Atala“ posebe 1831, v češčino je „Atalo“ prevel Jungmann 1805. Slovenski prevod Mihaela Verneta je izšel pozneje, v Novicah 1859, str. 140 sl.

² V svoji študiji „Peter Preradović“ (Zagreb, 1903, 119) pravi Drechsler, da je Preradović „jamačno čitao i poznavao“ Chateaubrianda.

³ Glaser, Zgodovina, III. 251 navaja hot Švegljevi pesmi v „Zori“ le: „Tožba ljube“ in „Dve rožici“. Stvar pa je taka: Nahajajo se tam štiri pesmi po vrsti: „O slo-

A: „Draga moja! zdrava bodi,
tjakej pot drugod me vodi,
iti moram v daljni kraj,
moram tebe zapustiti,
moram, ljuba, se ločiti,
vabi čast drugod me zdaj“.

B: „Ah, predragi, ah, ne hodi,
tu ostani, zvest mi bodi,
strašna smrt ti tam grozi,
pusť jim vojske, pusť jim boje,
u naročju ljube svoje
lčpše solnce ti sveti“.

A: Na boj za očevino mi veleva glas dolžnosti.

B: Kako lepo je življenje v mirni domovini!

A: Med orožja, groma strele me vabi junaška čast.

B: Dragi, pusti krvave nuje! Bog bo maščeval krivice.

A: Za pravico Bog me vabi,
varovat je ne pozabi,
večni zakon govori;
log domači, hrib i trate
zapustiti svoje brate,
ljube vse, dolžnost veli“.

B: Kdo bo tvojo ljubo stražil?

A! O ne plači, draga mii! Prosto v gorah srna skače¹,
proste trate so domače —
Zdrava ostani, Bog te obvari!

V češki književnosti spominja Jenkovega „Naprej!“ pesem Josipa Krasoslava Chmelenskoga (1800—1839): „Loučeni“ (Slovo)², kjer se razgovarjata Slavoj in Vlasta:

Slavoj.

Z Bogom, lepa Vlasta moja — trobenta me kliče v boje — med
sovražne roje — v ljuto moram seč. — Že moj bzlec nestrpno osedlan
grabi v travi — hlepeč me nesti k slavi — pripni za pas mi meč!

vesu“ (1). „Na bojišču“ (2). „Tožba ljube“ (3). „Dve rožici“ (4); prve tri nimajo podpisa, le pod zadnjo je: „Jos. Radonjevič“. Radi štetja: 1 4 ni dvomno, da velja ona firma za vse štiri pesmi.

¹ Reminiscenca ilirske davorije: Prosto gorom zver prolazi.

² V njegovi zbirki pesmi iz l. 1823. V njegovi dramatski pesnitvi: „Láska Čehova“ vidimo voditelja Čehov, ki v ljubezni do svoje Miloste pozablja voditeljske dolžnosti; ko pa vsled tega sika ob njem beseda, „izdajalec domovine“, ga prosi Milosta, naj ji zada smrt. Čech jo prebode res, ona pa kliče: „Hvala! Moja želja se je izpolnila, v tvojem naročju sladko umrem“.

Vlasta.

Torej vendar to ni varanje — v naročje smrti mi hitiš — ah, kje najdem krepila! — S teboj odhaja! Ostani pri meni, dragi moj! Vrzi stran orožje ali na me pomeri! Glej, tako toži Vlasta tvoja — ne zapuščaj je!

Slavoj.

Ali bi zaslužil Čeh biti, če bi, ko domovina čuti gorje, ne hotel krvi za njo preleti, — Vlasta plemenita? Kako bi bilo moji devi, kadar bi za hrabre mladeniče češke deve vile vence — Vlasta pa bi jih ne vila?

Vlasta.

Pojdi, ker si ne daš braniti! — Vrni se pa v srečni dobi, — na-proti ti hočem nesti — krasen venec iz mirte; — ako ne prideš, se, svojo zмотo obžalujoč, vdam težavi — za se bom plela nagrobni venec iz rožmarina.

Zdi se mi, da nahajam takim romantičnim motivom, kakor je Jenkov v „Napreju“ in Chmelenskega v „Loučení“ vir že v „Atali“. Atala namreč govori svojemu dragemu Šakti: „Pomni, dragi prijatelj, da bojevnik pripada domovini, kaj je slaba žena proti dolžnostim, ki so na tebi!“ — Včasih junak sam spozna svojo višjo domovinsko dolžnost, včasih ga na njo opozarja njegova draga. (Prim. doli točko o „Jamski Ivanki“ !)

Naj izpregovorim še o Prešernovem „Orglarčku“, ki je izšel prvič v „Novicah“ 1845 pod naslovom: „Kaj se sme in more peti“¹. Literat češkega preporeda Vojteh Nejedlý ima v Puchmajerjevem „Sebrání Básní a Zpevů“ III. (1798) epistolo: „Psaní na Jaroslava Puchmíra“ in tu pravi:

Večnost kar zasluđuje,
poteka le iz polnega srca; . . .
zaman godec verze kuje,
zaman se sem in tja vije,
slavo s spevom ošabno išče:
Pesniti se ne da naučiti.
Poslušaj, da ti dam zgled:
Kanarček je s svojim petjem storil,
da so se mu vsi ljudje divili.
Kak „hásek“! kako petje!
Na izprehodu je z milim mila

o ptičku izpregovorila.
Ko tu s strani druge slavec
preslavlja ljubezen,
plava vse povsod v ljubezni,
gozdovi vabijo k veselju.
O kako slavec ljubezni uči!
Priroda osramoti
vsá človeška modrovanja,
čakaj, kadar te razpaljuje,
da ti srce prekipi.

Vsakdo čuti, da je temeljna misel te poslanice ista, kakor je misel „Orglarčka“: pesniti se ne moreš naučiti: večnost poteka le iz polnega

¹ Ne kakor da bi hotel iskati kako konkretno zvezo, le v ilustracijo časa, ki je rodil diktatorske „orglarje“ razne vrste, omenjam tu strogo komisijo milansko baš iz Prešernovih časov, ki je poklicala pred se baje tudi nekega kosa, ker se je bil naučil peti melodijo revolucionarne himne: „ma quella birba di merlo ebbe il coraggio di ripetere l'aria dell'inno anche alla presenza del giudice“. (C. Collodi, Minuzzolo Libro per i ragazzi della quinta classe elementare. Str. 277.)

srca, priroda osramoti vsa človeška modrovanja, čakaj, da ti srce zakipi. Pa še več: ptice so vzori petja, kadar proslavljajo ljubezen svojega srca, poleg kanarčka uči slavec ljubezni.

Zdi se mi, da se ves ta motiv o slavcu kot pravem pevcu, zlasti kot pevcu, ki kljubuje prisiljeni disciplini, da zvesti na „Trutz-Nachtigall“ jezuita Friderika Speeja (1591—1635)¹. Zaran me mika iti na izprehod v lavorov gozd, pravi pesnik, kjer pojo ptički:

doch süßer noch erklinget
ein sonders Vögelein,
so seinen Sang vollbringet
bey Mond und Sonnenschein
Trutz-Nachtigall mit namen
eß nunmehr wird genant
und vielen Wildt und Zahnen
obsieget unbekannt:
Trutz-Nachtigall mans nennet
ist rund von süßem Pfeil:

Die lieb eß lieblich brennet,
wird nie der Wunden heil.
Gelt, Pomp und Pracht auf Erden
Lust Freuden eß verspott,
und achtets für beschwerden,
sucht nur den schönen Gott.
Nur klingelts aller Orten
von Gott und Gottes Sohn,
und nur zur Himmelsporten
verweiset allen thon . . .

Na videz je pač razlika med Speejevimi in Prešernovimi slavci — zakaj Speejev slavec poje le o ljubezni do Boga, Prešernov pa pač o ljubezni do tovarišice — toda predmet ljubezni tu ni bistven, marveč bistvena je iskrena ljubezen kot naraven vir poezije. V razvoju poezije ni tako redek slučaj, da se religioznost nadomesti s posvetnim globokim čuvstvom.²

Speejeve pesmi so bile v Nemčiji in Avstriji zelo razširjene. Zdi se, da jih je rabil tudi Slavonec Kanižlić (18. stoletja). Belega Kranjca in kajkavskega zagrebškega pisatelja Maljevca „Nebeški pastir“ je zasnovan na slični pesmi v „Trutznachtigall“. (Prim. „Rad. Akademije“ knj. 207, str. 219.) Za Prešerna je važno, da je „Trutznachtigall“ izdal tudi romantik Brentano 1817.

Še en zgled iz Prešerna; to je sonet:

„Bil vel'ki teden je. V sáboto sveto, ko vabi molit božji grob kristjana . . .“

Da je ta Prešernov sonet o začetku ljubezni l. 1833. odvisen od Petrarkovega sličnega soneta, je znano. Dr. A. Žigon je v „Čas. za zgo-

¹ Trutz-Nachtigal, oder Geistlich Poetisch Lust-Waldlein, deßgleichen nach wie zuvor in Teutscher sprach gelesen . . . (Izšlo po njegovi smrti).

² Vsebinski se s Prešernovimi ptiči, ki pojo slavo božjo, krije konec Speejev: „Die Gesponß Jesu erweckt die vögelein zum Lob Gottes“, pozivajoč jih: Lobt Gott, lobt Gott, ihr vögelein, ihr, ihr und all die seine. Lobt Gott, ihr süße schwetzerlein, ihr Nachtigalen kleine . . . Habt ihr kein sonders Liedlein, so lernet nur das meine, . . . Singt nur allein: Gelobt sey Gott etc.

³ Češki je „Trutznachtigall“ prevel jez. Štastný Kadlinský (Zdoroslaviček) 1665, prevod je priobčen v Thámovem almanahu „Basně“ 1785.

dovino in narodopisje (III., str. 170 sl.) obširno razpravljaj o njem in dokazoval, da je Prešeren ta svoj sonet zložil iz umetniško-kompozicijskih ozirov, ko je pripravljaj izdanje svojih „Poezij“ (nekako v dobi od 1836—1846).

Zanimivo je sedaj, da imamo pri Čelakovskem drugo slovansko pesem, ki posnema Petrarko v zatrevanju o pečetku ljubezni v cerkvi, Morda da bo ta činjenica v zvezi z drugimi pomagala kdaj ustanoviti bliže čas nastanka omenjenega Prešernovega soneta.

L. 1820. je Čelakovský zložil „Znělky“ (— Sonete), osem sonetov. ki so v vsebinski zvezi med seboj. Prvi sonet ima to-le vsebino: Zvonovi so doneli; v krasoti baldahina je nesel Gospodov služabnik Najsvetejše; zbor ljudstva je prepeval v zvokih serafinskih. — Vrste luči so v nočni senci razsvetljevale pot od božjega groba; ah, tedaj so blodne oči v kraljestvu nebes blodečega prvič zagledale Nino. — Skrušena klečoč, se je s sveto dušo dvigala k blaženim livadam; z mirnim pogledom je visela ob knjigi. — Duhovnik blagoslavlja ljudstvo. Prikrivam razpaljeni obraz, ob prsi se trkajoč z bogabojnim šepetom: Gospod, odpusti krivdo! Boga kličem.

Torej, kakor pri Prešernu: začetek ljubezni o Veliki noči pri božjem grobu.

Hočem podati še vsebino ostalih „Znělek“: (Drugi sonet). Naj sedaj usta naznanjajo čuda, „kako se je po njej življenje moje pomladilo, kako so se vznesla krila duha in kako se je zrajil svet okoli mene“. — (Tretji sonet). Solnce je zašlo; s stolpiča temnega samostana oglašja zvonček mir; kosci in ribiči se vračajo. — Kočica dremlje v pokoju; ne slišim pred njo več nedolžnega veselja igravih milih otrok. „Taka hišica skromno polje, na vrtiču nekoliko temavih senc, k temu ona — sreča neizrečena“. — (Šesti sonet). Pa svoj raj gleda le v minulosti. Nobena pomlad ga več ne osveži, drage njegove mu ne povrne noben maj. — (Sedmi sonet). Vi, ki vzdihujete dni in noči, obžalujoč neprilike ljubavi, požurite se k bregu! Tu je trdna ladja in silno veslo: Slavija in lepota, naše geslo!

„On, ki te sijajne hrame ruši, verujte, on jih zopet postavi, s tisočero krasoto oslavi! Tam, kjer se njemu Kerubim klanja, kjer je večnih lepot obilje, tja vzlete tudi naši liki“.

Kakor je razvidno, spominja Čelakovský še na par mestih Prešerna. Drugi sonet Čelakovskega se da primerjati s 13. in 14. sonetom Prešernovega Sonetnega venca: „Zjasnilo se mi bo spet mračno lice, spet upanje bo v srcu zelenelo... Na novo bo srce spet oživel, v njem rastle jasnih poezij cvetlice... in spet spomlad razklada svoja čuda... veselje preleti natoro celo“. S 3. sonetom Čelakovskega pa primerjaj „Vrbo“ s hišo

očetovo, kjer je bil pesnik dobil „zvesto srce in delavno ročico“ in kjer bi mu sv. Marko varoval dom in polje. — Konec Čelakovskega (smrt Ninina) spominja Kollarjeve Mine in Vrazove Ljubice, istotako končno spajanje ljubavi z rodoljubjem. —

* * *

V tretjo skupino štejem slučaje, kjer ne gre le za motivno zvezo, ampak za sličnost konkretnih dogodkov, izvirajočo iz posebnega skupnega, a dosle še neznanega vira. Seveda se ti slučaji ne dajo vselej strogo ločiti od prejšnjih. Razpravljati mi je tu pred vsem o Vilharjevi „Jamski Ivanki“ (1850). V to svrhu mi je posneti vsebino te spevoigre.

Vladimir, vitez Jamski, vzgaja hčer Ivanko in Bogomila. Bratska ljubav ju oklepa. Nekoč je sokol Ivanki ugrabil golobčka; Bogomil je sokola ujel, a ga zopet izpustil, ker je Ivanka zanj prosila, češ, svobodo ljubi vsaka stvar. Bogomil je bil ganjen, ko je videl, da „ima sestrico tako blagega, plemenitega srca“. Tedaj pa pride na Jamski grad z Dunaja vitez Eihental ter v imenu svojega vojvode Leopolda povabi Jamskega na križarsko vojno. Starec je brž pripravljen, a Bogomil hoče iti mesto njega, da bi si pridobil z mečem slavo. Ob tej priliki Vladimir Bogomilu razodene, da je prav za prav sin viteza Rovanskega, njegovega prijatelja, ki ga je sovražnik ugonobil. Bratsko nagnjenje se je v mladeniču in mladenki zdajci izpremenilo v ljubezen. Ivanka sama ga oboroži ter „vzame svoj trak in ga Bogomilu obveže. „Ta trak, belo-modro-rdeč, vzemi od svoje zveste v znamenje in kolikorkrat ga vidiš, se zmisli, da v Jamskem gradu po tebi zdihuje slovenska deklica.“ Očetu Vladimiru nista Ivanka in njena mati o tej ljubezni hoteli nič povedati, da bi mu ne naložili še večje skrbi za življenje sinovo. Očeta je kmalu potem napadel „Črni vitez“ vitez v črnem oklepu, ki mu je črno srce, ki z mečem in zubljem nanzanja pogubo človeštvu; iz nevarnosti ga je rešil Miroslav, vitez Kalski, in je pri tej priliki prosil za roko Ivankino; oče mu jo da. Prav ko oče misli obhajati zaroko svoje hčerke, se vrne Bogomil iz svete dežele in zve, da bo Miroslav Ivankin ženin. Ivanka, ki tudi šele sedaj zve o očetovi nameri, hoče rajši „nesti svoje tužno srce v tih grob“ nego se odpovedati Bogomilu. Miroslav pa izjavi, da „le čez njegovo mrtvo telo gre pot za Bogomila in Ivanko do oltarja“. Pride do dvoboja; Bogomil nadvlada in Miroslav se vda v svojo usodo ter odide v križarsko vojno, da bi udušil ljubezni bolečine. Vladimir blagoslovi mlada zaročenca.

Čas, v katerem si pesnik misli dogodek, je določen; to je čas tretje križarske vojne (Friderik Rdečebradec, Leopold Avstrijski, sultan Saladin). Ideali v spevoigri so fevdalni, krščanski in slovanski; Bogomilu je nenaavadno visoko čustvo, „bojevati se na strani pobožnih cesarjev in kraljev za čast celega krščanstva“; zaveda se, da je slovenskega rodu,

čigar sinovi slove po vsem svetu kot junaški zmagovalci; Slavjanom daje Slava slavo¹. Slava je „pravega možaka edini cilj“. Ivanka in z njo Bogomil gorita za svobodo.

Vilharjeve „Jamske Ivanke“ se spomniš, ko čitaš v Gajevi „Danici“ 1835 (št. 26. in 27.) povest „Želislav i Ljudmila“. Vsebina te povesti je sledeča: Za poljskega kralja Boleslava Hrabrega je v svojem dvoru ob Dnjestru živel s slavo domovine proslavljeni sivolasi vojvoda Zaviša. Imel je le eno hčer, lepo kakor poletje, dobro kakor duša, Ljudmilo. Z njo vred je vzgajal sina, siroto svojega tovariša Zenomisla, ki je padel v boju s križevskim knezom Želislava; zdelo se je, da sta ena duša. Ravno pred zoro je šla nekoč Ljudmila tešit nesrečno rodbino, ki ji je oče padel za domovino: prav z istim namenom je bil pa tam tudi Želislav; „k čustvu detinske ljubavi, s katero je dosle grlila svojega prijatelja, je dodala sedaj še čustvo notranjega spoštovanja“. Toda stari je hotel ljubav zatreti v kali, ker je bil Ljudmili Svetopolka, kralja Mazovskega, odbral za ženina. Ko sta nekoč ob glasu tambure poleg starca Zaviše pod lipo pela junaško pesem, zatrobi tromba in pride kraljev sel s pozivom, da je treba iti v boj zoper kijevske kneze. Želislav se bori sam s seboj, ali naj sluša glas dolžnosti ali čustvo srca, toda ljubav do domovine nadvlada. Ob Dnjestru v mesečini se poslovita. Ko je drugega dne odhajal kot vodja oklopnikov, mu priveže Ljudmila bel pas okoli oklepa z napisom: „Verna tebi do smrti“. Pod zidovjem kijevskim se udarita vojski. Samega kralja Boleslava reši Želislav iz pogibelji ter tako reši Poljake. S težko slutnjo se vrača Želislav na domači grad; tu se je obhajala baš poroka Ljudmilina s Svetopolkom. Želislav pozove Svetopolka na dvoboj. Črno opravljen je drugega dne Svetopolkov nasprotnik na bojišču. Bil je težko ranjen; prepozno so spoznali, da je bila to — Ljudmila. Rajša je šla v smrt nego da bi domovina izgubila enega junaka. „Služi domovini“, reče Želislavu in umre. Na kitnjastih livadah ob Dnjestru dvigne Želislav svoji ljubavi spomenik: turobnico vrbo, s cvetjem obdano. Zvečer in zaran je odsle sedeval tod in včasih se mu je zdelo, kakor da vidi Ljudmilo pred seboj, ki njega gleda z milim božanskim očesom, v svetlo-beli opravi. S takimi slikami svoje domišljije se baveč, je nekega jutra sedel tam; kar prevelika tuga ustavi tok njegove krvi in ga zanese v večni sen.

Ta povest ima z „Jamsko Ivanke“ razen občega viteško-romantičnega ozadja več skupnih momentov: Želislav in Ljudmila vzrasteta skupaj kakor brat in sestra, prav kakor Bogomil in Ivanka. Tekmujeta v dobrosrčnosti do ptic ali ljudi. Želislav in Bogomil morata v boj, a se prej v

¹ Na str. 37./38. je oster napad na Madžare, „hunski rod“, ki želi vsem Slavjanom naložiti sužnost, to se „tem divjakom“ ne bo posrečilo.

ljubezni zvezeta z deklicama, ki sta ju dotle smatrala za svoji sestri. Trak oziroma pas žima pred odhodom dasta deklici kot simbol zvestobe. Ko se junaka vrmeta iz boja, sta Ivanka in Ljudmila drugima nevesti. Dvoboj med junakoma. Poleg teh skupnih momentov pa je omeniti tudi nekaj razlik, tako: da se v „hrvatski“ povesti oče protivi Ljudmilini poroki z Želislavom in da se Ljudmila žrtvuje ljubezni do domovine.

Že imena in pozorišče „hrvatske“ povesti pričajo, da ni izvirna. Od kod jo je vzel Gaj? Povest „Želislav in Ljudmila“ se nahaja tudi v „Letopisu Matice Srpske“ (1826, del VI.) in ta cirilski tiskana povest se z Gajevo — do malenkostnih razlik — krije doslovno ter nič ne dvomim, da je Gaj svojo povest povzel po „Serbski Letopisi“. Tu-le pa je povest priobčena med prevodi urednika Gjorgja Magaraševića¹. Vpraša se sedaj: Od kod je prevajal Magarašević? Drugih znakov nimam ko jezikovne in tu² opozarjam na besede: zamok; endeci (= grabe, jarki, cfr. ruski: endova = trecušasta posoda, zaliv, jezerce, žleb); lavri (= lavorike; povinati se = vdati se; skorbiti = žalovati; kavaler = vitez; pri-nadležat = pripadati; svita = družina. Seveda je pri tem uvaževati, da jezik onodobne „Serbske Letopisi“ ni čista srbsčina, ampak kaže že vobče sledove slaveno-srbskega jezika „vendar mislim, da so besede kakor „endeci“ zlasti pa „kavaler“ naravnost iz pisateljevega izvirnika.³

Zelo podobna „hrvatski“ oz. „srbski“ je češka povest: „Ratmir a Všemila“ (1824).⁴ V predmestju kijevskem, na bregu bistrega Dnjepra je stal nekdanji grad viteza Hremislava. Veliki knez Vladimir II. je cenil v njem vdanega in hrabrega moža. V družbi z Vladimirovima sinoma, Jaroplukom in Jurijem je odbijal napade Jatvigov, Polovcev in Bolgarov. Na svoje stare dni se je umaknil na svoj grad z edino hčerjo Všemilo in z Ratmirom, sinom svojega vernega prijatelja, ki je bil padel v bitki proti Polovcem. Nedolžne igre mladih let so utrjale zvezo naklonjenosti in prijateljstva. Često sta ubožnim vaščanom v okolici delila podpore.

¹ Magarašević ima na enem mestu „ruski knjaz“ (drugje kievski), a Gaj ima tam: kijevski — morda iz političnih ozirov? Pri Magaraševiću pojeta Želislav in Ljudmila v sencu razcevelega „bezga“ ob tihem glasu „arfo“, pri Gaju pa v sencu „lipo“ ob glasu „tambure“; „lavri“ so Gaju „venci Davra“. Na koncu povesti je pri Magaraševiću lik Ljudmilin kot vizija podan nekoliko obširneje. Značilna je Gajevo pisava: Světopolk; ta jat je gotovo radi Magaraševićeve pisave „Свѣтополк“, kar je pa zopet ruski: Svjatopolk.

² Med prevodi so v označenem „Letopisu“ priobčene sledeče z 1. do 4 numerirane povesti: 1. Izvori zabvenija. 2. Vojna izmedj. eveća. 3. More i burja. 4. Želislav i Ljudmila. Na koncu je podpis „u.“ — urednik.

³ V delu „Očerki ruskago vlijanja vъ slavjanskihъ literaturahъ novago vremena“ (I., Varšava 1908) ne navaja P. A. Zabolotskij pri Magaraševiću tega prevoda. Uvaževati je tudi činjenico, da je stališče povesti — poljsko.

⁴ Nahaja se v „Almanachu aneb Novoročenki“ (1824), ki ga je izdajal znani literarni knjigar Jan Pospíšil v Kraljevem Gradcu, na str. 65 sl. kot „pověst z давновѣкosti рускѣ“.

Hřemislav je sklenil, mladeniča predstaviti prestolonasledniku Jaropluku. Da bi slovo olajšal, jima Hřemislav razkrije tajnost, da Ratmir ni njegov pravi sin. Odsle sta se v plemeniti ljubavi stalno družila.¹ Starcu pa so se mračili pogledi, ko je spoznal njuno nežno trpljenje, in žuril se je Ratmira spraviti stran. Kako naj bi dal svojo edino hčer mladeniču, ki se s čini še ni proslavil! Težko je bilo slovo; z belim robcem je deklici utiral solze in je oni robec kot zalog ljubezni vzel s seboj. Po njegovem odhodu je ona molila zanj. Kmalu nato je moral Jaropluk čete poslati proti neprijateljem in poveljnik te „družine“ je bil Ratmir; njegov smrtonosni meč je junakom razkrival prostrano pot. Po treh letih je Jaropluk z velikim slavljem slavil doseženo edinstvo ruskih knezov. Na slavnost je prišel tudi Hřemislav z Všemilo. Med gosti se je nahajal sorodnik Jaroplukov, ponosni strašni vitez Hromval, „črni vitez“. Na prigovarjanje Jaroplukovo mu je Hřemislav obljubil svojo hčer. Všemila se je zaman branila poroke. Ko je Ratmir po daljšem času zopet prišel na Hřemislavov grad, je Všemila ležala kakor mrtva na postelji; ko ji on poljubi roko, zardi zopet in mu pove, da mora umreti, da pa on naj čuva svoje življenje radi domovine. Skrušeni starec blagoslovi sedaj njuno ljubezen, in nada da Všemili novo silo. Tedaj pa Jaropluk iznova pozove Ratmira v Kijev; vojska ruska je odrinila proti poljskemu kralju Boleslavu, a vsled zvičajnosti žlahčiča Vlostoviča je bil Jaropluk ujet in preveden v Krakov. Iz strahu pred rusko vojsko pa je Boleslav Jaropluka poslal nazaj; Rusi so se vrgli z novo silo na Poljake, a „črnega viteza“ nankrat ni bilo več; padel je. Tedaj si obleče Ratmir opravo Hromvalovo in kliče: „Črni vitez še živi!“ pribori Rusom zmago. Oprode njegovi so mislili in poročali Hřemislavu, da je Ratmir padel. Všemila, ki je ob času bojev molila za njegovo življenje, je kakor omrtvela. Že se je v burni noči hotela vreči v razpenjeni Dnjeper, ko zagleda za seboj „črnega viteza“ in se zgrudi na zemljo; še spozna Ratmira, nato pa umre. Neutešljivi Ratmir se je boril z obupom; često mu je desnica zgrabila po orožju smrti, a sveta vera ga je odvrčala. Okoličani so videli vsako jutro in vsak večer pustinjaka sedeti na grobu Všemilinem.

Med hrvatsko-srbsko in češko povestjo — lahko bi tudi rekli: med poljsko in rusko verzijo — so brezdvomne zveze. V obeh gre za dogodek v dobi poljskega kralja Boleslava in na rusko-poljskem pozorišču med Kijevem in Galicijo, le ta je razlika, da hrvatsko-srbska povest gleda nanj s poljske strani, češka pa z ruske. Dodirne točke „Jamske Ivanke“ in hrvatske povesti, ki sem jih zgorej navedel, se nahajajo tudi tu; hči in rejnec (sin prijatelj) skupno vzgojena; mladi

¹ Motiv o mladeniču in deklici, ki rasteta v isti hiši in se smatrata za brata in sestro, nahajamo tudi v ševčenkovi pesnitvi „Jetnik“ (1845).

junak mora z gradu v boj; ona pozneje drugemu nevesta. Posebe se hrvaška-srbska in češka povest krijeta še v tem: dekle in mladenič sta milosrčna do siromakov; — oče se protivi poroki; devotka je pripravljena umreti ter želi, naj bi se on očeval domovini; — mladenič toži končno na njenem grobu. Kar pa posebe družijo „Jamsko Ivanko“ s češko povestjo, je oseba „črnega viteza“; morda mu je spomin tudi ohranjen v hrvaško-srbski varianti, in sicer v tem, da pride Želislav „črno opravljen“ na bojišče.

Motiv o hčeri in rejencu, ki se ljubita, je v Vilharjevi verziji združen s križarsko vojno, oziroma s krščansko-fevdalnim idealom, ki ga pa opleta ponos slovanski, a v poljsko-ruski verziji z rodoljubjem v smislu srednjeveške poljsko-ruske zgodovine. Poljska verzija imenuje izrecno Boleslava Hrabrega (967—1025) in „kijevske kneze“. Zgodovinski Boleslav se je spopadel s kijevskim knezom prvič 1013, a 5 let pozneje je svojega iz Kijeva pregnanega zeta Svjatopolka zopet uvedel v njegovo prestolnico. Ruska verzija pa nas uvaja v zgodovino velikega kneza Vladimira II. in njegovega sina Jaropolka, na poljski strani kralja Boleslava in viteza Vlostoviča; doba teh knezov je za eno generacijo mlajša od dobe, ki jo imamo v poljski verziji; na Poljskem je takrat vladal Boleslav II. Smeli (1041—1081), ki je 1069 prodril v Kijev — prim. Mutca Osojskega — in Boleslav III. Krivousti (1085—1128), ki se je z Vladimirom II. Monomachom (1113—1125) zapel v borbe (in v teh bojih se omenja zviti dvorjan poljskega dvora Peter Vlast, okoli 1121, kronist Dluško ga imenuje Peter Vloščovič). Čas Vilharjeve in rusko-poljske verzije je torej po priliki isti. Vsebinsko vjemanje obeh verzij si tolmačim tako, da se je neka „motivna“ povest, to je, povest o hčeri in rejencu, ki je dosle ne poznam, na Poljskem-Ruskem spojila z zgodovino. Ali sta imeni „Želislav“ in „Zenomisel“ zgodovinski, ne vem; „Ratmir“ je vsekakor nastal na Češkem.¹

Drug zglede za skupni konkretni, a dosle še neznani vir je Erjavčeva povest: „Ni vse zlato, kar se sveti“.

„Po letu 1864. je Erjavc za dolgo časa ostavil leposlovno delo in se lotil z vso vnemo prirodopisnih del, poljudnih in strogo znanstvenih.“ Šele po več nego dvajsetih letih se je vrnil na poti preko naravoslovja k leposlovju s poučno povestjo „Ni vse zlato, kar se sveti“ (1887), pravi Grafenauer v „Zgodovini novejšega slovenskega slovstva“ II. 418.

¹ V Karamzinovi zgodovini ruske države ne nahajam sledu one zgodbe. (Omenjam pa, da nam dogodek, ki ga opisuje Josipina Turnogradska v „Tverdislavu“ (Zora Jugoslav., II. 1853), precej natančno tako pripoveduje tudi Karamzin.) Kolikor se mi zdi, je poljski Walter-Scottizem obdeloval povest o Želislavu in Ljudmili.

² Erjavčevo „Mravlja“ bi bilo primerjati s prevodom iz Okena „Mravlje in njih vojske“, ki je priobčen v „Pravem Slovenceu“ 1849, str. 318.

V češki literaturi sem zasledil povest pod istim naslovom: „Neni vŕecko zlato, co se trpyti“. Napisal jo je Engelbert Jeřabek v „Štěpnici“ 1868.¹

Vsebina Erjavčeve povesti je v glavnih potezah ta-le: Kmet Blaž Čerin, pod goro Kolkom na Goriškem doma, je slučajno izkopal sijajno kocko, ki jo je imel za pravo čisto zlato. Sklenil je, jo prodati zlatarju. Najprej gre v Staro mesto (Čedad) na Italijanskem, a tamošnji zlatarji so ga opozorili, da kocka ni zlato, ter so moža na kratko odpravili. Čerin se napoti v Videm; tu mu je neki bogataš za domnevno zlato ponujal pet lir. Šel je v Gorico; ko je tu postopal pred zlatarskimi izložbami, ga je redar kot sumljivega človeka prijel in gnal na policijo. Ta ga je poslala k nekemu profesorju, ki naj bi rudo presodil. Ta-le pove možu, da je njegova kocka železni kršec, železo in žveplo, ni nikakršno zlato. „A vendar je lepo rumeno in se tudi sveti kakor pravo zlato“. „Resnica“ pravi profesor, „zato je pa tudi že mnogega premotilo. Niste vi prvi in tudi zadnji ne boste. Zapomnite si dobro: „Ni vse zlato, kar se sveti“. Nato udari z jeklom ob rudo in mu pokaže, da se ne da rezati z nožem, zlato bi se pa dalo. V kuhinji še udari s kladivom po kocki, da se je razdrobila; drobce je posul na žareče oglje in zasmrdelo je po gorečem žveplu. Profesor še možu potolmači, kaj vse dobivamo iz te rude, da pa je pri nas ni toliko, da bi bilo vredno radi nje staviti tvornice. Kristali, kakor ga je našel on, imajo lepo vrednost za pouk v šoli.²

Vsebina češke povesti pa je ta-le:

Med Budjejevicami in Plznijo se je gradila železnica. Ob zlatonosni reki Otavi so delavci morali prekopati hrib in pri tej priliki je delavec Ronovský, kakor so hitro pripovedovali njegovi tovariši, izkopal komad zlata. Ronovský sam je bil uverjen, da je izkopal zlato. „Kaj bi moglo drugega biti? Je žolto, se blešči. Trgovec Hezký bo v nedeljo to videl“ je rekel Ronovský. Nadzornik delavcev pa mu je rekel: „Ni vse zlato, kar se sveti, pravi češki pregovor“. V nedeljo je Ronovský kos zlata prodaval trgovcu Hezkemu, toda ta je spoznal že po teži, da ni zlato, in ni kupil, češ, da ima železni kršec. Ronovský je šel svoje zlato prodavat sem in tja, a zaman je ponujal. Ker Ronovský ni vedel, kaj je to, železni kršec, je povprašal svojega nadzornika. Ta mu je tolmačil: „Tu imam dukat, tu prstan, tu igle, tu pokrov žepne ure; vse to je iz zlata, a zlato je pomešano z medjo, v dukatu je medi najmanj. Poizkusim, na kateri reči ostane črta, brazda, na dukatu ali na kremenu... Na dukatu ostane brazda, kremenec je trši od zlata... Razdrobim železni kršec...“

¹ Posnemam jo po čitanki za učiteljišča: „Čitaci kniha pro ustavy učitelské“. II. Zložil Karel Vorovka. V Praze, 1896.

² V belgrajski Uranii za 1838 je povest „Nije sve zlato, što se sija“, ki je od-tisnjena tudi v Gajevi „Danici“ 1838, št. 49, a vsebina te povesti je povsem druga.

je krhek. Zlato je tudi težje od kršca. No, zdaj ste spoznali, kaj je zlato in kaj ni, in da bi se prepričali, da so stari dobro rekli: „Ni vse zlato, kar se sveti“.

Motiv in tendenca sta v obeh povestih ista, Kako naj si to sličnost razlagamo? V prirodopisni knjigi čitam: „Železni kršec je rumene barve, in kovinskega sijaja, zato ga nevesči ljudje zamenjajo večkrat z zlatom“.

Češka povest je mnogo krajša in ima manj beletrističen značaj.

* * *

V zadnji skupini pa hočem omeniti še par slučajev, kjer je direktno razmerje med češko in slovensko pesnitvijo skoro ali popolnoma sigurno. (Bürgerjeva Lenora-slovenska Lenka.)

Bürger je zložil „Lenoro“ l. 1773. L. 1781. je v „Pisanicah“ izšel že njen slovenski refleks „Občutenje tega serca nad pesmejo od Lenore“ Kakih 10 do 20 let pozneje je baron Žiga Cojz poslovenil pesem samo (Pintar v „Zborniku Maticе Slov. IV., 160). Cojz je Bürgerjevo Lenoro in Wilhelma prekrstil in podomačil v Alenko-Lenko, oziroma v Jurija ter je izbral dogodku drugo pozorišče: V njegovem prevodu pesmi ni ozadje sedemletna vojna avstrijsko-pruska, ampak vojska proti Turkom za cesarja Jožefa II. (1789.), kjer se je pred Belgradom odlikoval general Laudon.

Isto Bürgerjevo balado je prevel znameniti početnik češke romantike Jos. Jungmann (v Nejedlega „Češkem Hlasatelju“ 1806, III, 466)¹, in je Lenoro tudi prekrstil v Lenko; prvotno je pustil „pruskega kralja“ in „boj praški“, a pozneje je to izpremenil, zakaj v prevodu, kakor ga čitam v njegovih „Sebranih spisih“ (II., V Praze, 1873, p. 98), je Viljem

„— na Bělhrad u voji
s Laudonem táhnul ku boji . . .“

Situacija Bürgerjeve pesmi ni bila za češkega čitatelja prav primerna. Bürger si je mislil Lenoro kje na Türiškem; od tod je daleč do Prage, kjer je Viljem padel in kamor je pozneje z Lenoro jadrno jezdil. Češki čitatelj bi si Lenoro mislil seveda kje na Češkem; potem bi mu pa trditve o daljavi do Prage („Sem pozno vstal in blizu ni“) izgubila svojo naravnost. Tudi Viljem kot vojak kralja pruskega za rodoljubnega Čeha ni bil prav primeren. Vsled tega se je mesto Praga zamenilo z Belgradom, kralj pruski z Laudonom.²

¹ Pesem „Lenka“ z lenorsko vsebino ima že Vojtech Nejedlý v Puchmajerjevih „Sebranih“ I. (1795).

² Seveda je potem v 15. kitici namesto: „— až od Ůech jedu k tobe“ Jungmann moral reči: „— až z Uher jedu k tobě“ in v 2. kitici mu namesto kralja in kraljice sklepajo mir „smiření mocnářové“.

Stojimo torej pred činjenico, da sta Slovenec Cojz in Čeh Jungmann v svoj prevod Bürgerjeve balade na mesto Prage uvedla oba baš Belgrad. Jungmann je potreboval kraj, ki bi bil bolj oddaljen od Češke; razen tega moramo uvaževati, da nobeno vojno pozorišče ni bilo popularnejše¹ nego belgrajsko. To onodobno „modernost“ je uvaževal pač tudi Cojz¹.

Drugi slučaj te vrste je razmerje :

Vodnik — Hanka.

Solze pretakala
šmarnice plela,
Mileta čakala,
pesmice pela.

Kaj nek' odlašajo?
Saj mi je rekel —
Kaj te zanašajo?
Čas bo le tekel.

Če Mileta ne bo, bo Milica „solze pretakala proti zagrebu, Milšega čakala gori na nebu“. To je znana Vodnikova pesem „Milica milena“, ki ima po vsebini in obliki svojo vzporednico v „Miletu milenem“.

Obe te pesmi se običajno navajata za zgled, kako je Vodnik često in namenoma posnemal slovenske pesmi. Levec opozarja v („Zvonu“ 1879, str. 20) na narodno vzporednico: „Ljubica v vrteci — rožice plela, — ljubega čakala, — pesemce pela“. Sličen motiv se nahaja tudi v narodni: „Vsi so prihajali — njega ni blo! — Ko bi on vedel, — kako je hudo!“ (Prim. še Štrekljeve „Slov. Nar. pesmi“ II. 715 sl., 773). Dasi ni dvomno, da se je Vodnik ravnal pred vsem po slovenskih zgledih, se mi zdi vendar primerno, morda celo potrebno, opozoriti tu na češko poezijo. Po metru in motivu so onim slovenskim pesmim prav blizu češko-slovanske narodne pesmi, kakor na pr. „Nárek pro milého“ (Tožba po milem, Čelakovský, Slov. nar. pisně, III., 78):

„Měla jsem milého,
již němam nic,
a to byl Janček
Rychtářovic —

jiné ho loudili,
mně ho odloudili,
které ho mimo mne
milovali . . .

¹ Takratna rusko-avstrijska-turška vojna, zlasti pa zavzetje Belgrada je bilo zelo popularen dogodek; o tem ne pričajo samo jugoslovanske narodne in umetne pesmi, ampak tudi mnogo nemških dnevnih produktov (letakov), cfr. o tem „Rad“ knj. 189 str. 207. Glede tega sujeta omenjam iz češke književnosti pesem Jana Pravoslava Koubeka: „Rokoko“ (1847), kjer se osemdesetletni logar Doupak spotika ob modernih hajduških brkih in kozjih bradah, češ, „ko ugledam ta ljude kozjebradski, se spominjam turških brad, ko smo trdnjavo vzeli belgrajsko temu bradatemu plemenu“. Václav Šole (Prvosenky“ 1868) ima večjo epsko-lirsko pesnitev „Dědovy vrásky“, kjer ded pripoveduje vnuku, kako je pod trdnjavo belgrajsko izgubil nogo.

Tudi v češko-slovanskih narodnih pesmih se često omenja Belgrad; prim. Kollárjeve „Narodnie zpievanky čili pisně světské Slováků v Uhrach I., (Budim, 1834) str. 35., napr.: Laudon strašně hrmí — na Belehrad strmý, — vypral Turka venku — pral mu strunu tenku“.

Zlasti pa naglašam tu dve pesmi Vaclava Hanke v njegovi zbirki „Dvanástero písní“ (1816), pesmi „Pastýr“ in „Pastýrka“. Pastir pase spomladi ovce na zeleni gori, težko zamišljen; boli ga srce, ker je ločen od svoje Lilide; srce mu „medli in počasi vene“. Pastirica pa že deseti mesec sama „cvili kličoč k Bogu“; ločena je od „Milega“: naj bi se vrnil, sicer ji žalost vzame življenje. Še podobnejša je Vodnikovi „Milici mileni“ Hankova pesem „Čakanje“ (Čekání):

Jak se ten měsíček
za lesíčkem bělá,
kdybych jen věděla,
co můj Milý dělá?

Vždyť (saj) pak mně přislíbil
měsíček než vyjde,
abych jej čekala,
že sem ke mně přijde.

Kaj ga le zadržuje? Morda petje služinčadi? Morda se mu je izgubilo kako jagnje? Tih meseček, reci mu, kako toži po njem Lilida tukaj.

„Pro Bůh, ach! jestli on
mezi vlky padne,
tedi zde Lilidin
život hořem svadne“.

K vzporejanju Vodnikovih pesmi s češkimi izpodbuja zlasti to, da je Vodnik mesto „Ljubega“, ki ga imamo v slovenskih narodnih pesmih, uvel „Mileta“ in poleg njega „Milico“, kakor ima Hankova pastirica svojega „Milega“ in kakor se v Hankovi pesmi „Sen“ (v isti zbirki) dragi in draga zoveta „Milý“ in „Milenka“. Mislim, da „Mile“ in „Milica“ v pomenu „Ljubi“ in „Ljubica“ nista čisto slovenskega pokolenja; najbrž sta od ondod, kjer bog „Milek“ ščiti „milovnike“, t. j. iz češčine. Vodnik je proti koncu svojega življenja korespondiral na pr. s Čehom Jungmannom (Zbornik Matice Slov. I. str. 212) in če je dobil od njega „Starobylá Skladání“, je več ko verjetno, da je prejel in imel tudi starejšo publikacijo Hankovo „Dvanajstero písní“. V posnemanju narodnih pesmi sta si bila Vodnik in Hanka enaka. —

Tretji in brezdvomni slučaj, ki spada sem, je razmerje:

Fr. Cegnar — Čelakovský.

V znani Razlagovi „Pesmarici“ iz l. 1863 (str. 80) je kot Cegnarjeva priobčena pesem „Milica“, ki se ji prva kitica glasi:

„Tak je sladka, tak je mila,
kot bi rože dihala,
krasna, kakor da b' se bila
v rajski rosi kopala“.

V Čelakovskega pesnitvi: „Ruže stolistá“ (l. 1840, sto kratkih trokičnih pesmi) pa se glasi pesem XVII. tako-le:

„Tak je sladká, tak je milá,
jak bi růží dychala,
krásná — jako by se byla
v rajské rose koupala“.

Cegnarjeva pesem ima še tri nadaljne kitice, a te se ne ujemajo s Čelakovskim. Cegnarjeva pesem je po tem takem krparija češkega in lastnega blaga, kakor na pr. — na drug način — znana Vilharjeva „Zagorska“.

V Cegnarjevih „Pesmih“ 1860 „Milice“ ni, pač pa več čeških pesmi prevedenih.

Kar sem pokazal v pričujoči razpravi, večinoma niso trdni rezultati, a so dejstva, ki kažejo, kako se kulturno življenje plete iz časa v čas, pa tudi, koliko bo treba še podrobnih študij, predno bomo razumeli samih sebe sredi in poleg ostalih narodov.

Tudi na pesniški formi se kaže paralelizem kulturnega življenja. Naj navedem par zgledov za to.

1.

„Luna sije“.

O obliki te Prešernove pesmi sta l. 1914. razpravljala dr. A. Žigon („Dom in Svet“, št. 8) in dr. V. Zupan v („Slovanu“ št. 9). Po teh razpravah izvira ta pesniška oblika iz starih cerkvenih himen; po pesniku Frid. von Spee je prešla v nemško romantiko in od tod v našo romantiko, špeciелno v Prešerna.

Jaz hočem tu na nekoliko slučajih pokazati, kako se je ona oblika udomačila tudi v češki romantiki. Brž v prvem zvezku svojega almanaha „Sebrání Básní a Zpěvů“ (1795) je Puchmajer preložil v malone isti obliki iz Blumauerja pesem „Větrník“ kjer se dekle opominja, naj ljubi, dokler je čas, in ki se začne tako-le:

Pod' (pojdi), má milá,
roztomilá,
pod' sem trošičku!
Proč by jsi se vpejpala,
jakos mladší dělávala,
dejž mi hubičku!

Še v istem zvezku ima V. Nejedlý štirikitično pesem „Ukolíbavka“ s prvo kitico:

Spi, má zlatá,
boubelatá,
spi, má hubinko!
Noc se blíží,
oči klíží,
hajej, miminko!

Isti V. Nejedlý ima v II. letniku „Sebrání“ (1797) v malone isti formi pesem „Spokojený sedlák, a v „Nových Básních“ (III. 1798): „Nemilosrdný otec“. V časopisu „Prvotiny“, ki je izhajal na Dunaju (1816, štev.

4), je pesem Matejevskega „Venušina odměna“, ki ima isto obliko, in v l. 1817 („Videnské učené Noviny“, št. 12): „Na mou kobzičku“. V Svetovitovem gaju, kakor nam ga riše romantik Jos. Linda v svoji povesti: „Zaře nad Pohanstvem nebo Václav a Boleslav“ (1818) poje Květinka epizodo o Ctiradu in Šarki iz češke amazonske vojne ter pravi v drugi kitici:

Pověz, dívko,
 krásná dívko,
 kdo tě mohl tak svázat?
 V tom oněměl,
 sotvu uměl
 od stromu ji odvázat.

Ta forma je popolnoma enaka Prešernovi. Pesnik Chmelenský ima v svojih „Ružách planých z Moravy a ze Slezska“ pesem „Slověnka“, ki se začne tako-le (čisto v formi „Luna sije“):

„Šla Slověnka
 holuběnka
 na uherskou granici itd.“

(6 vrstic, a dodane so še 4 v drugačni meri) in pesem „Horalka“ v isti formi. Itd.¹

V slovenski književnosti nahajam to obliko pred Prešernom že pri goriškem pesniku Staniću (v „Perstavku“ njegovih „Molitev itd.“ 1826 str. 119):

Večerna zvezda.

„Zvezda gleda,
 temna blede,
 žalostno čez me.
 Si svetilo
 ljubim bilo,
 zdaj razješ srce“.

Pesem je gotovo prevod.

2.

„Strune milo se glasite!“

— (— — (— — (— — (ab
 — (— — (— — (— — (ab

Že pesnik Slovenskih Goric, Leopold Volkmer je rabil to mero, na pr. št. 28 v Pajekovem izdanju, vsaka kitica 6 vrstic: Osel, ti tak glasno hrčeš, — kak da jagar trobi v rog, — či na rame vuha vržeš, — pojdi z

¹ Karamzin (Polneje sobranije sočinjenij itd. 1848, Tom. III. 425) opisuje v članku „Afinskaja žizn“ anakreontski prizor o Amorju, ki ga muze s cveticami vežejo, in Amor poje pesem v obliki „Luna sije“: „Ja nevoljenъ, — No dovoljenъ — I želaju plěnnym byti. Mily uzy — Vaši Muzy itd.

menoj v toti log“, ali v „Pesmi od tobaka“ št. 39, osemvrstične kitice, prve štiri ab, ab), tudi v št. 80). Udomačila pa se je kitica z Vodnikom in njegovi epigoni so jo močno rabili.

Ta „četverostopni trohej“ je verz najstarejših čeških pesnikov, na pr. starega srednjeveškega „Aleksandra“, neke satire na obrtnike iz 14. stoletja itd. V dobi prosvetljenosti ob koncu 18. stoletja in v dobi romantike ga nahajamo zopet, na pr. v Thámovem almanahu „Básně v řeči vázané“ (1785) in Puchmajerjevem „Sebrání“ (1795 sl.) in dunajskih Hromadkovih „Prvotinah“ (1813 sl.). Vsa pesnitev Čelakovskega „Růže stolista“ je zložena v tej meri. Trohejski osmerek nahajamo tudi v hrvatskih cerkvenih pesmih in „prikazanjih“ (cerkvenih nabožnih dramah) iz 15. stoletja; zelo običajen je bil sploh v stari dalmatinski književnosti, n. pr. ga ima Vetranić v svojem idilskem epu „Remeta“ (Stante, zvijeri, stante, ptice itd.) in zlasti „Gundulić“ v „Osmanu“: „Sad vrh sablje kruna visi“ itd.

Tudi ta razširjena kitica je pač izšla iz starih latinskih pesmi. Friderika Speeja „Trutznachtigall“ ima več pesmi v tej meri in tu čitamo opombo: „Und werden die Trochäische Reym also gelesen wie daß Pange lingua gloriosi“. Kakor smo slišali, je „Trutznachtigall“ bila prevedena tudi v češčino (prevod je i v Thámovih Básnih 1785). Anakreontska himna Bürgerjeva „Die Nachtfeier der Venus“, ki jo je v češčino prevel Puchmajer in ki ima to kitico, je tudi „po stari predlogi latinski“ (Prim. tudi Bürgerjevo „An Aryst“, ki je prevedena v II. zvezku Thámovih „Básni“ 1785). Omenjena kitica se češče nahaja v starejši italijanski narodni poeziji. Tudi v čeških narodnih pesmih jo imamo (Čelakovský, Slovanské národní písně III. 28): „Ach, žalost mně již nastala — srdce v těle mne bolí...“ in pa v iztočnoslovenskih narodnih pesmih.

Vpraša se sedaj, od kod je vzel Vodnik za „Vršac“ to kitico. Stara dalmatinska literatura mu pač ni bila tako znana in tudi iztočnoslovenskih narodnih pesmi ni toliko poznal, da bi mogli misliti na njih posnemanje. Verjetneje je, da je Vodnik posnemal češko umetno poezijo. Vemo, da je Vodnik rabil na pr. češko slovnico in slovar, Tháma in Tomso kakor so sploh sodobna češka jezikoslovna dela ljubljanskim slavistom bila znana. Merodajni pa so mu bili najbrž onodobni nemški zgledi.

3.

„Črne te zemlje pokriva odeja...“

(Illvr. Blatt. 1844, 28. febr.)

V tej obliki ima nekaj pesmi že Leopold Volkmer (na pr. šte. 11. „Pisker ali nora glava“: Kmětica grdo lončara prekone, dare (kadar, ko) zavara, da pisker ma počiti (le rima Volkmerjeva je drugačna ab ba).

Eno leto pred Prešernovo elegijo v spomin Andreja Smoleta je izšel v „Novicah“ Malavašičev prevod iz nemščine: „Kako se pride iz vajšnic na slamo“: „Slišajte, bratje sosedji z dežele, kaj oznanuje vam moje srce!“ (ab, ab). Iz leta 1843. je pač tudi Staničeva pesem: „Hvala vinske trte“: Slišal sem, trtica, ondan hvaliti — tvojo dobrotljivo žlahtno lastnost. (6 vrstic). Pri Čelih nahajam to obliko že v Puchmajerjevem „Sebrání“ II. (1797), in sicer v pesmi V. Nejedlega: „Nevdščná dcera“: Slunce se zاتمelo strašljivo noćí“ itd. V Hromadkovih „Prvotinah“ (1813?) ima pesnik Rautenkranc verze: „Chopte se, Čechové, zmužile zbroje, vesele hrňte se do řadu svých!“ Prevod Weißejeve pesmi „Maj“ se nahaja v Thámovih „Básnih v řeči vázané“ 1785: „V strakatém oděvu znovu se směje ten přeslavný a veselý maj...“, torej v obliki, ki sedaj o njej razpravljamo. Nemški izvirnik pa se ne krije z ono formo: „Es lächelt aufs neu — der fröhliche Mai — in buntem, festlichem Kleide...“

Doneski k starejši zgodovini Murskega polja.

Prof. Fr. Kovačič.

Malokateri del naše domovine je v preteklih stoletjih tako hudo trpel kakor Mursko polje od Radgone do Ljutomera. Ni čuda, da je tudi zgodovina tega kraja zelo temna, monumentalni in pisani viri so zelo redki in pičle vsebine. Zato so pa tu za razna ugibanja bila rodovitna tla. V teh vrsticah ne mara pisec k prejšnjim podmenam in ugibanjem dodajati še novih, marveč držati se hoče le popolnoma zanesljivih historičnih podatkov in dejstev ter iz tega stališča presoјati razne podmene, ločiti gotovo od negotovega ter opozoriti na vprašanja, ki zasegajo zlasti v arheologijo in dialektologijo. Konečna rešitev bo mogoča šele na podlagi podrobnih raziskav v področju teh dveh historičnih pomožnih ved.

Časovno se razteza ta razprava navzdol le do konca 13. veka ter ji služijo za oporo najprej deželnoknežji urbarji iz dobe Otokarja Češkega in Albrehta Habsburškega. V poznejšo dobo se ozira le, kolikor je potrebno za pojasnitev starejših razmer. Na podlagi listin gre potem nazaj do predmazarjske dobe. Ker starejši viri vsled svoje nejasnosti puščajo odprta vrata najrazličnejšim kombinacijam, gre naša razprava od spodaj navzgor, začeniši od gotovih in jasnejših razmer, zasleduje njih razvoj v starejšo dobo. Poleg listinskega gradiva se razprava ozira na prazgodovinske najdbe, ki so važen kažipot za starost kolonizacije. K razpravi bi bila

potrebna zemljepisna karta občin in parcel z označbo zgodovinsko pomembnih strug, gradišč in grobišč, toda pri sedanjih razmerah se je morala ta misel opustiti.

Ta razprava bi naj služila kot uvod h krajevnim kronikam Murskega polja in etnogeniškimi študijam o prebivalstvu Murskega polja.

I.

Mursko polje¹ v deželnoknežjih urbarjih.

V otokarskem deželnoknežjem urbarju, ki je nastal l. 1265—1267, je v vsem zaznamovano v radgonski župi 35 krajev, kjer je deželni vladar dobival svoje dohodke. Naslednje tabele nam podajajo pregled teh krajev in dohodkov. Številke se drže Dopscheve izdaje. Sedanje število hiš po zadnjem ljudskem štetju nam predstavlja razvoj vasi, ki navadno predstavlja kosanje prvotnih kmetskih zemljišč, le tu in tam so nova posestva nastala na gosposkih (dominikalnih) zemljiščih. Kjer je istost kraja negotova, je pri krajevnem imenu označeno z vprašajem.

Število po urbarju	I me kraja po urbarju in sedanje ime	P o s e s t v a			D a v š č i n e		
		Skupno štev. kmetij	Zupano- ve kmet.	Sedanje štev. hiš	V denarju		Nedoločeno
					po kmet.	skupno	
1	Wultschinsdorf — Vučja ves.	26	2	49	40 d.	10 d.	
2	Aiche — Hrastje.	30	2	33	40 „	10 „	
3	Prozkeinsdorf — Pros- kersdorf.	12	2	22	40 „	10 „	
4	Purözke — Boreci.	8	2	35	40 „	10 „	Ius officialis.
5	Radozlausdorf — Rado- slavci.	18	2	68	40 „	10 „	
6	Chreuze — Križevci.	12	2	52	40 „	10 „	
7	Sluzzlaersdorf — Klju- čarovci.	12	2	32	40 „	10 „	
8	Gyrláwesdorf — Grlava.	10	2	23	40 „	10 „	
9	Schaladein — Šalinci.	12	1	24	40 „	10 „	
10	Lubetensdorf — Labut- tendorf (?)	20	1	36	40 „	10 „	
11	Zdrakonidorf — Drakovci.	5	1	27	40 „	10 „	Iura off. Minuta.
12	Petersdorf — Sv. Peter (?)	10	2	?	40 „	10 „	Imela g. M. Eppenstain
13	Schirndorf — Črnici.	8	2	62	40 „	10 „	Imel Walsee.
14	Machartsdorf — Marchers- dorf — Marhečka vas.	12	2	28	40 „	10 „	
		201	25	491	560 d.	140 d.	

¹ Pojem Mursko polje je umeti v širjem pomenu tudi za sosedne Slovenske in Lju-
tomerske gorice ter Ščavniško dolino, kratko: za staro radgonsko župo.

Pod številko 15 (Dopsch str. 80) je skupna svota davka 14 naštetih vasi: 4 marke, 1 tal., 20 den.

Številko po urbarju	I m e kraja po urbarju	Štev. kmetij	Županova	Šed. štev. hiš	D a v š č i n e							Opomba
					pšenica mernik	ovs	za svinjo denar	jagnjeta	mak korec	bob	Neololočeno	
16	Presse — Presberg.	10	2	49	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	Min. et iura off.	
17	Gorzleinsdorf — Slov. Gorca.	15	2	46	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	"	
18	Schepfendorf--Žepovci-- Schöpfendorf.	20	2	90	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den	1	1	"	Imel Ur. Walsee ¹
19	Polchendorf — Polički vrh(?)	13	2	?	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	"	
20	Zdrulkendorf?	12	2	?	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	"	
21	Cuppettendorf — Kupe- tinci.	12	2	28	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	"	
22	Trebkoysdorf — Trbe- govci.	12	2	40	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	"	
23	Zwetoysndorf?	12	2	?	1	1	po 20 d.	1 jag. ali 5 den.	1	1	"	
		106	16									

Če odštejemo 16 županskih kmetij, ki so za nagrado menda bile proste, bi morale biti 90 mernikov pšenice in toliko ovs, a urbar (pod štev. 24. Dopsch str. 81) navaja le 85 mernikov, kar je pomota, ali pa posamezne kmetije niso dajale celega predpisane mernika. Pod štev. 25 je celotna svota davka v denarju za svinje: 11 mark, 20 den. Štev. 26 podaja skupno svoto za jagnjeta: 3 marke in 25 den., štev. 27 pa celotno mero boba in maka: 7 mernikov.

¹ Walsejci so prišli v avstrijske dežele iz Švabskega z Rudolfom Habsburškim ter so z drugimi priseljenci bili glavna opora Rudolfovemu sinu Albrehtu proti nezadovoljnemu domačemu plemstvu. Ulrik (I.) Walsee je bil eden najimenitnejših vitezov svoje dobe, ustanovitelj graške linije Walsejcev in od l. 1299 deželni glavar štajerski. Naravno, da mu je deželni vladar izročil več deželnoknežjih zajmov. Gotovo je prignal s seboj več svojih podložnikov iz Švabskega in tako ponemčil obe vasi Schirmdorf in Žepovce. — Doblinger Dr. M.: Die Herren von Walsee, Wien, 1906. str. 21, 110 i. d.

Število po urbarju	I m e kraja po urbarju	P o s e s t v a		Sed. štev. his	D a v š č i n e
		Skupno	Župa- nova		
28	Stein — Steinhof (?)	17 km., 13 $\frac{1}{2}$ dvorcev službi	2	4	Vsaka kmetija po 20 den. Iura officialia. — Dova- žanje drv in drugih potre- bščin za vojv. kuhinjo.
29	Stanecendorf--Stanetinci	8	2	47	Kakor v Steinu z opazko: et serviunt in annona.
30	Molendorf?	12	2	?	Kakor pri prejšnjih, a 4 mansi plačujejo v denarju kakor v Vučji vesi.
31	Chunegestroge — Kra- lovci	16	2	41	Kakor pri prejšnjih in plačujejo „in annona.“
32	In Inferiori — Chune- gestroge?	10	2		Kakor v Steinu, a daje- jo in annona.
33	Pirchdorf — Brezje	10	2	8	Kakor prej — in annona.
34	Andresdorf — Andrenci	12	2	83	Kakor prej
35	Grawischendorf — Grab- šinci	12	2	26	„ „
36	Noukendorf?	3	2	?	„ „
37	Osseneke — Osek	8	2	121	„ „ et supanus.
38	Dursowe?	10	2	?	„ „
39	Spisaersdorf?	13	2	?	„ „
		131	20		23 $\frac{1}{2}$ mark in 20 den.
	Poznejši dodatek: Hasen- puhel — Lešane.	6	2	60	?

Pod štev. 40 ima celotno svoto denarnega davka od vasi štev. 28—39: 23 $\frac{1}{2}$ mark, 20 den.

„Officialis“ in župani po vaseh predstavljajo organe takratne uprave, ki je bila kaj priprosta. Na čelu okrožja stoji „officialis“, ki ima gospodarsko, upravno in sodno oblast, pobira davščine in sicer tudi od trškega sodstva v Ljutomeru ter po dva do trikrat na leto vodi sodne zборе po vaseh in dobiva za to gotove dohodke (iura officialis, minuta). V posameznih vaseh so mu v pomoč župani — uglednejši kmetje, ki imajo za nagrado za svoj trud še po eno kmetijo. Ne daje nam pa deželni urbar nobene podlage za trditev, da so župani tvorili kak poseben odličnejši sloj inorodnega prebivalstva v smislu Peiskerjeve podmene. Župan je nekak poverjenik zemljiške gosposke med podložniki, sicer pa tudi sam podložnik.

Pisec urbarja je moral imeti neki razlog, da je vasi cele radgonske župe razdelil v tri skupine: I. št. 1—14, II. št. 16—23, III. št. 28—39. Ako med seboj primerjamo te tri skupine, vidimo, da je v I. sk. davek razdeljen zelo enakomerno in sicer le v denarju, vsaka kmetija plačuje po

40 den. in cela vas skupaj še po 10 den. Izjemo delajo le Boreci, kjer ima predstojnik urada svoje pravice (gotovo se misli t. i. mala davščina) in pa mala vas Drakovci, kjer dajejo t. i. malo davščino, kamor so prištevati svinje, jagnjeta, kuretina, jajca, sir, lan itd. Žal, da nam urbar baš za radgonski okraj ne podaje specifikacije malih davščin, kar bi bilo zanimivo za takratno gospodarstvo na Murskem polju. Vasi II. skupine dajejo davščino pretežno v naravi, le za svinjo dajejo vse skozi po 20 denarjev, pri jagnjetih pa ali jagnje ali mesto njega 5 denarjev. Ostale davščine v naravi so kaj enolične in nam ne podajajo vpogleda v raznolikost narodnega gospodarstva, kakor v drugih župah. Pšenice in ovsu se daje po en mernik, maka in boba pa po en korec. Druge vrste žita se niti ne omenjajo (rž, ječmen). Seveda iz tega ne sledi, da bi se druge vrste žita takrat na Murskem polju ne kultivirale, a deželni vladar je pobiral svojo dačo iz pridelkov, ki so se na Murskem polju najbolj obnesli. Pšenica je do današnjega dne ponos muropoljskega kmeta, dočim občutljiva rž rada pozebe ali na mokrotni zemlji poleže; kakor v radgonskem, manjka rž tudi v laškem uradu, kjer ji hribovita tla tudi niso prijala, v uradu Fürstenfeld je bilo nekaj malo ržene davščine (siligo). Razmeroma veliko se je pa takrat pridelovalo na Murskem polju boba in maka, ki sta dandanašnji ondi le postranska pridelka. Na nekdanjo obsežno gojitev maka še spominjajo na Murskem polju zelo pogosta rodbinska imena Makoter in Makovec. Popolnoma manjka lan, ki je sicer pri Muropoljcih še do zadnjih desetletij 19. stoletja bil v pravem pomenu narodna rastlina in z nobenim poljskim pridelkom ni bilo združeno toliko poezije in lepih narodnih običajev kakor z lanom; še sicer toli opevana vinska trta ni mogla tekmovati z lanom.

Deželnoknežji urbar predpostavlja dobro razvito svinjerejo in ovčjerejo na Murskem polju v 13. stoletju. Svinjerejo so pospeševale velike hrastove šume, ki so se nekdanj razprostirale tod; že pri predrimskih Panovcih je slovela svinjereja. V urbarju označen denarni davek za svinje predstavlja pač davek za žir v deželnoknežjih logih. Na nekdanje hrastove šume spominjajo še dandanes nekateri redki orjaki-hrasti in mnoga imena parcel Hraščice in Hrastje, ki jih srečavamo skoraj v vsaki občini. Svinjereja je dandanes pred slovito konjerejo — stopila daleč v ozadje ker ni glavne svinjske piče — žira.

Ovčjerejo še dandanes gojijo graščine na sosednem Prekmurskem na svojih obsežnih peščenih pašnikih, na štajerski strani Murskega polja je popolnoma izginila, ker so se širni pašniki že zdavna umaknili njivam in travnikom ter le še pogostna imena „gmajne“ in „trate“ spominjajo na nekdanje pašnike, koder so ovce meketale. O kuretini in čebeloreji v radgonski župi nam urbar ničesar ne poroča.

Vasi III. skupine (št. 28—39) imajo naložene jako mešane davke: v kraju Stein, ker je blizu Radgone, morajo kmetje poleg denarne dače dovažati drva in druge potrebščine za vojvodsko kuhinjo. Pri drugih krajih je navadno opazka: in plačujejo v naravi (et serviunt in annona) brez natančnejše specifikacije.

Ni razvidno, je li za podlago razdelitve v tri skupine služila kakovost dače ali morda razdelitev v manjše gospodarsko-upravne celote (podšefonate), krajevna zaokroženost gotovo ni bila merodajna, ker so vmes vasi, ki so krajevno daleč narazen.

Ker je denarni davek tip poznejšega naprednejšega gospodarstva, bi na podlagi tega smeli vasi I. skupine smatrati za poznejšo kolonizacijo, če niso morda tu bili pri odmerjanju davka odločilni drugi oziri, zlasti oddaljenost in potežkoče, spravljati pridelke k osrednjemu uradu.

O oddajanju živinske krme ima urbar za radgonski okraj le sumaričen podatek, da daje 150 četrtink ovsa, kar znaša $25\frac{1}{2}$ avstrijskih mut¹ ovsa. (Dopsch, str. 83, št. 54). Pod št. 48 omenja urbar $28\frac{1}{2}$ obdelanih vinogradov, celotna gornina je pa dajala 10 tovorov (carrade) (števil. 49).

Po sovražnih navalih je seveda Mursko polje močno trpelo, veliko bolj ko težko pristopni hriboviti kraji, vendar število ugaslih naselbin ni tako veliko, kakor se na prvi mah zdi na podlagi Zahrovega krajevnega repertorija. V veliki večini so se v otokarskem urbarju imenovani kraji radgonske župe ohranili do dandanes, če se tu in tam lega kraju ne da več določiti, je mnogokrat krivo, ker je ime v urbarju popolnoma izopачeno, redki pa tudi niso slučajni, da so vasi spreminjale svoje ime in tako se je dejanski naselbina ohranila do današnjega dne, prvotno ime pa se je zamenjalo z novim, včasih so se naselbine tudi le prestavile na drugo mesto, zlasti ob Muri.

Urbarski naštevki le primeroma malo vasi po imenu: pod št. 42 omenja župane: Crincho, Waltshin, Cursay, Yvanz, Zlaton, Droget, a koliko so njih vasi plačevale v denarju, piscu urbarja ni bilo znano.

Ti župani kajpada niso iz prej naštetih vasi, marveč za njimi imamo 6 v urbarju neimenovanih vasi. Pod št. 50 (Dopsch, str. 83) pravi urbar, da je celotno v radgonski župi bilo 355 posestev, od teh so jih župani imeli 23, razen onih šest županov, torej približno 10%. Neobdelanih posestev je bilo 85.

Pri pozni kolonizaciji se često srečavajo krajevna imena, ki spominjajo na krčenje in trebljenje. Na Murskem polju takih imen zastonj iščemo, pač pa nahajamo takih imen precej pri parcelah posameznih občin, kjer se včasih da kar otipati pozna kultura in prav vsled tega

¹ 1 muta = 5 mernikov (modii) ali $5\frac{3}{4}$ četrtink (Vierling).

bi bilo pričakovati, da bi se tudi med vasmi morala dobiti taka imena, če bi res tu bila pozna kolonizacija. Vas Logarovci n. pr. je res poznejša naselba in to kaže tudi z imenom. Med krajevnimi imeni Murskega polja ne najdemo nobene opore za Kämmerl-Peiskerjevo podmeno, da so se Slovenci prvotno naseljevali le po hribovju in šele vsled naseljevanja od strani nemške zemljiške gosposke v ravninah in dolinah. Pač pa ima Mursko polje mnoga krajevna imena, izpeljana iz osebnih imen.

Še bolj kakor na Dravskem polju se dajo tukaj krajevna imena izvajati iz osebnih imen, kakor je že Miklošič opozoril.¹ Ker se taka krajevna imena v starejših listinah redkeje omenjajo, je v toliko pritrdati Peiskerju, da so take vasi delo poznejše kolonizacije po zemljiški gosposki, dočim pri starejših imenih in pri razstreseniñ zaselkih bolj odločuje lega in kakovost kraja ali kulture. Sicer tudi taki zaselki nosijo mnogokrat ime posestnika, a to ime je navadno izpeljano iz krajevne lege ali kulture. Prenagljeno je pa, iz tega delati zaključke glede naseljevanja Slovencev sploh. Obnovitev opustošenih starih naselbin in nova feudalna ureditev ni zamenjati z naseljevanjem sploh. Ravno Mursko polje nas opominja, to dvoje dobro razločevati.

Oglejmo si sedaj posamezne vasi Otokarjevega urbarja.² Natančneje se bomo pečali le s kraji današnjega sodnjega ljutomerskega in gornje-radgonskega okraja.

1. Wultschinsdorf — Vučja ves. Mesto 40 den. je ob robu pozneje pripisano 50 den. Ime vasi ima v istem urbarju tudi obliko: Wultschin, Wltschindorf, Wltschin. Sedanje ime Vučja ves se je torej nek-daj glasiló: Vьlčinja ves po starosti (županu) Vьlčinь, današnji Volčin(a)-Vučina. Enakega izvora je Wutschdorf blizu Vildona, ki se v otokarskem urbarju imenuje Wlcheinsdorf. Na slovenskem jugu nas v starih virih nešteto krat srečava ime Vlk, Vlka(u)n, Vlkašin, Vlček, Vlčiak itd.³ Med imenom našteti župani omenja otokarski urbar župana Valčina, ki pa ni bil od te vasi, pač pa najbrž iz sosednih Bučecovec, ki se sicer ne omenjajo v urbarju. Da to ime izhaja iz osebnega imena Volčič-Volk, je razložil že rajni dr. Štrekelj v „Časopisu“ (1906, str. 46—47). Deželnoknežji zajmi se omenjajo v tej vasi (Wolfsdorf) še l. 1443, ko jih je cesar Friderik IV. podaril Rudolfu Holenečkemu.⁴

Občinsko ozemlje obsega 472 ha zemljišča, od katerega je pa Mura znaten del razkopala in vrgla na ogrsko stran, zatorej nimamo zanesljive opore za odmeritev velikosti starih kmetij.

¹ Denkschriften d. k. Akademie 14, 73.

² Dopsch, Die Landesfürstlichen Gesamturbare d. Steiermark. Wien und Leipzig 1910, str. 78—83.

³ Codex diplomat. jugosl. akademije, Index.

⁴ Muchar, VII. 311.

2. In Aiche — Hrastje je bilo močna vas s 30 kmetijami. Dandanes tvorita Hrastje in Mota eno krajno in katastralno občino. Za 30 kmetij otokarskega urbarja je pač vzeti ozemlje obeh sedanjih vasi, ki meri 780 ha, od tega je davku podvrženega 652 ha. Ker je tukaj Mura v dolgih stoletjih mnogo sveta razkopala in strugo pogosto spreminjala, je težko določiti prvotni obseg občinskega ozemlja in delež posameznih kmetij. Vsekako je imela nekdanja več zemljišča kakor sedaj, ker so Ogrji Muro potiskali na štajersko stran. Če se vzame sedanji obseg, bi prišlo na eno kmetijo okroglo 26 ha.

V Hrastju je bil tudi strelski dvorec, ki ga je leta 1443 dne 16. nov. dobil v zajem Matej Kacijaner.¹

Mota je vsekako poznejša naselbina, ki je svoje ime dobila po mitnici, ker je tu blizu bil brod, kjer se je plačevala mitnina. Vas Hrastje je očitno dobila ime po hrastju, ki nam kaže nekdanjo kakovost vaškega ozemlja.

3. In Prozkeinsdorf, 12 kmetij, Proskersdorf v sodnem okraju cmureškem, sedaj popolnoma ponemčena vas ob veliki cesti od Cmureka proti Apačam.

4. In Puröske — Boreci, 8 kmetij. Sicer mala vas, je vendar plačevala „ius officialis“, ki je menda hodil semkaj ob gotovih časih opravljat sodne oblasti.

Poznejši urbar našteva to vas tudi med strelskimi dvorci ter jo imenuje Worautz. L. 1443 že ima vas sedanje nemško ime Woretzen, l. 1452—1458 pa Maretzen; da to ime označuje baš Borece, kaže pripomba: „gelegen in der pharr zum heyl. krewcz“.² Slovensko ime ima naglas na e: Borèci, in je izvajati iz starega jugoslovenskega osebnega imena Bore³ — Boreta, Borec, prebivalci, sodrugarji njegovi so Boret-ci. Borec je istovrstno z Boran in Borislav.

Boresko ozemlje obsega le 307 ha zemljišča, ki se razteza tik do Grlove, je deloma močvirno, deloma prodnato. Na 1 kmetijo bi torej prišlo poprečno 38·375 ha, ker je pa bil tu strelski dvorec, je odpadlo nekaj več zemljišča nanj in je za toliko manj prišlo na kmetije.

Boreski strelski dvorec je po izročilu⁴ bila sedanja Rožmanova hiša (tretja v vrsti na levo, če se gre od kapele ob veliki cesti v vas), ki je v sedanji obliki gotovo ena najstarejših na Murskem polju ter je po spri-

¹ Beiträge 32, nr. 17/1.

² Beiträge 32, št. 6/1, 158/2.

³ Akadem. Rječnik, Bore. — Slično je od Lovro (ě) — Lovreta rodbinsko ime Lovrèc.

⁴ Po poizvedbah križevskega g. župnika J. Weixla.

čevanju starih ljudi imela nekaj nadstropje. Pri tej hiši je nenavadno velik prostor za dvorišče in vrt in obcestna stran hiše ima nenavadno dolgost.

Boreci so ulična vas, kjer se hiše vrste ob obeh stranch vaške ceste zahodno od velike ceste Ljutomer—Križevci.

5. In Radozlausdorf — Radoslavci in ne, kakor je Zahn mislil Deutsch-Radersdorf, kar je jezikovno in krajevno nemogoče. Vas je imela 18 kmetij. Ime vasi je očitno od Radoslava. Postanek tega imena nam pojasnjuje slično ime nekega kraja pri Sevnici ob Savi, ki se l. 1309 imenuje „Suppentäl vel Radoslawsdorf“ t. j. županji dol ali Radoslavova vas.¹ Naša vas je dobila ime po starejšini — županu Radoslavu. Deželnoknežji zajmi se še omenjajo tukaj l. 1443, 1450—1452, 1467 in 1473.² Posedali so jih Holenečki gospodje. Pod občino Radoslavci spadajo tudi Kuršenci, Precetinci in Sitarovci. Radoslavci sami obsegajo 512 ha, oziroma 497 davku podvrženega zemljišča. Potemtakem bi odpadlo na kmetijo okoli 27·61 ha. Hiše so zvrščene ob potoku Turji in po hrbtu višine, ki se vleče vsprejeto s Turjo. V bližnjih Precetincih so ostanki starega gradu.

6. In Chreuze (Chreuz) — Križevci, 12 kmetij. L. 1314 je vojvoda Friderik zastavil med drugim tudi Križevce.³ L. 1445 je bilo tu le 11 hiš. Najbrž so 1 kmetijo med tem porabili za dotacijo stalnega vikarja, oziroma župnika. Dandanes se razločujejo Veliki in Mali Križevci, a razdelitev je novejša in za zgodovinarja brezpomembna. Ta občina obsega le 266 ha, torej pride na kmetijo le 21·41 ha.

Občinsko ozemlje se razteza od jugozahoda proti severozahodu, namreč od Logarovec proti grlavski občini (Banovcem). Ob obeh koncih — ob logarovski in grlavski meji se zožuje v ozki pram, proti sredini se razširi in skozi največjo širino gre velika cesta Ljutomer—Radgona, ob kateri je ob južnem in severozahodnem robu obč. pomirja zmeščena vas v dveh skupinah: Veliki in Mali Križevci. Prvi — s cerkvijo — predstavljajo pač prvotno vas, ki jo neposredno obkrožujejo od vseh strani travniki, znak, da je ta vas v starih časih bila postavljena sredi močvirja. Ne samo na vzhodni strani, kjer je še v 16. stoletju drla Mura, marveč tudi na zahodni strani vasi se pozna starodavna struga, ki se vije od zahoda proti vzhodu in se je nižje vasi stekala s pravo mursko strugo. Blizu stoka se njive in travniki ob tej starodavni strugi imenujejo „Siljišče“ t. j. kraj, kjer raste silj (Peucedanum palustre), rastlina, ki ljubi mokrotne travnike, ribnike itd.

Največje in najstarejše skupine poljskih parcel se raztezajo med ilijaševskim in boreskim ozemljem proti Veržeju in Banovcem, dočim ime

¹ Zahn, O. B. k. bes. Marinstal.

² Beiträge 32, št. 158/6. 9. 18. 19.

³ Archiv f. Österr. Gesch. II. 556, št. 130.

večjih poljskih skupin jugozahodno za malimi Križevci „Kriči“ in „Brezje“ kaže na pozno urbarialnost.

V starih časih je stal v tej občini gradič na sedanjem pokopališču (Gradišču), ki mu je gotovo pripadalo nekaj zemljišča, zatorej pride pri sedanjem obsegu križevske občine malo sveta na 12 kmetij v 13. stol., morda so se tu zgodile neke spremembe v porazdelitvi občinskih zemljišč. Križevski posestniki imajo sedaj malo zemlje v sosednih občinah, pač pa kmetje sosednih občin na križevskem ozemlju, kar pa prvotno ni moglo biti. Ker je kraj dobil ime po cerkvi, je s tem pojasnjen tudi začetek te vasi. O cerkvi in njenem patrociniju govorimo na drugem mestu.

7. In Sluzzlaersdorf (Zluzlaustorf) — Ključarovci pri Križevcih, vas je imela 12 kmetij. Ključarovci tvorijo z Grabami eno katastralno občino, ki obsega 503 ha zemljišča, od starih 12 kmetij se je razvilo do zadnjega štetja 31 hiš. Še l. 1432 je bilo v vasi samo 12 hiš, prvotnih kmetij. Obdačenega zemljišča ima vas 485 ha, torej pride na vsako izmed 12 kmetij 40/41 ha in so bile torej kmetije prav močne. Ključarovci so ulična vas, kmetske hiše so po čisto enakem vzorcu zvrščene podolž ob cesti, ki gre proti Logarovcem.

Historična oblika imena te vasi je dosledno Slusseldorf, Schlüssel-dorf (Zahn). Ključarovce imamo na Sp. Štaj. v bližini dvojne, druga vas s tem imenom je namreč blizu Sv. Tomaža v sodnem okraju ormoškem. Nemci imajo blizu Gradca Schlüsselhof, v brežiškem okraju je neki kraj Ključice in na Kranjskem imajo Ključevico, v varaždinski in zagrebški županiji je Ključ, v Liki pa Ključar, Ključ je tudi v Dalmaciji. Beseda ključ je praslovanska. Krajevna imena izpeljana iz ključa pomenjajo zapor prehoda pa tudi zavoj reke ali potoka.¹

Ključarovci so pa imenovani po ključarju, ne ključu. V staroslovenščini (Miklošič) pomeni ključar *προσμονάριος* — mansionarius = Quartiermeister, Gastwirth, custos aedis sacrae.

Ključar — claviger pomenja posebno grajsko službo, uslužbenca, ki je zapiral vrata in čuval ključe. Ključe mestnih vrat in ječ so čuvali zaporedoma meščani. Ključar je bil mnogokrat isto, kar nemški Pfleger ali Schaffer, dasi so se pri večjih graščinah te službe razločevale. Frankopanovo navodilo iz l. 1663 n. pr. naroča, naj vratar ob Zdrava Mariji grad zapre, kjuče pa izroči njemu (Frankopan) ali v njegovi odsotnosti „flegaru“ ali če tega ni v gradu, jih naj sam pridrži.² V štajerskih listinah se ključarji — clavigeri večkrat omenjajo kot nižji ministerijalci, ki so skoraj isto ko komorniki. L. 1224 se v mariborski listini Leopolda III. navaja med pričami vojvodov ključar (claviger ducis)³ Rudger, včasi po-

¹ Mažuranič, Pravno povjestni rječnik. — ² Mažuranič, n. d. str. 307. — ³ Zahn, U. B. II. str. 302 i. d.

stane Clauiger lastno ime ter se sploh navajajo kot priče za drugo odlično gospodo, včasi kar za pričami duhovskega stanu.¹

Štajerski deželni urbar izkazuje celo posebne dohodke, ki so jih dobivali ključarji; v mariborskem okraju n. pr. dobiva ključar 1 svinjo enako s pisarjem uradnega predstojnika², ključar Konrad je imel v zajm Sp. Karlavo pri Gradcu³, v „Gestnichu“ pri Gradcu sta imela vaški predstojnik (dorfmaister) in ključar vsak po eno kmetijo⁴, Spodnja in Gornja Jarenina sta dajali ključarju 2 svinji.⁵

Ključarovci so torej dobili ime po nekem ključarju, uslužbencu deželnega vladarja ali kakega drugega gospoda. Vas je potemtakem nastala pod feudalnim vplivom, vendar precej zgodaj, ko še germanizatoričen vpliv grajskih služb ni bil tako močen, da bi vasi vrnil izključno nemško ime, oziroma se kaže tu moč domačega slovenskega jezika, ki je poleg pravne nemško-grajske terminologije imel tudi svoje nazive. Na nemško-feudalno kolonizacijo spominja tudi število kmetij (10 in 2 za župana) in razporedba hiš.

7. Gyrllâvesdorf (Girlowestorf) — Grlava (tako ljudstvo imenuje vas, uradni leksik jo imenuje Grlovo).⁶ Tu je bila prava dekanija, vas z 10 kmetijami. Župan je posedal dve kmetiji ter se je ena od njih imenovala „potenhube“, torej za nagrado sela. L. 1445 je vas štela že 12 hiš, ali pa se je morda pisec deželno-knežjega urbarja všteli in je županovi dve kmetiji vzel med drugih 10. L. 1443 zasledimo obliko Gerle, 1445 pa Girlaw.

Slovenska oblika kaže posesivni pomen in je nastala pač od osebne imena. Gr̃liñ je moško ime, ki nas srečava v 14. veku⁷. V starem Zagrebu se omenja tudi žensko ime Grlica v 14. veku⁸. Na slovanskem jugu je več krajev tega imena. V sarajevskem okrožju v Bosni je selo Grlica, v Črni gori pa Grlič, v Srbiji je selo Grlišće in neka voda Grliška, zopet v Bosni so Grlaci, na Spod. Štajerskem imamo v ptujskem sodnem okraju Grlince, v šmarskem sodnem okraju pa Grličce. Tudi to ime nam kaže enotnost našega naroda na Štajerskem in v ostalih jugoslovanskih deželah.

Deželnoknežji zajm (winkhel bey Gerle und ein hof darob) se omenja še l. 1449⁹.

8. Schaladein — Šalinci 1 šil. V otokarskem urbarju iz l. 1265—1267 se omenja v Šalincih 12 predia, od katerih je imel župan 2, torej je dejanski bila dekanija. Šalinci se omenjajo tudi med strelskimi

¹ Zahn, U. B. III. št. 17, str. 72. — ² Dopsch, Gesamturb. str. 112, št. 176. —

³ Istot. str. 75, št. 17. — ⁴ Tam str. 7, št. 31. — ⁵ N. d. str. 108, št. 104. — ⁶ Adjektiv v ljudski govorici: grleški. — ⁷ Akad. Rječnik. — ⁸ Mažuranić, Pravnopovj. rječnik 361. —

⁹ Beiträge 32, št. 284/5.

dvorci. Ker so podatki o dohodkih iz strelskih dvorcev v urbarju očitveno poznejši dostavek ¹, sledi iz tega, da so Šalinci po l. 1267 dobili strelski dvorec. L. 1430 se v Šalincih omenja en dvor in le 8 kmetij, enako tudi l. 1443, ko jih dobi v zajm za sebe in za brata Jurija Friderik Reysacher ².

Tudi odlomek iz l. 1445 v Dun. Nov. mestu ima v Šalincih zaznamovanih le 8 hiš. Torej se je prvotno število kmetij skrčilo na 8, oziroma sta bili najbrž dve združeni s strelskim dvorcem. Šalinci tvorijo s Krištanci eno krajno in katastralno občino, celokupno zemljišče obeh vasi meri 273 ha, od katerih je 263 ha obdačenih, na Šalince same odpade 23.467 ha ³, kar je za 12 kmetij premalo, od celokupnega zemljišča bi prišlo na 1 kmetijo okoli 22 ha zemlje.

Ime te vasi se v starejših virih omenja vedno v enaki obliki: Schaladein ali Schaladin. Deblo tega imena je pač isto kakor pri Šalovcih blizu Središča. Krajevnih imen z enakim deblom je prav mnogo. Na Sp. Štajerskem imamo Šaleško dolino z nekdanjim gradom in zaseljem Šalek, semkaj je šteti pač tudi Šavna (Šalna) Peč pri Širju blizu Zidanega mosta. Na Gornjem Štajerskem je v muravskem političnem okraju, v katastralni občini Frojach razvaljen grad Schallaun, blizu Brucka pa Schalldorf, na Nižjeavstrijskem je v političnem okraju Oberhollabrunn Schalladorf. Pomniti je, da so po vseh teh krajih nekdanj prebivali Slovenci. Na Češkem je v teplaškem okraju kraj Schallan, na Hrvaškem blizu Zagreba je Šalovec, pri Varaždinu pa Šalinec ali Šalinovec. Tudi na zahodnem Ogrskem proti štajerski meji je več krajev s tem imenom. V körmenskem okraju, komitat Vas (Železna županija) je vas Sál (izg. Šal), v okraju Kisek (Német-Ujvár) je pa vas Salafa (nemški Salidorf ali Schallendorf, na Prekmurskem pa Šalovci.

Rajni dr. Štrekelj ⁴ je Šalince in Šalovce izvajal od debela šala, oziroma osebnega imena Šalъ, Šalinъ, nemška oblika Schaladin kaže na Šaletin, Šalet, potemtakem bi Šalinci bili okrajšena oblika za Šaletinci. Med prekmurskimi Slovenci je še dandanes precej razširjeno rodbinsko ime Šalika, na štajerski strani so pa Žalihi.

V ruščini pomeni šaláš kolibo (Hütte, Laubhütte), šalost in šal' pa razposajenost, norost. Deblo šal je menda prešlo tudi v madžarščino, kjer salak pomeni žlindro in goščobno brozgo, ki ostane za kako tekočino (Neige), salak-ére pomeni izrecno blato, glen (Schlamm). V srbohrvaščini pomeni šlaknja: Schlack. Z ozirom na to je vendar mogoče, da je pri krajevnih imenih z deblom šal- odločevala tudi krajevna lega in kakovost.

¹ Dopsch, n. d. str. 277 op. 1. — ² Beiträge 32, nr. 209/1, 249/4. — ³ Janisch, Topogr. Lex. — ⁴ Časopis za zg. in narodop. 1906 (IV. 1.) str. 60—61.

9. Lubetensdorf. Dopsch misli, da se je ime izgubilo, a da je vas stala severozahodno od Ljutomera, ne zahodno od Radgone, kamor Zahn stavi to vas. Razvrstitev v urbarju je sicer v prilog Dopschevi trditvi, vendar severozahodno od Ljutomera se ne da dokazati, da bi katera sedaj obstoječih vasi imela ob času Otokarjevem drugo ime, še manj, da bi bila tako velika vas popolnoma izginila. Jezikovna zveza med Lokavci in Lubetendorf bi bila pač prisiljena, vrh tega se ta vas imenuje v istem urbarju s sedanjim imenom med strelskimi dvorci. Vas je imela 20 kmetij, od katerih je župan imel eno. Plačevalo se je kakor pri drugih. Ta Lubetendorf je pač sedanja vas Labuttendorf v političnem okraju Lipnica, v župniji Sv. Vid na Vogalu na desnem bregu rečice Schwarza. Nahaja se v najstarejši zemljiški knjigi branečke graščine, kateri je pripadala kot zemlj. gosposki, a imele so ondi podložnike tudi graščina Eibersdorf, Finkeneck (v sodnem okraju Vildon), Retzhof (pri Lipnici) in Sekova; sekovski škofijski graščini je vas dajala proseno desetino¹.

Ker v bližnji Lipnici, ki je bila solnograška last, ni bilo deželno-knežjega urada, je najbližji deželnoknežji urad, kamor je vas plačevala svoj davek, bila Radgona.

Lubettendorf je torej istoveten kraj s Flagottendorf², ki se omenja med kraji št. vidse župnije, kateri so maršalskemu uradu v Gradcu dajali oves za živino.

10. In Zdrakonidorf — Drakovci pri Mali nedelji. Ta vas je dajala poleg navadne dače kakor drugod še „minuta“, malo davščino in pa oddavke oskrbniku (iura officialis). Razen oskrbnikovih oddavkov v Borecih ni nobena vas v tej skupini dajala „malih davščin“, kakor ta po številu kmetij tako majhna vas. A ta okoliščina je brezdvomno v zvezi z obsegom občinskega ozemlja in s takratnim stadijem kolonizacije. L. 1445 je bilo v tej vasi že 14 hiš, po občinskem leksikonu iz l. 1918 jih je bilo 116, v prvi četrtini 19. stol. pa (po Schmutzu) 82. Drakovci so z Bučkovci združeni v eno upravno občino, a kot katasterska občina obsegajo 419 ha, oziroma 404 ha obdačenega občinskega zemljišča. Prava in prvotna vas je pod hribom v dolini potoka Turje, kjer imajo kmetje večinoma svoje njive in travnike, večji del občinskega ozemlja pa se razteza po hribovju ter steguje dva velika kraka na jug proti občini Moravci. Dandanes so po gričih raztresene male hiše, vinogradi, šume, njive. V 13. stoletju so ti prijazni griči bili še večinoma pokriti s šumami, v katerih so kmetje imeli pašo, žir, drva, morda tudi kaj lova. Tako nam je umljivo, da je teh pet kmetij moralo plačevati tudi malo davščino. Bilo pa je tudi prostora dovolj za trebljenje in krčenje, za napravo vino-

¹ Schmutz, Topogr. Lex. II. str. 315.

² Dopsch, n. d. str. 152, št. 299.

gradov in manjših posestniških enot. Novejši čas so se razkosale tudi nekatere velike kmetije. Na prvotni značaj zemljišča spominjata krajevni imeni Kopinovoščak in Jazbine.

V obliki Zdrakonidorf je začetni Z nastal očitno pod vplivom slovenske govornice: Z Drakovec. Enaka oblika se še ponavlja okoli leta 1300¹, dočim se je l. 1445 pisalo Trackchern, okoli 1480 Tracharn, okoli 1500 pa že sedanja nemška oblika Drachorn. Slovenskim Drakovcem analogno ime najdemo v avstrijskih kronovinah le vas Drakova na Češkem, na Hrvaškem pa Dragovce v bivši Granici. Ime vasi je pač menda nastalo iz osebnega imena Drak² ali Drakon(ja)². Oblika „Zdraconi“ daje slutiti, da so Drahovci okrajšava za Drakonovci.

11. In Petersdorf — Sv. Peter pri Radgoni (?). Tu je bilo 10 kmetij. Zahn in Dopsch brez vsakega pomisleka nanašata to ime na sedanji trg Sv. Peter ali Gornja Radgona. Ko bi bila stvar popolnoma gotova, bi bilo to zelo važno za zgodovino tega kraja. S tem bi bilo dokazano, da je že v 13. stoletju tukaj stala cerkev sv. Petra, ki se sicer da z gotovostjo izpričati šele l. 1545, drugič bi pa imeli v tej vasi skupino 10 kmetij t. j. dekanijo po nemškem sistemu in bi torej bila delo nemške kolonizacije. A stvar postaja sumnjiva, če vpoštevamo urbarjevo pripombo: „Hec (namreč 10 kmetij) habet domina de Eppinstain“. Sumnjivo je, da bi bil deželni vladar dal v tuje roke zemljo in podložnike kar pod oknom glavnega sedeža cele radgonske župe. Pač našteva urbar več zajmov okoli Radgone, ki so jih imeli vitezi, katerim je bilo izročeno varstvo radgonskega gradu (Purchuta), toda Eppensteina ni med njimi. Razen tega katastr. občina Gornja Radgona obsega le 60 ha ozemlja, kar je veliko premalo za 10 kmetij, druga katastr. občina iste upravne občine, Hercogovščak, obsega pač še 338 ha, skupaj torej 388 ha, kar je dovolj za eno dekanijo, toda če krška listina iz l. 1389, ki jo Dopsch sam citira po Mucharju 7, 41, omenja sedanji Herzogburg pod imenom Hertweisdorf s 5 kmetijami, potem Eppensteinovih 10 kmetij v Petersdorfu ni moglo biti tukaj, ker deželnoknežji urbar imenuje teh pet kmetij v „Hartwigestorf“ kot zajm grajskega stražnika — viteza Helfenberga.

Po vsem tem je opravičen dvom, je li ta Petersdorf današnja Gornja Radgona in ni li marveč Petersdorf isto ko Peterlein med strelskimi dvorci (gl. nižje pod št. 19), ali pa bi imelo stati mesto Petersdorf Pfefferdorf — Stavenci, kjer je l. 1445 bilo le 11 hiš.

12. Schirndorf — sedaj Schirmdorf slov. Črnice v radgonskem sodnem okraju blizu Apač. Vas je po uradnem izkazu sedaj skoraj popolnoma ponemčena. Natančnejša razprava o tej vasi ne spada v okvir

¹ Zahn, O. N. B. Drahorn. — ² Na Murskem polju se še sliši ime Drakola, nekam zaničljiva oblika za Draš-Andraž.

naše razprave, vendar je važna za zgodovino stare radgonske župe, ker se že l. 1124 omenja kot last Bernarda Sponheimca, ki jo je izročil omenjenega leta benediktincem v Št. Pavlu. To jo direkten dokaz, da so že takrat Sponheimci imeli v lasti okolico radgonsko.

13. Marchartsdorf → Marchesdorf v upravni občini Schirmdorf. Tudi ta vas je po uradnem ljudskem štetju skoraj docela ponemčena. Ob času, ko je nastal deželnoknežji urbar, je obe vasi imel v zajmu Ulrich Walsee.

Druga skupina.

14. Presse — Presberg v krajni občini Orehovci. Deželnoknežji zajmi se omenjajo tukaj l. 1443, ko je 16. nov. dobil vas z gornino, davščino in vsemi pripadki Leutold Stubenberg, 1 dvor in 1 dvorec pa istega dne in leta (zu Perse im dorf) Gašpar Kapfensteiner, leta 1498 dne 30. aprila pa $\frac{1}{2}$ dvora in 1 dvorec ter 8 veder gornine na Presbergu Janez Pretl¹.

Ker se pa v otokarskem urbarju omenja v tem kraju cela dekanija kmetij, katastr. občina Presberg pa obsega samo 173 ha obdačenega zemljišča, od tega odpade na njive le 32 ha, na travnike 11 ha, na vinograde 49 ha, na gozdove pa 61 ha, zatorej 10 predijev ni imelo tukaj prostora, marveč pod „Presse“ bo umevati celo današnjo upravno občino Orehovci, ki obsega 504 ha, oziroma 492 ha zemljišča.

Nemško ime za čisto slovenski kraj kaže pozno, nemško kolonizacijo, sčemur se vjema tudi značaj dekanije. L. 1445 je v „Press“ bilo 13 hiš.

17. Gorzleinsdorf. Zahn se je pač prenagil, ko trdi, da se je ime te vasi izgubilo, ker imamo severno od Radgone vas Gorco, ki se dandanes imenuje Slovenska Gorca (Windisch Goritz), a prvotno se je vas imenovala le Gorca, dostavk „Slovenska“ predpostavlja že premaknitev narodnih mej in je šele iz novejšega časa. Nemška oblika Gorzlein je demunitiv kakor slovenska Gorca. L. 1443 dne 16. novembra je dobil to vas kot deželnoknežji zajm Leutold Stubenberg, l. 1453—1456 pa je dobil zajme tukaj (ze Goritz) neki Andrej Spitzer.² Že l. 1431 je Frideriku Stubenbergu bila potrjena od nekega Emerberga odkupljena $\frac{1}{3}$ žitne desetine v Gorici.³ Še l. 1528 se vas imenuje kratko „Görz“.⁴

Brez podlage je Dopscheva domneva, da bi Gorzleinsdorf utegnili biti „Gorica“ pri Bučečovcih, ker to je le ime nekaterih parcel in slučajno stoji tam tudi neka krčma. Na drugem mestu bomo videli, da tam sploh ni bilo mesta za vas Gorico s 15 kmetijami, pač pa Slovenska Gorica višje Radgone obsega 441 (424) ha zemljišča in je torej prišlo na 1 km okoli 29 ha.

¹ Beiträge 32, št. 38, 171/2, 310/8. — ² Beiträge 32, št. 303/2, 310/8. — ³ Ib. št. 710/5. — ⁴ Istotam št. 310/21.

18. Schependorf, Schöpfendorf — Žepovci, ponemčena vas (l. 1900 je uradna statistika našla tukaj samo tri Slovence, l. 1910 pa le dva) v radgonskem pol. in sodn. okraju zahodno od Apač. Vas je dobila ime po „schefonu“, zatorej je nemško ime prvotno, slov. ime Žepovci pa ponarejeno po nemškem. Vas z enakim nemškim imenom v šmarskem s. okr. se imenuje slov. Sodna vas.

19. Polchendorf — nedoločljiv kraj. Dopsch misli na Police in Polički vrh, kjer se res l. 1469 in 1496 omenjajo deželnoknežji zajmi. Občina Police zavzema 539 ha, oziroma 525 ha zemljišča, katerega pa večina odpade na vinograde (194 ha) in gozde (117 ha). L. 1445 je bilo tu le 10 hiš. Sploh so tukaj večinoma majhni posestniki.

20. Zdrulkendorf — negotovo. Ime je v urbarju pisec brezdvomno izopačil, zato je nemogoče z gotovostjo dognati, kje bi bil ta kraj. Zahn misli, da se je ime izgubilo in da je vas bila nekje pri Negovi. Dopsch namiguje na Dragotince in zavrača na Ztrekendorf v mariborski župi, pri tem imenu pa zopet na prejšnje. Ker je ta del urbarja iz istega časa (1265—1267), ni verjetno, da bi se isti kraj imenoval dvakrat v dveh župah, mariborski in radgonski, enkrat kot Ztrekendorf enkrat kot Zdrulkendorf. V starejšem, babenberškem urbarju, kjer radgonske župe ni, se v mariborski župi ne omenja ta kraj. Verjetno pa je, da se v izopačenki Zdrulken skriva deblo strelec in bi to utegnila biti Stročja ves, Auztrod ali pa sicer neznan kraj. Schützen v Ščavniški dolini, o čemur v naslednjem odstavku natančneje.

21. Cuppeltendorf — Kupetinci. L. 1443 se tukaj omenja 1 pust strelski dvorec (1 öden Hof), ki ga je 16. nov. dobil v zajm Viljem Fleming. L. 1453—1460 je Lenart Völss po svoji materi Ani, vdovi po Gašparju Lokavskem dobil med drugim 1 dvorec v Kupetincih (zu Gubetnizen) z njivami, travniki in vsemi pripadninami. To je gotovo tista kmetija, ki jo je bil Gašpar Lokavski dobil v zajm 9. dec. 1430 za sebe, za svojega strica Friderika ter svoje brate.¹

Za ime te vasi še imamo naslednje historične oblike: okoli l. 1300 Cuppendorf in Chuppet, 1431 Gupetinczen, okoli 1480 in 1500 Kupa- in Kopotinczen.² Slovensko ljudstvo izgovarja in naglašuje ü v imenu Küpetinci. Ž njim v zvezi je gotovo rodbinsko ime Kupljen (Küpljen), ki se ravno v župniji Sv. Jurija na Ščavnici, kamor spadajo Kupetinci, nahaja zelo pogostoma. Kupljen je hypokoristikon starega jugoslovenskega imena Kupislav,³ kakor tudi Kupiša. Ime Kupetinci daje slutiti tudi obliko Kupe-ta. Koreniko za Kupetince bo iskati v glagolu kùpiti = colligere,

¹ Beiträge 32, št. 79, 83, 209/1.

² Zahn, O. N. B. Kupetinczen.

³ Smičiklas, Codex diplomatus IV. str. 210. plana autem terra (pertinet) Cupizzlao iobagioni Gregorii . . .

kúpiti se = congregari, communionem bonorum inire¹, in ne od kúpiti-kupovati = emere. V srbo-hrvaščini pomeni kupan = congregatus, kupno življenje moža in žene = skupno zakonsko življenje. Kupljen je je torej član zadruge, Kupetinci so zadružno selo, oziroma selo, ki ga je ustanovil zadrugar-Kupljen, Kupe ali Kupislav. Ta pomen je pri razlaganju pač veliko naravnejši kakor kupovati, trgovati. Zadružna sela so pač ustanavljali kmetje-zadrugarji, ne pa kupci, ki so prebivali po mestih in bili največkrat tuje narodnosti.

Sličnih imen je na našem jugu veliko. V zagrebški županiji je več vasi Kupčina, v isti županiji je Kupeč-Dol, ki se omenja že l. 1249², v Albaniji blizu Drača so Kúpčine, Kupašinci so ime nekega sela na Hrvaškem v 16. stol., na Sp. Štajerskem imamo Kupčo vas (v celjskem okr.) in Kupčin vrh (v ptujskem okraju).

Dandanes so Kupetinci združeni s Selišči v eno katastralno občino, ki meri 429 ha (417) zemljišča. To je pač prvotno ozemlje 12 kupetinskih kmetij otokarskega urbarja, dočim so Selišči poznejša naselba, kakor že ime kaže, ki se v listinah prvič omenja l. 1412. L. 1445 je bilo v Seliščih 11 hiš, l. 1900 pa jih je bilo 29.

22. Trebkoysdorf — Trbegovci, krajna občina v gornjeradg. sodnjem okraju. Kot katastralna občina obsegajo Trbegovci 386 ha (372) zemljišča, torej bi od 12 kmetij otokarskega urbarja prišlo na vsako okoli 31 ha.

Na zvezo med Trbegovci in staroslov. osebnim imenom Trebegoj je opozoril že Kos³, natančneje je pa to razložil dr. Štrekelj (v „Časopisu“ 1906, str. 61—62). Potemtakem je tudi ta vas dobila ime po svojem županu ali zadružnem starejšinu. Leta 1445 je ta vas štela že 15 kmetij. Trbegovsko ozemlje je še l. 1900 obsegalo 137 ha gozdov nasproti 130 ha njiv in 54 ha travnikov; v 13. stoletju so še gotovo večji del vaškega pomirja pokrivala šume in je tako bilo mogoče s krčenjem množiti število posestev. Od prvotnih kmetij v 13. stol. je l. 1900 narastlo število hiš na 30.

23. Zwetoynsdorf — ? Lepo zveni to ime. Svetonja je na Murskem polju zelo običajno ime, vendar je vas prava uganka na Murskem polju. Zahn (ONB) nanaša to ime na Zwetersdorf nekje severo-vzhodno od Cmureka pri potoku Gnasu blizu vasi Diepersdorf. Dopsch ima pomisleke zoper to, da je preveč oddaljeno. Ta pomislek ne drži. Če je imel deželni vladar kje tam podložnike, pač niso mogli biti včlenjeni v bližnji solnograški urad Lipnico, marveč v nekoliko bolj oddaljeno Radgono. Res se l. 1426 imenuje med deželnoknežjimi zajmi, ki jih je 28. maja i

¹ Smičiklas, n. d. str. 405. — ² Letopis M. Slov. 1886, št. 291. — ³ Glej Akademski Rječnik V, str. 798 itd., Mažurani, Pravno-povj. Rj. str. 559.

leta dobil Hans von Winden z gradom Halbenreinom, imenuje tudi vas Zwetorstorf, slično dobi l. 1443 zajme v „Zwetesdorf“ Dietegen v Emerberg, ll. 1458—1460 pa Uršula, žena Leutolda Stubenberga (zu Zwettersdorf)¹, toda v popisu krajev apačke, cmurečke in radgonske župnije iz l. 1445 iščemo zastonj to ali slično ime.

Iz 15. stoletja je znan še drug kraj sličnega imena v področju stare radgonske deželno knežje župe. Leta 1453—1456 se omenja strelski dvorec v kraju „Swetehawczen im Luetenwerd“, že prej leta 1444—1449 se imenuje isti kraj „Zwetschawtzen“ s pripadninami in gornino; pred njim se imenujejo Selišči, za njim pa Kápela, enako tudi leta 1477.² Iz tega je razvidno, da je ta vas bila nekje blizu Ljutomera in sicer blizu goric, ker je k njej spadala tudi gornina. A popis krajev ljutomerske, križevske in št. jurske župnije iz l. 1445 zopet ne pozna kraja s tem imenom. Dopsch opozarja na parcelno ime Svetonja pri Stanetincih, da morda spominja na nekdanjo lego te vasi. S tem nam ni nič pomagano; parcele z osebnimi imeni niso nič redkega in spominjajo na nekdanje posestnike, zagonetka pa ostane, da se med deželno knežjimi zajmi 15. stoletja ime opetovano omenja, v popisu krajev muropoljskih župnij iz istega časa pa mu ni duha ne sluha.

Najbrž je vas imela še drugo ime, ki je polagoma izpodrinilo ime v zapiskih deželno knežjih zajmov. Za ugibanje so tu puščene nedoločene meje, zato je boljše pri sedanjem poznavanju virov priznati: stvar je neznana.

Tretja skupina.

28. Stein — Steinhof, Štanov (?) Dopsch išče ta Steln brez pomisleka v današnjem Steinhofu, gradiču v krajni občini Plitvica. Steinhof sam ne more to biti, ker je premajhen za 17 kmetij, marveč cela katastralna občina Plitvica, ki ima 466 ha (447) zemljišča, torej bi na kmetijo prišlo poprečno okoli 26 ha.

Krajev z imenom Kamen ali Kamenščak je sicer več, a da je ta kraj iskati v neposredni bližini Radgone, je sklepati iz tega, da so vaščani morali dovažati drva in druge potrebščine za deželno knežjo kuhinjo.

Urbar pripominja, da je plačevalo dačo le 13½ kmetij, od teh je župan imel 2. Kaj je z ostalimi 3½ kmetijami, so li bile proste ali iz kakšnega vzroka oproščene davka, o tem urbar molči. Morda so služile za podlago poznejši graščini.

29. Stanecendorf — Stanetinci, krajna in katastralna občina gornjeradg. okraja (?). Stanetinci so dvojni, eni v sodnem okraja Sv. Le-

¹ Beiträge 32, št. 34 a, 310/16, 63.

² Beiträge 32, št. 46/2, 65, 183/1. Zahn (ONB) je pomešal ta kraj s Cvetkoveci pri Ormožu, Dopsch pa ga je prezrl.

narta v Slov. gor., drugi na Murščaku. Tudi prvi so v starih časih spadal v radgonsko župo, vendar druge okoliščine svetujejo, odločiti se za Stanetince v gornjeradg. okraju. Urbar nas pouči, da je bilo tu 8 predijev, od katerih je imel župan dva, potem dostavlja: „*alia ut in Stein et serviunt in annona*“. Pri Steinu je izrecno povedano, da kmetje plačujejo po 20 den. „*preter iura officialia*“, ki so se plačevala v naravi, nasprotno pa so v Stanetincih plačevali vso davščino v naravi, zatorej se je ona enakost „*alia ut in Stein*“ pač raztezala tudi na obveznost, da so za deželnoknežjo kuhinjo dovažali v Radgono drva in druge potrebščine. Če je pa tako, je pač pod „*Stanecendorf*“ prej misliti na bližnje Stanetince na Murščaku kakor na oddaljene blizu meje radgonskega in mariborskega urada. Razen tega oddajanje davščine „*in natura*“ predpostavlja zadostno množino pridelkov 8 kmetij. A to je bilo prej mogoče v Stanetincih gornjeradg. okraja, kjer katastr. občina stanetinska sama obsega 261 ha obdačenega zemljišča, med tem 75 ha njiv in 32 ha travnikov, 113 ha pa gozdov, cela upravna občina Stanetinci obsega 436 ha zemlje, dočim cela občina Cerkovnjak, pod katero spadajo Stanetinci št. lenart. okraja, obsega le 280 ha obdač. zemljišča, od katerega znatna večina odpade na vinograde (38 ha), pašnike (33 ha) in gozdove (85 ha).

Kot deželnoknežji zajm se omenjajo Stanetinci (*Stainatinzen*) l. 1443.¹ L. 1445 so Stanetinci v župniji Sv. Jurija na Ščavnici šteli 11 hiš, torej za tri več kakor v 13. stoletju.

Vendar ni izključena Dopscheva razlaga, ki „*Stanecendorf*“ istoveti s Stanetinci v krajni občini Cerkovnjak. L. 1498 se med kraji, ki so deželnoknežjemu uradu v radgonskem gradu plačevali dačo, omenjajo tudi „*Stanatintzn bei St. Anthony*“. Tudi razvrstitev v urbarju govori za slednje

40. Molendorf — Smolinci (?). Popolnoma napačna je misel Zahnova, da bi to bila Malna (Mallenberg) blizu Sv. Lenarta v župniji Sv. Jurija v Slov. gor. Ta Malna nikdar ni spadala v področje radgonsko ne v cerkvenem in ne v političnem oziru. Z ozirom na slovensko ime bi se dalo misliti na vas Melè ali Melovje ob Muri nižje Radgone, toda historično se iz virov ne da izpričati Molendorf za Melovje, slednje se namreč l. 1415 in 1445 imenuje Kellermeister (Kelder-)dorf, l. 1480 pa že Kellerdorf kakor dandanes. Za „*Mollendorff*“ pa stoji l. 1493 izrecno povedano, da je ta vas v župniji Sv. Benedikta.² Utegnili bi to biti Smolinci. Jezikovno je mogoča zveza med Mollendorf in Smolinci, kakor sem razložil že v kritiki Dopscheve izdaje deželnoknežjih urbarjev („*Časopis*“ 1911, str. 104).

31. Chunegestrog 16 kmetij.

¹ Beiträge 32, 310/8.

² Beiträge 82, št. 82/1.

32. In Inferiori Chunegestroke — Kralovci 10 kmetij. Dandanes se je zabrisal razloček med gornjimi in doljnimi Kralovci. Kralovci obsegajo 439 ha, oziroma 426 ha zemljišča, torej bi na vsako od 26 kmetij odpadlo poprečno nekaj čez 16 ha in bi bile torej zelo majhne, oziroma le pol-kmetije.

L. 1445 je bilo v Gornjih Kralovcih (Ober Künigstrag) 16, v Dolnjih 9 hiš. Za čudo se l. 1560 stavijo Gornji Kralovci v župnijo Sv. Benedikta¹, kar bo pač pomota, ker leta 1445 se oboji Kralovci štejejo pod župnijo Sv. Jurija na Ščavnici in ni nobene stvarne podlage, na kateri bi pod Gornjimi Kralovci bila iskati kaka druga vas kje v benedički župniji. Uganka seveda ostane, kako je teh 16 malih kmetij bilo razdeljeno v dve ločeni vasi, vsaka s posebnim županom, ki je imel po dve kmetiji in da se je od teh majhnih predijev plačeval enak davek (in natura) kakor v Steinu in drugih vasih te skupine.

Poleg Chunegestroke se še omenjajo historične oblike: Chünigstrog, Künigstrag in Khönigstra začetkom 17. stl.²

Končnica troge-troc pomeni mulde, alveus, slov. dràga: globoka dolinica, kar dobro označuje lego te vasi. Slovensko ime Kralovci (tako ljudstvo izgovarja, po književnem jeziku bi se imelo kajpada glasiti Kraljevci) je pač izvajati od osebnega priimka Kralj, katero ime je še dandanes po Murskem polju in sosednih goricah močno razširjeno z deminutivi Kraljič in Kraljek (ženske s tem imenom so Kraljice). Besedo kralj jezikoslovci izvajajo od imena Karol (Veliki), a ni neopravičen dvom, ki ga je sprožil Mažuranič v svojem pravno-historičnem slovarju (str. 535 do 536). Čudno je namreč, da je ta beseda prodrla v vse slovanske jezike in to dokaj pozno (Karol Vel. je umrl 814), ko so slovanska plemena bila že raztresena in ločena drugo od drugega in mnoga niso bila v nobenem stiku s Karolom Vel. in njegovo državo. To je tem bolj čudno, ker nemška beseda König nima zveze s Karolom in torej ni mogla vplivati na tvorbo slov. besede kralj. Ni torej odkloniti misel, da je beseda mongolsko-turskega izvora, sprejeta v slovanščino še pred razdelitvijo plemen ter je pomenila sploh mogočnjaka, poglavarja, kar v prenesenem pomenu še dandanes pomenja. Krajevnih imen od kralja je na našem jugu vse polno. V Bosni je v bihačkem okraju kraj Kralje,³ v belovarsko-križevački županiji so kar štiri vasi z imenom Kraljevec, v Banatu se tako imenuje neko močvirje, v sremski županiji so Kraljevci, ime Kraljevica⁴ nosita dve vasi v Bosni in znani trg v hrvaškem Primorju. Na Sp. Štajerskem imamo Kralovec pri Artičah

¹ Zahn, ONB. str. 112.

² Beiträge 36, št. 67/2 str. 130.

³ Kraj enakega imena je tudi v črnomeljskem okraju na Kranjskem.

⁴ Na Češkem je pet krajev z imenom Kralovice.

v brežiškem okraju, celo v ljubenskem okraju na Gornjem Štajerskem je zaselje Krall, tam blizu je tudi pomenljiv kraj Edling, blizu je Windischbühel in ime občine Gai, v kateri se nahajajo vsi ti kraji, spominja na nekdanj slovenski značaj. V istem okraju je tudi Kraubath, ki spominja na nekdanj naseljeno hrvaško pleme. Med pristno karantanskimi Slovenci pa ni kraja s tem imenom. Sklepiti torej smemo, da so naše Kralovce naselili zadrugarji hrvaškega plemena. V Kraloveih je bila svobodnjaška kmetija (nemešnjak, plemičar) in sicer ravno na domu Dav. Trstenjaka. Hiši se pravi pri Edelmanovih.

33. Pirschdorf — Brezje v krajni občini Sv. Jurij na Ščavnici, ki se deli v dve katastralni občini: Blaguš in Jamna; Brezje in Čakova spadata pod Blaguš, ki ima 404 ha, oziroma 393 ha zemljišča. Tako bi prišlo na 1 kmetijo okroglo 39:30 ha zemlje. Vas predstavlja dekanijo, je torej delo nemške kolonizacije. Ime samo spominja, da je naselba nastala po iztrebljenju brezove šume. Ime Brezje je zelo običajno. Analogno s „Chreuze“ pod št. 6 bi pričakovali, da se bo kraj poimenoval po cerkvi Sv. Jurija, ki je v isti krajevni občini. Iz tega sledi, da ali cerkve takrat še sploh ni bilo, ali je bila le neznatna kapela in se še kraj ni dvignil do veljave duševnega in političnega središča. Razvitka pa ni imelo Brezje in je ostalo neznatno zaselje, ki šteje danes še manj hiš ko v 13. stol. V 15. stol. se omenjajo deželnoknežji zajmi le v Blagušu, ki je mlajša naselba, pa je nadkrilila starejše Brezje.

34. Andresdorf — Andrenci z 12 kmetijami, krajna in katastralna občina sedaj v št. lenartskem okraju, v starih časih je pa bila cerkveno in politično v radgonskem področju, a blizu meje mariborskega in ptujskega okrožja. Andrenci imajo 378 ha, oziroma 364 ha zemljišča, torej je odpadlo na 1 kmetijo poprečno nekaj čez 30 ha. Ime je dobila vas očitno po osebnem imenu Andrej. Če se odštejeta županovi kmetiji, je vas tvorila dekanijo, to in pa ime samo kaže na poznejši nastanek. Tudi v 15. stol. se vas omenja kot deželnoknežji zajm.

35. Grawischendorf — Grabšinci z 12 kmetijami, kraj v gornjeradgonskem sodnjem okraju. Dandanes tvorijo Grabšinci, Kokolanjšak in Moravski vrh eno katastralno občino Kokolanjšak in so v krajni občini Galušak. Kokolanjšak ima očitno svoje ime od nekdanjega posestnika, morda starejšina-župana Kokola, a Zahnov repertorij srednjeveških krajevnih imen ne pozna tega kraja. Deželnoknežji zajmi se omenjajo v Grabšincih l. 1444—1449, pa l. 1522 in sicer je bil tu strelski zajm.

L. 1445 se omenja v Grabšincih le 10 hiš, torej imamo zopet dekanijo; dve županovi kmetiji sta najbrž tvorili strelski dvorec. Krajevnih imen od „Grabe“ je nebroj, samo Zahnov repertorij jih ima poleg Grabšinec še 81 in poleg teh še razne zloženke: Preggraben, Pölzengraben,

Königsgraben itd. Tudi osebna imena so nastala od te besede; na Murškem polju je še dandanes rodbinsko ime „Grabar“.

Za ime Grabšinci so izpričane naslednje historične oblike poleg Grawischendorf: 1. 1422 Grabatschinzen, 1443 Grabitschinzen, 1445 Grabatschinzen, okoli 1480 Grabatynczen, kot pisne pomote sta pač smatrati obliki Gratatsnitz 1464 in Kranatinczen okoli 1500. Slovenska oblika Grabšinci je nastala iz Grabišinci, Grabušinci ali Grabašinci, kjer je nenaglašeni i izpadel, oziroma se a oslabil v e in potem tudi izpadel. Ime torej ni izvajati naravnost od samostalnika Graba, namreč od osebnega imena Grabič, Grabiš, Grabač, tudi oblika Grabuš in Grabuč je znana.¹ Opozoriti je na končnico -uš, ki se v tem ozkem ozemlju ponavlja: Blag uš, Gal uš(ak), morda tudi Grabuš-inci in od tega Grabšinci. Ta končnica morda spominja na hrvaške ali prekmurske koloniste. Rodbinska imena v najstarejših matrikah št. jurske župnije potrjujejo to. Tudi Grabšinci imajo svojega plemičarja-nemešnjaka.

36. Nougendorf — mala naselbina s 3 kmetijami, ki se pa ne da določiti. Dopsch sluti, da je pisna pomota in bi se morda imelo glasiti Kuttendorf (Kittendorf), Kutinci v katastr. in krajni občini Galušak. Kraj je še dandanes malo zaselje z 12 hišami. Okoli 1444—1449 se res omenja „zu Kuttendorf“ 5 kmetij z gornino kot deželnoknežji zajm.²

37. Osseneke — Osek z 8 kmetijami, krajna in katastralna občina sedaj v št. lenartskem okraju, nekdanj pa ob robu radgonske župe kjer je potok Rečica delal mejo. Osek je dokaj velika občina, ki šteje sedaj 127 hiš in obsega 595 ha (580 ha) zemljišča. Tako bi na 1 kmetijo prišlo celo 72.50 ha, torej bi bile tukaj največje kmetije cele radgonske župe. Ker je pa svet hribovit in je še bil v 13. stol. gotovo malo obdelan, ni količina prevelika, marveč je ravno vsled redke naselbe bil mogoč nadaljni kolonizacijski razvoj. Razločuje se Veliki in Mali Osek, slednji se je v starih časih imenoval tudi Mala Trotkova. Leta 1445 sta oba Oseka imela 14 kmetij. Potemtakem je v otokarskem urbarju pod Osekom umeti le Veliki Osek.

38. Dursowe — z 10 kmetijami, neznano kje. Z Dornavo višje Radgone, na katero namiguje Dopsch, a se mu zdi predaleč, ima Dursowe pač neko sličnost, toda pisec je ime najbrž izopačil, zatorej so neplodnemu ugibanju in vedeževanju na razpolago vsakovrstne možnosti.

36. Spisaersdorf — 13 kmetij — Zbigovci (?). Če bi se ime glasilo Spigaersdorf, bi bila zveza z Zbigovci lahka, a kako je Zahn spravil v sklad Spisaersdorf — Spisanstorf pa Zbigovce in Weicherstorf, oziroma Weyglesdorf, ni razložil in tudi ni mogel razložiti. Tudi to ime je

¹ Monumenta Habsburgica Jugosl. akad. vol.: III. str. 571 — ² Acta Comitialis iste akad. vol. III. str. 59, 92. — ³ Beiträge 32, št. 65 op. 3.

najbrž izopačeno; slični sta si s slovenskim imenom le prvi dve pismenki — Sp- in — Zb-.

Vsekako so pa Zbigovci zelo stara vas; z njimi združeni Lastomerci se navajajo že med strelskimi dvorci 13. stol., zatorej je mogoče, da se pod Spisaersdorf skrivajo Zbigovci. Konec 15. stol. se res omenjajo Zbigovci med deželnoknežjimi zajmi.¹ Toda med njimi se omenja tudi neki kraj Spitz, v sedanjem cmurečkem okraju, ki ima tudi primerni obseg za 13 kmetij.

II.

Strelski dvorci.

Starodavna obmejna brambna uredba na Štajerskem so strelci, nekaki predhodniki poznejše vojaške granice. Prvič zasledimo strelce v oni dobi, ko so Madžare potiskali iz alpskih dežel na ogrsko ravnino. Leta 1164 se v Mariboru omenjata dva strelca, l. 1172 in okoli 1175 v Lipnici, istotako l. 1185 Volkun in njegov brat Sigefrid, ki sta bila najbrž tudi strelca.

Strelci so bili najnižja stopnja zajmnikov (fevdnikov); deželnoknežji strelci so dobili v zajm posamezne kmetije in dvorce ter jim je bila odpuščenā ali znatno znižana dača, zlasti pa robota, vsaj prvotno so bili davka prosti, a zato so morali biti pripravljene vsak čas osebno nastopiti vojno službo. Iz krajev, koder se omenjajo strelski dvorci, je sklepati, da je njih vojna služba bila pred vsem namenjena obrambi proti nenadnim napadom sovražnih tolp. O pravi meji v današnjem zmislu v 12. in 13. stoletju ne moremo govoriti; zemlja med Dravo in Muro je bila sploh obmejno ozemlje, izpostavljeno neprestanim sovražnim napadom. Obmejne razmere si moramo misliti po priliki tako, kakor so bile ob turški meji še do l. 1878, kjer so vsak čas vdrle večje ali manjše tolpe na sosedno ozemlje plenit in požigat. V obmejnih vaseh je bila kaka večja hiša za silo utrjena, vsaj z jarkom obkrožena, kamor so se vaščani zatekli ob času nevarnosti in se branili, kakor so se mogli in znali. Proti velikim napadom so bila kajpada taka strelska branišča brez moči.

Strelski zajmi so obsegali ali po eno kmetijo ali več; v otokarskem urbarju zasledimo dvakrat zajm z dvema kmetijama, enkrat pa 6. Včasih je obsegal tudi celo vas. V večjih vaseh sta bila po dva strelska zajma.

Celotnega števila strelskih dvorcev nam seveda viri niso ohranili, a kolikor jih je znanih, predstavljajo nekake pasove, po katerih je nemška država odpravila Madžare. Strelce zasledimo v Braslovčah² v Savinjski dolini, a ti gotovo niso bili osamljeni, le da nam o drugih viri ne poročajo. Drugi pas strelskih dvorcev je na Dravskem polju in v Slovenskih goricah, ki so nastali gotovo takrat, ko so Madžare vrgli čez Dravo. V

¹ Beiträge 36, št. 65/1, 5, 67/1.

² Ta „bivši“ dvorec se omenja sicer šele l. 1597 (Mitteilungen 42, str. 151), a nedvomno je nastal že v tistih časih, ko so Savinjsko dolino čistili Madžarov.

Slovenskih goricah so razsejani strelski ti dvorci okoli Sv. Lenarta, v Sp. Cirknici pri Št. Ilju, v Ivniku, v Karlavi pri Gradcu, v Fehringu itd. Na Dravskem polju se omenjajo strelski dvorci na Mosteh, v Žamanjeih, v Spuhlji, v Placerju in v Strelcih. Posebno mnogo strelskih dvorcev pa našteva otokarski urbar okoli Radgone in Ljutomera. To je bila zadnja etapa pri odgonu Madžarov.

V splošnih obrisih nam odsvitajo razmere med Muro in Dravo koncem 12. in v prvi polovici 13. stoletja, če primerjamo otokarski urbar z babenberškim ter si ogledamo listine takratnega časa. V listinah se ll. 1237—1260 Radgona sploh ne omenja, v babenberškem urbarju, ki je nastal okoli 1220—1230, radgonske velike župe tudi ni, pač pa se v dodatku med kraji, kjer je deželni vladar dobival vladarske dohodke (regalije) omenja kraj „Netgesperch“, pod čemur je pač misliti na Radgono. Nesla je vladarju letno 180 mark. V tem so obseženi le deželnosodni dohodki in morda mitnina, o podložniških dačah v naravi ali denarju ni nič zaznamovano. Isti urbar pa v mariborski župi in sicer v Ulrikovem uradu (in officio Ulrici), ki se je raztezal po Slovenskih goricah, omenja naslednje kraje, ki so pozneje bili v radgonski župi: Vrangov (Brenгова) z 10 kmetijami med Sv. Trojico in Sv. Antonom, Konop (Kunova) blizu Negove z 9 kmetijami, In Maiori Drongov — Velika Trotkova z 9 kmetijami, Negova s 14 kmetijami in Mala Trotkova s 14 kmetijami. Dandanes je le ena Trotkova blizu Sv. Benedikta, a se vas loči v dve skupini in se sploh v srednjem veku razločujeta dve Trotkovi.

Kako pridejo ti kraji v mariborsko okrožje, zakaj se ne omenja več krajev radgonske župe, zakaj je radgonski urad v babenberškem urbarju sploh izpuščen, ko se vendar sicer omenja že l. 1182?¹ Istotako je vojvoda Otokar izdal v Radgoni dne 27. sept. 1185 listino, s katero naroča svojim uradnikom, naj čuvajo pravice žičkega samostana, in l. 1211 je še govor o radgonski župniji. Leta 1213 se omenja predstojnik radgonske župe Gebhard in župnik radgonski Markvard leta 1213 in 1214. Leta 1222 dobi vojvoda od št. pavelskega samostana 7 kmetij (mansus) okoli Radgone, potem se do leta 1260 sploh ne omenja več. Vsekako je to v zvezi s takratnimi vojnimi homatijami med Ogrji in štajerskim vojvodom ter je pri tem Radgona z Murskim poljem morda do Ščavnice prišla za dalje časa pod ogrsko oblast.

Ko so pa Ogrom zopet iztrgali radgonsko župo, je razumljivo, da so mejo dobro zastražili. Otokarjev urbar našteva 27 strelskih zajmov, deloma po Murskem polju, deloma po Slov. goricah. Vseh dvorcev pa urbar najbrž niti ne omenja ali so nastali šele pozneje.

¹ Zahn U. B. I. št. 620, Dotična listina je izdana prav v Radgoni v prilog žičkemu samostanu.

Svoj pomen so strelci ohranili tako dolgo, dokler se je vojna služba opirala le na osebno razmerje ter so vitezi in hlapci tvorili jedro vojne moči. Pozneje so se čete polnile z najemniki in značaj starih strelskih dvorcev se je zlasti v 15. stoletju znatno spremenil, ker so deželnokežji zajmi (Kammergüter) radi pomanjkanja denarja zlasti pod Friderikom III. bili večinoma zastavljeni. Posestniki strelskih dvorcev so se sčasoma zenačili z navadnimi podložniki zemljiške gosposke dotičnega okrožja. Le tu in tam so še bili dolžni, z orožjem pohiteti na pomoč ob času sovražnega napada ter so bili nekaka izjema na raznih dominijih. Vendar spomin na strelske zajme se je še dolgo ohranil in vlada sama se jih je spominjala ob času turških napadov. L. 1479 očita vlada deželnim stanovom štajerskim razne nedostatke, med drugimi tudi to, da so zanemarili strelske dvorce ter jih odtujili njih namenu, da so s tem močno oškodovali deželno brambo in cesarskemu veličanstvu odtegnili njegovo moštvo. Deželni stanovni so pa vedoma ali nevedoma poročali neresnico, češ, da se ne spominjajo, da bi bili kje obstajali strelski dvorci, pač pa so slišali nekaj o tem od svojih starišev in da je to bila dobra naprava — „ain loblich gut ding gewesen“, toda kje so bili in kdo jih je imel, da ni znano.¹ A še tudi v 16. stoletju je vlada povpraševala po strelskih dvorcih, kakor je razvidno iz osnutka za odgovor deželnih stanov na dotična vprašanja.² Deželni stanovni niso vedeli ali niso hoteli vedeti, kje bi bili strelski dvorci, pač pa so opozarjali na dvorce plemičarjev v celjskem okrožju (Teharje). Stare pravice strelskih dvorcev graščakom niso bile po godu.

Od 27 strelskih zajmov radgonske župe, ki jih našteva dodatek k Otokarjevemu urbarju, jih je le pet gotovo naštetih že med onimi kraji, kjer je vladar dobival redne dohodke, pri nekaterih je istovetnost precej verjetna, drugi kraji so pa celo različni.

Napačno bi bilo misliti, da so ti strelci zgolj nemško-feudalna uredba. Ločiti je treba njih pravno razmerje in pa stvar samo. Časovne razmere in potrebe so uporabile in uredile to, kar je bilo pri Slovanih že zdavno običajno: samobran proti sovražniku. Vsaka župa je imela pri Slovanih določen kraj, kjer so iskali zavetja. V prvotnih razmerah jim je za „grad“ služila gosta šuma pa jarki, potoki, reke in močvirje. Slovani so bili pred vsem pešci; konj se pri vojnih pohodih niso posluževali. Kot brambno orožje jim je služil le priprost ščit (štitъ) iz lesa ali spleten iz šibja in prevlečen s kožo. Ker je beseda znana vsem Slovanom, je znak, da so ga rabili že v pradomovini, dasi ni samonikla domačinka, marveč sorodna z gotskim skildus in latinskim scutum ter menda obča last Indoevropej-

¹ Mell Dr. Anton, Mitteilungen 42 (1894) str. 153.

² Istotam str. 154.

cev. Za napadalno orožje je služil starim Slovanom, kakor spričuje poznamenovanje v vseh slovanskih jezikih: čakani ali čekani, kladivce na koncu palice, sekira, mlat (moltъ), kopje z bodalom (grotъ) iz roga ali kosti na drenovem ali jesenovem drogu. Kot lovci so bili Slovani izvrstni strelci (strela - strelec sagittarius je obče slovanska beseda) na lok (lonkъ) s tetivo iz živalskih čreves ali kit, za „strela“ jim je pa prvotno služil trn, ptičji krempelj, zašiljena kost ali kamen. S pračo (porkъ portija) so metali tudi kamenje. Njih prvotno orožje je bilo zelo preprosto, kar je primanjkovalo orožju, so nadomestovali z zvičajnostjo in spretnostjo. Bitkam na odprtem polju so se izogibali; sovražnika so skušali zvabiti v neprehodne šume in močvirne nižave. Popolnejše kovinsko orožje so dobili šele pozneje od svojih germanskih in drugih sosedov, ker besede, ki pomenjajo kovinsko orožje, so skoraj vse izposojene: (kovinski) meč (mъčъ) je gotski mekis, čelada-šlem, germanski helm itd.

Da so brambovci ravno po Dravskem in Murskem polju dobili ime sagittarii-strelci je pripisovati svojstvu starih slovenskih bojevnikov, ki so se odlikovali posebno v streljanju z lokom. „Streljati“ pomeni izpustiti strela, raniti koga, dočim nemška beseda Schütze za sagittarius od glagola schützen pomeni prvotno z nasipom obdati; starovisokonemški schüte = Erdwall.¹ Pri nemškem načinu vojevanja sta lok in strelica postranska reč.

Na Murskem polju so vsi strelski dvorci bili ob vodovju in močvirju, prav po načinu staroslovenske strategike. Opravičena je torej trditve, da se je uredba strelskih dvorcev kot neka posebnost ob ogrski meji oslonila na stari, udomačeni, praslovenski običaj vojevanja.

Spomin na nekdanje strelce se je še ohranil v mnogoterih rodbinskih imenih Strelec, Šuc ali Šuc in pa v krajevnih imenih: Žice, Strelci, Stročja vas pri Ljutomeru.²

Otokarski deželni urbar navaja v radgonski župi naslednjih 27 strelskih dvorcev:

1. Villa (vas) Wakendorf — Babinci pri Ljutomeru, kjer sta bila dva strelska zajma. Dočim je pri ostalih pripomba, koliko dače

¹ Kluge, Etymol. Wörterbuch ad v. Schütze.

² Trstenjak je svoj čas imel pomisleke, da bi Stročja vas bila v zvezi s strelci. Mislil je, da je nemško ime vasi Schützendorf grda izopačenka, besedo Stročja pa je izvajal iz strokъ = Stengel, Kolben, ali iz staroslov. besede stroka = centrum, linea, punctum. Oblika Stročja vas na prvi pogled res iznenadi, po muropoljskem narečju bi namreč pričakovali obliko „strelečja“ ali pa streačja“, a da se v muropoljskem narečju tudi el in al stegne v o, imamo vzgled v besedi jošje mesto jelšje, v tujki fošen mesto falšen. Tudi Malorusi okoli Kijeva pravijo jošje, kakor je pisatelj slišal od ruskega ujetnika. Trstenjak ni upošteval zgodovinskih virov, ki nam poročajo, da je l. 1396 bil tukaj strelski dvorec, deželnoknežji zajm in potemtakem Schützendorf ni izopačenka, marveč prevod za Stročja t. j. Strelčja vas.

plačujejo v denarju, manjka pri Babincih ta opomba; ali iz pomote, ali so bili prosti, ni moči dognati.

Več solnograških kmetij okoli Ljutomera, zlasti v Babincih so imeli v zajmu cmureški gospodje; vsled smrti Reimberta Cmureškega l. 1245 so ti zajmi postali prosti in solnograški nadškofje so jih dali štajerskemu vojvodu, nekaj pa sekovskemu škofu.¹

Strelnski dvorci v Babincih se omenjajo tudi l. 1422² i. d. Dne 15. oktobra l. 1425 podeli Friderik III. Jakabu Poyzenfurtter kmetijo v Babincih blizu trga Ljutomer, ki je bila njegova dedščina. Dne 16. novembra 1443 pa dobi eno kmetijo v Babincih Friderik Reisacher. Na Reisacherja še sedaj spominja „Rajžihar“, skupina poljskih parcel med Babinci in Krapjem in pa na Kamenščaku. Istega dne in leta dobi v Babincih za sebe in svoje brate in sestre (gesswistred) Jurij Reczer dve kmetiji, ki jih je imel „Peli“ (Belec?), eno kmetijo, na kateri je bil Ulrik Škof (Bischof) in eno, katero je posedal Klobasek (der Würstel),³ ko se je Janez der „Lawn“, oskrbnik v Waidhofenu ob Ibsu na Gor. Avstr. odpoval strelskim zajmom.

Nekdanji strelnski dvorec je bil tam, kjer je sedaj Missetova hiša, najbrž sta oba strelnska zajma bila združena z enim dvorcem. Ohranilo se je še tudi ime „Kaštel“.

Vas je stišnjena v skrajni zahodni kot občinskega ozemlja proti Noršincem. Hiše se vrste ob stari Murici v polkrogu, proti vzhodu skoraj v krogu. Vas je stala v starih časih res sredi močvirja. Glavna skupina vaškega ozemlja se razprostira severovzhodno proti Krapju in Cvenu.

Krajevi z deblo baba je zelo veliko na slovanskem jugu pa tudi pri drugih Slovanih. V varaždinski in belovarski županiji je na pr. selo *Bäbinac* (Babinec). Trstenjak je nekdanj izvor imena Babinci iskal v mitologiji, češ, Babinci so častitelji Bhavany-Babe.⁴ Nekateri kraji z imenom Babna gora in sličnimi morda res segajo v mitološko dobo, tako se med drugim ime bavarskega mesta Bamberg izvaja iz kulta slovanskega božanstva Babe, ker je še v 11. veku ondotna okolica bila slovanska. Vendar v našem slučaju ni treba segati tako daleč.

Ime Babinci izhaja pač iz osebne ime Babič-Babnik, ki je okoli Ljutomera precej navadno. Babič se je imenoval človek, ki so mu stariši umrli, pa ga je babica vzela v svojo skrb (Akad. Rječnik). Babinci nas spominjajo na nekdanje zadružno življenje.

2. Villa an der Chraeppin — Krapje, plačevalo je 1 šiling. Leta 1431 se vas imenuje „die Chrepp“, l. 1443 in 1445 se že razločuje

¹ Muchar, II. str. 119.

² Beiträge 32, št. 249/4.

³ V matrikah Murskega polja je dokaj običajno rodbinsko ime Klobasek in Klobasa,

⁴ Novice 1854, str. 342.

Gornje in Spodnje Krapje, v prvem je bilo takrat 17, v drugem 18 hiš.¹ Okoli l. 1500 srečavamo slovensko obliko: Krappie. Vas enakega imena je tudi v Slavoniji v županiji požeški, v šibeniškem sodnem okraju v Dalmaciji je pa kraj Krapanj. S tem zvezi je tudi ime zagorskega mesta Krapina, o katerem trdijo nekateri zgodovinarji, da se je prvotno glasilo Krupa, od stsl. krompъ — majhen a krepek.² Dav. Trstenjak je svoj čas v „Novicah“ ime te vasi spravljal v zvezo z narodom Karpi, kar bi imelo dokazno moč le takrat, če bi se dalo dokazati, da so Karpi tukaj imeli svoje središče ali da so v bližini mejašili s kakim drugim narodom. Dejstvo pa je, da je tukaj že v prazgodovinski dobi bila naselbina, ker so se pri napravljanju opeke našli sledovi žganih grobov ilirske dobe.³

Najstarejša oblika imena te vasi v „Rationarium Styriae“ „Villa an der Chraeppin“ nam daje slutiti, da je vas dobila ime po neki vodi, ki se je morda imenovala Krapina. V resnici se vidijo še sedaj sledovi neke struge, ki je dotekala od zahodne strani ter se vila na vzhodni strani vasi proti Muri. Na krapenskem polju⁴ je še jarek precej širok in globok ter se vije po polju proti Grlavi in Lampiščaku pri Banovcih, kjer je v starih časih dobival vodo iz ondotne Murice, a v gornjem delu za Grlavo je sedaj zasut in zravnán za njive.

Tudi Mura si je na vzhodni strani napravila nekđaj strugo tik do vasi. Bodisi da je vas dobila ime od vode ali od drugod, vsekako bo ime v zvezi z besedo „krap“ ki je prastara v slov. jezikih (korpъ). V tamošnjih strugah je bilo obilo krapov, tako je vas (in najbrž struga) dobila ime. Pomislek bi se sicer utegnil vzbuditi, ker je v besedi krap v narečju murskih poljancev a kratak, dočim je v imenu Krapje dolgo zategnjen in se vsled tega po muropoljskem narečju izgovarja kot o: Kropje, a pridevnik se glasi krâpenski in v tem narečju se sploh zategne a v kolektivni obliki, kadar pomenja kraj, oziroma se spremeni v o n. pr. hrast se izgovarja hrôst, a v kolektivni obliki: hrâstje enako Hraščica, a v krajevnom imenu je a zopet zategnjen in se glasi ô: Hrôstje.

Ločitev v Gornje in Spodnje Krapje je povzročila najbrž Mura, ki se je preveč približala vasi. Še sedaj se je ohranilo ljudsko izročilo, da je velika cesta šla nekđaj od Mote naravnost proti Sp. Krapju tam, kjer si je pozneje Mura napravila svojo strugo. Sedanja velika cesta napravi

¹ Zahn, O. N. B. str. 111.

² Mažuranić VI., Hrv. pravno povjestni Rječnik str. 346.

³ Našel in poročal J. Karba, kmet na Krapju.

⁴ Jugozahodno od vasi (že na babinskem ozemlju) se poljske parcele imenujejo Dornjak. Končnica -njak je očitno označba kraja, kjer je dor, dor pa pomeni v stari bolgarščini razpoko, špranjo, po priliki to, kar raz-dor, v stari poljščini luknjo (prim. pre-dor), v ruskih narečjih tudi novo izkrceno zemljo (Neubruch, Rodeland). V prastarih časih je kajpada raslo ob strugi grmičje in jelšje, ki so ga izkrcili in napravili polje — dornjak.

res od Mote do G. Krapja nenaravni, skoraj polkrožni ovinek, očitno zato, da se je izognila deroči Muri. Obe vasi se smatrata še sedaj za enoto, ker hišne številke teko naprej v obeh vaseh, a koncem feudalne dobe je bilo G. Krapje podložno graščini Ernož (Ehrenhausen) in Neuweinsberg, Spodnje pa branečki graščini.

Obojno Krapje skupaj obsega 440 ha zemlje, od tega 184 ha njiv, 76 ha travnikov, 11 ha vrtov, 411 ha pašnika in 133 ha šume, 3189 ha odpade na neproduktivno zemljišče.

Na Krapju je bil 1 strelski dvorec, hiša Marinič-Magdičeva. Vaško pomirje ima obliko pravokota, ki ga na vzhodni strani zapira bivši strelski dvorec, podolgovati stranici tvorita vrsti kmetijskih hiš, dočim je zahodna stran ob veliki cesti bila prvotno odprta; sedaj jo zapirata okoli l. 1854 pozidana kapela in istotako pozneje, v nekdanji strugi nastala želarska hiša. Vas je nameščena v skrajni severni rob občinskega ozemlja v smeri od zahoda proti vzhodu.

Bivši strelski dvorec se je še pozneje v uradnem jeziku imenoval Krapinghof. L. 1430, ko je prevzel Krapje kot dedščino za sebe, za strica Friderika, za brate in sestre Gašpar Lokavski, je bilo ondi 8 kmetij. Ker ima občina lastnega zemljišča 111586 ha in je strelski dvorec obsegal najbrž dve kmetiji, bi odpadlo na 1 kmetijo 29652 ha. Ker je pa tukaj Mura razkopala mnogo sveta in so se vsled tega tudi deželne, oziroma občinske meje premaknile v škodo Krapju, je skupna srenjska posest imela še večji obseg, posamezne kmetije pa niso bile razdeljene po merilu kraljevskih (mansus regalis), marveč slovenskih kmetij (mansus sclavonici), z drugimi besedami, Krapje ni umetna naselbina nemških kolonizatorjev, marveč je samonikla naselbina, pač pa je oblika vasi nastala pod vplivom ureditve strelskih dvorcev. Starost potrjuje tudi krajevno ime, ki ni nastalo iz osebnega imena, marveč po značaju kraja.

3. Villa zu Narssen — Noršinci, 1 šil. V listinah 15. in 16. stol. nahajamo naslednje oblike imena te vasi: l. 1445 Narschen, 1480 Orschen in Orssen, l. 1500 zopet Narschen. V razlagi tega imena utegne imeti Trstenjak prav, da Noršinci (Noršenci — Norščanci) pomenijo prebivalce Norskega t. j. kraja, kjer voda ponira. Nyrati pomeni potapljati se, pogrezati se, se immergere, καταδύειν (Miklošič), ponyrati pa vnuti, ενδύειν, ingredi. Visoki o v korenu nor je Nemeč pretvoril v sorodni u, n je pa odpadel, tako je Nemeč dobil svoj Urschendorf. Ime popolnoma odgovarja kakovosti kraja, ki je še dandanes precej močviren, v starih časih je bil še bolj. Pri izkopavanju studencev in jam so že opetovano zadeli na debela, skoraj že okamenela hrastova debela, ki nam spričujejo preteklost te okolice.

Opozoriti je pa še na drugo okoliščino, ki je utegnila dati ime tej vasi. V staroslovenščini namreč beseda nyraty pomeni stolp, turris, πύργος, in

res l. 1425 beremo: „turn zu Norssen mitsambt dem dorf dabey und dem alten dorf“.¹

Ta kratek podatek nam siplje čisto posebno luč na postanek in zgodovino te vasi. Razločevati nam je dva dela: staro vas in pa novejšo vas, ki je nastala krog stolpa, postavljenega pač v brambne namene takrat, ko je bila uvedena uredba strelskih dvorcev. Po stolpu (nyr'tu) bi potem dobila vas ime, ki je morda iztisnilo kako drugo ime starejše vasi.

Vas popolnoma enakega imena in istotako v vlažni legi je tudi na Prekmurskem blizu Sobote, Norovice med Slovaki blizu Nitre, na Češkem je vas Nořin, na Moravskem Nořizov, blizu Zagreba selo Noršič, v gornje-radgonskem okraju pa Noričje in Norički vrh.

V Noršincih je bil eden strelski dvorec. Koliko je bilo tukaj kmetij, nam žalibog viri ne poročajo. Občinsko ozemlje obsega sedaj 236 ha, od tega je neproduktivnega zemljiča 11 ha; lastnega zemljišča občina nima, marveč je vse razdeljeno med posestnike, ki imajo 109 ha njiv, 58 ha travnikov, 6·12 ha vrtov, 7·19 ha pašnikov in 45 ha šume.

Vaško pomirje kaže zelo nepravilno obliko, liki morski rak rasteza svoje krake severozahodno proti Lokavcem in Šalincem, na jugu proti Ljutomeru. Vas stoji ob vzhodnem robu, tako da babinsko ozemlje sega tik do noršinskih vrtov. Oblika vasi kaže, da se ni razvila kot enotna skupina. Jedro vasi sestoji iz hiš, ki se skoraj v krogu vrste krog velikega ribnika v kotu, ki ga tvori Murica, druge hiše se vrste ob veliki cesti Ljutomer — Sv. Križ, čisto posebno skupino pa tvorijo hiše, ki jih od ostale vasi loči Murica in so kakor palica z vpognjenim koncem razvrščene na polotoku, ki ga tvori Murica v svojem toku proti Babincem. Pomembno je ime „Sela“, ki ga imajo poljske parcele nasproti Babincem in nam daje slutiti, da je tu bila kdaj naselbina, ki se je potem prestavila na sedanje mesto, kjer je med vodovjem bila bolj varna pred sovražnimi napadi. Dolgi pram njiv med veliko cesto in Ščavnico se imenuje Prodnjače, desno od velike ceste v severozahodni smeri so pa Vršnice. To ime ima svoje kulturno-zgodovinsko ozadje. Vršnice so njive, kjer se je opravljalo „vršenje“ t. j. kjer se je na odprtem polju gonila živina po žitu; to je bil starodavni način mlatitve. Kajpada je to bilo mogoče le tam, kjer je bil svet bolj suh in trden, iz vlažnejših njiv so morali žetev spravljati kam drugam na „gumno“ (gumno = kraj, kjer govedo žito mane, Breznik, Slov. slovnica str. 215). Spomin na „vršenje“ se je še ohranil v besedi vršaj.

Vršnice so poglavitna skupina noršinskega polja in tožime podaja tretjo možnost za nastanek imena Noršinci. Starejše nam znane nemške oblike tega imena se začenjajo včasih z Nar-, včasih z Or-. Ker je l. 1425

¹ Beiträge 32, št. 249/4.

govor o dvojni vasi: oni okoli stolpa in „stari vasi“, je mogoče, da je prvotno ime ene izmed teh dveh vasi v zvezi z besedo „Vršnice“. Razvoj tega imena bi utegnil biti naslednji: Omahovanje nemške oblike med začetnico Na- in Or-, oziroma Ur- daje slutiti na prvotni predlog „na“ v slovenski obliki, torej na Vršnici. Neko podlago je moralo dajati slovensko ime nemškemu poimenovanju, in ta je najnaravnejša. Predlog se je polagoma spojil z imenom samim, pri tem je naglas prestopil na a v predlogu, tak dolgi a se pa v muropoljskem narečju izgovarja kot o. Vzgladi: od „na hiši“ je postalo najže, oziroma nojže, mesto nápota (napotje) se govori nópota, mesto nádol — nódol, mesto námerek (pri-petljaj) — nómerek itd.

Pri spoju naglašene predloga z imenom se je povrh izgubil začetni v. Sličnih slučajev je več: mesto navlašč se govori in piše nalašč, muropoljsko narečje pa vtakne med a in v j, če se v ohrani in se pravi: najvlóž, sliši se pa tudi oblika nōlašč, enako nazoči mesto navzoči, pa tudi nōzočen, mesto na-vzrit — nōzrt itd.

Metateza ni v in tudi ni nenavaden pojav. Tako bi bila celo naravna pot od „na Vršnici“ do Noršinci in hkrati podana podlaga za začetnico Nar-, Or-, Ur- v nemškem jeziku.

4. Šalinci glej zgoraj pod št. 8, str. 33.

5. Curia (dvorec) datz Tristram, 1 šil. Zahn misli, da se je ime izgubilo. Dopsch domneva, da je pisarska pomota in bi mesto T imelo stati C ter bi bili to Krištanci, seveda je na poti še r v zadnjem slogu, ki pa ne dela posebnih težav, ker tudi l. 1443 se Krištanci imenujejo Kristerdorf.¹ Vsekako je ta kraj moral biti nekje v bližini Šalinec in Lokavec in tako lego imajo le Krištanci (po muropoljskem izgovoru Krištanjci). Vendar nam iz poznejšega časa niso znani deželnoknežji strelski dvorci v tej vasi, ki je sicer po svoji legi pripravna za to uredbo.

6. Villa datz Lukauz — Lokavci, cela vas je plačevala dva šilinga.

Slekovec je mislil (v rokopisu križevske kronike str. 14), da je vas dobila ime po plemiču Lokavcu, ki se je početkom 14. veka tukaj naselil in si postavil gradič. Stvar bo pa drugačna; graščak je dobil ime od vasi, ne pa vas od njega. Slekovec je prezrl, da se vas omenja že v otokarskem urbarju in je torej veliko starejša, kakor gradič, ki bi si ga imel pozidati graščak v 14. stol. Če bi bil tukaj nastal v 14. stol. najprej gradič in krog gradu vas, bi bil gotovo dobil nemško ime, kakor je pri pozneje nastalih gradovih navada. Kakor v premnogih drugih slučajih, je tudi tukaj graščak dobil svoje rodbinsko ime po kraju svojega sedeža. Lokavci s svojim ozkim skoraj kot u zvenečim o v prvi slovki so lepo slovensko ime od

¹ Beiträge 32, št. 249/4.

besede ~~17~~ka, palus, močvirnat kraj, kakršen je bil in je deloma še danes svet okoli Lokavec. Lokavci spadajo med tiste prastare naselbine, ki so dobile ime po kakovosti kraja in ne po združnem starejšinu. Pristno slovenski izvor spričuje tudi oblika vasi, ker se hiše vrste skoraj v krogu brez pravega reda. Sedanja vas ima krasno zidane hiše, ki bi delale čast predmestju kakega mesta. V starih časih je to seveda izgledalo vse drugače. Ob mlakah in jarkih so stale lesene, s slamo krite kočice in vas ne bi mogla dobiti primernejšega imena kakor Lokavci t. j. vas v močvirju. Proti Lokavcem dotekajo od zahodne strani kar trije potoki — nekoliko oddaljene Ščavnice niti ne štejemo. Grad na severni strani vasi je obtekala voda, ki je prihajala od Ključarovec, tudi polje proti severu in vzhodu je izprepreženo z ozkimi jarki. Prvotni strelski dvorec se je tukaj razširil v grad, kjer je bil pozneje celo sedež okrajne gosposke

7. Curia ze Perchtoldn — Branoslavci ali Prnožlavci, 1 šil. Nemško ime Mallegendorf in Mallegg za grad Branek je prišlo v. navado začetkom 17. stoletja, ko si je Ivan Mailgräber postavil nov gradič, ki je dobil ime Maylegg, Malegg in Maleck. Oblika „Perchtoldn“ se omenja le v dostavku deželnoknežjega urbarja iz konca 13. stol. očitno po sicer neznanem vitezu Bertoldu. Ne moremo pa pritrditi Slekovcu (v rokopisu Ijutomerske kronike), da je baš ta Bertold postavil obrambni stolp — branék — branik. Kak stolp je pač lahko postavil, toda obrambna naprava in krajevno ime Branek sta starejša. Bertold je brezdvomno že nemški zajemnik in če bi to branišče nastalo šele pod nemško feudalno ureditvijo po odgonu Madžarov, bi branišče prav gotovo dobilo nemško ime. Lega grada Braneka ima popolnoma značaj staroslovenskih gradišč n branišč; proti severu in vzhodu ga je ščitila težko prehodna močvirna dolina, za hrbtom pa proti zahodu in jugu strmi Kamenščak. V bližini Braneka proti Cezanjcem je že Vrbnjak odkril prazgodovinske gomile, torej sledovi tukajšnje kolonizacije segajo že v prazgodovinsko dobo.

Umetno po posestniku skovano ime Perchtoldn ni moglo izpodriniti že vdomačenega imena Branek-Branoslavci. Prnožlavci poleg Branoslavci spominja na Bertolda, toda jezikovno je to malo verjetno. Svoje vsporedno ime Prnožlavci (pri ljudstvu velja kot zaničljivo) je marveč vas dobila po Pernečkih gospodih (Pernegg-Pernegker), ki se v 15. stol. omenjajo kot feudniki gradu in vasi in sicer je to bila njihova dedščina ter so najbrž potomci onega Bertolda in so svoje ime dobili po Braneku, po zopačeni obliki Pernegg-Pernecker od Braneka je pa vas dobila ime Prnožlavci poleg prvotnejšega imena Branoslavci. Historične oblike za vas (in grad) so: 1431 Brunigl, 1443 Brungl, 1445 Pruenygen, takrat je vas imela 16 hiš; 1456 Brunnikg, za katerimi se vedno skriva — Branek.

Branoslavci so navadna ulična vas severozahodno od Braneka blizu stoka potokov Bukovice v Turjo in Turje v Ščavnico ob cesti, ki je že

v starih časih vezala grad Branek z Grabami in Gajšovci. Branoslavci tvorijo z Vogričevci in Vitanovci krajno in katastralno občino, ki obsega 616, oziroma 598 ha zemljišča. K branečki graščini sami je pripadalo 396 ha 17 ar. 5 m², ki je pa raztreseno v 13 katastralnih občinah.

8. 2 ville ze Maestorf et Lazmerstorf, skupaj 1 šil. Lazmerstorf so pač Lastomerci v gornjeradgonskem okraju; ime Maestorf je nejasno. Zahn misli, da je vas bila nekje zahodno od Šalinec, pa je izginila. Dopsch pa opozarja na selo Maisters, ki se še omenja leta 1501 blizu Berkovec. Ker se kraj imenuje skupno z „Lazmerstorf“ in je za obojni kraj označena skupna dača 1 šil., se zdi, da je „Maesdorf“ pač iskati nekje blizu Lastomerc, ne pa blizu Šalinec ali Berkovec in da je v obliki Maestorf pisna pomota mesto Weickerstorf — Zbigovci poleg Lastomerc; današnja nemška oblika za Zbigovce je Weigelsberg.

Toda v naslednji številki sta zopet dve vasi skupaj, ki se krajeveno ne dasta združiti. Za pisca urbarja torej ni bila merodajna krajevna lega, marveč si je le okrajšal delo. Ker se v popisu muropoljskih župnij leta 1445 ne omenja kraj s tem imenom, je najbrž vsporedno ime za kako vas z drugim imenom in pri sedanjih virih ugibanje ne dovede do gotovega posledka.

Vendar Zbigovec, ki so z Lastomerci ozko združeni, ne moremo pustiti iz oči pri strelskih dvorcih, dasiravno se leta 1443, ko je to vas dobil v zajm Leutold Stubenberg, ne omenja kot strelski dvorec, pa je s to uredbo v posredni zvezi in se omenja tudi v deželnoknežjem urbarju koncem 13. stoletja.¹

Med feudniki, ki so tvorili grajsko stražo (Purchuta) radgonsko, omenja otokarski urbar Hermana von Ful, za to besedo je v izvirniku prazen prostor za kake 4 črke, potem pa sledi: in Weickersdorf. L. 1445 je bilo v Zbigovcih 8 hiš, v sosednih Lastomercih pa 15.²

Dandanes tvorita obe vasi eno krajno in katastralno občino, ki obsega 503 ha zemljišča in sicer Zbigovci 275 hektarjev, Lastomerci pa 228. Potemtakem bi prišlo l. 1445 v Zbigovcih na 1 hišo 34:375 ha, v Lastomercih pa 15:20 ha, ker je pa v Lastomercih 6:49 ha vinogradov, v Zbigovcih pa samo 0:73, je med 15 hišami v Lastomercih l. 1445 bilo gotovo več viničarij in tako so prvotne kmetije v obeh vaseh, njih števila nam viri ne poročajo, imele več ali manj enak obseg. Prebivalcev štejeta dandanes obe vasi 480, Lastomerci 143, Zbigovci 337; hiš štejeta obe vasi 116, Lastomerci 33, Zbigovci 83, torej pride na hišo 4—5 duš. Če to število obrnemo na število hiš l. 1445, dobimo okoli 103—104 prebivalce, torej se je prebivalstvo od 15. stoletja skoraj početvorilo, zlasti

¹ Dopsch, n. d. str. 279—280.

² Zahn, ONB.

so se razvili Zbigovci. L. 1822—1823 so Lastomerci imeli 109 prebivalcev in 26 hiš, Zbigovci pa 259 prebivalcev v 72 hišah, a 10 koč je stalo praznih, ker je bilo le 62 stanujočih strank.¹ Zbigovci so bili takrat podložni gornjeradgonski, Lastomerci pa deloma negovski, deloma gornjeradgonski graščini.

Odkod slovensko ime Zbigovci in nemško Weigelsberg? Imamo li dvoje vspeorednih imen za eno vas, ali pa je eno ime potvorjeno po drugem?

Poleg Weickerstorf nahajamo v listinah še naslednje oblike: 1363 Weyglesdorf, 1421 Weigleinsdorf, 1423 Weyglenstorf, 1425 dorf Weyglas, 1445 Weyglestarff, 1473 zopet Weykerstorf. Razen tega Zahn nanaša na to vas tudi obliki Spisaersdorf 1265 in Spisanstorf ok. 1300, kar je pa dvomljivo, velja li res za Zbigovce.

Zveza med Zbigovci in Weigelsdorf ali slično ni nemogoča. Če se namreč začetna slovka Z v slovenskem imenu smatra kot prvotni predlog iz *z* ali *s*_z, bi se bilo vasi nekdaaj reklo: Bigovci, ozir. iz Bigovec (sem doma). Začetni slovenski B je Nemec spremenil po svoji navadi v W. Na slovanskem jugu nahajamo v Boki Kotorski selo Bigova, v Bosni pa reko Biga, ki se steka v Lašvo; iz 14. veka je znan priimek Bigović nekega Dubrovčana.² Na Hrvaškem sta dva kraja z imenom Zbieg, eden blizu Ogulina, drugi blizu Nove Gradiške. Znano je tudi staroslovensko osebno (žensko) ime Bega.³

V hrvaškem jeziku pomeni bjegavica — bigavica strašljivca, imbecillis miles. Druge korenike slovki big najdemo v besedi bĕg, hrv. bĭjeg — bĕg — na zahodu big, maloruski bih, češki beh. V slovenščini imamo tudi besedo zbĕg, od katere bi se lahko izvajalo to ime, a nemška začetnica W nas opominja, da si Z predstavljamo kot pozneje priklopljen predlog bodisi iz *z* ali *s*_z.

V imenu (Z)bigovci dalje i zastopa visoki ozki e, kakor se n. pr. sliši ime Bizjak in Bezjak (blesek — blisek). Na Murskem polju imajo tudi besedo begaj, ki se v ondotnem narečju izgovarja bigôj. Ta i je Nemec pretvoril v ei (saj so tudi slovenski pisatelji pred Kopitarjem ozki e s končnim slabim i tako označevali⁴), tako dobimo od slov. Big nemški Weig. Priponka — ovcī kaže, da nam je prvi del imena Zbigovci smatrati kot osebno ime, ki pomenja splošno lastnost: človeka, ki mu pravijo beg (prim. pribeg). Ime ima potemtakem posesivni pomen in kaže začetek sela: prvi posestnik je bil Beg, njegovi ljudje so bili Begovi in vas Begovci-Bigovci (prvotno Bigojci).

¹ Schmutz, Lexicon.

² Hrvatsko-srpski Rječnik jugosl. akademije z dostavkom: „tamna postanja“.

³ Kos v Letopisu M. Sl. 1886 str. 110, št. 2.

⁴ Breznik, Slov. slovnica str. 9.

Sedaj v vojnih letih so nam bila ušesa polna besede „begunec“. Mursko polje je že v davnih časih imelo svoje „begunce“, a dalo jim je drugo ime: Begi, Bežiki, Bežani itd.

Mesto slovke ov si je Nемеc napravil sebi bolj primerno končnico el, l se pa itak večkrat zamenja z r, odtod oblika Weickers — Weigelsdorf, ki se naslanja na slovensko ime.

Vendar je ta pot nekoliko dolga in zavita. Zahnov repertorij navaja več krajev z Weigel- in Weiker-. Weygl in Weikart je v srednjem veku med Nemci dokaj običajno osebno ime, zatorej je naravnejše smatrati Zbigovce in Weigelsberg(dorf) za dve vspretni imeni. Zbigovci je domače prvotno ime, Weigel- pa je kraj dobil po kakem feudniku Weyglu ali Weikartu. Ime Lastomerci (iz Vlastiměrci) je že razložil dr. Štrekelj v „Časopisu“ 1906 str. 53 iz osebnega imena Vlastiměra.

9. Dve vasi (ville) zu Polan et Schephendorf, obe sta plačevali 1 šil. Schephendorf je sedaj ponemčena vas Schöpfendorf pri Apačah, ki je še ohranila tudi slovensko ime Žepovci, ponarejeno po nemškem. Vas Polan se l. 1445 omenja med kraji župnije Sv. Križa na Murskem polju. L. 1443 je dobil vas „Polan“ v zajm Friderik Grabenski¹, istega leta se imenuje ta vas „in dem Lutenwerd“. L. 1533 se omenja v ožji zvezi s Krapjem med tistimi kraji, ki jih je Mura močno poškodovala, ko so jo Madžari potisnili na štajersko stran.² L. 1445 je ta vas štela 29 hiš, torej je bila dokaj velika. Dandanes ni sluha o njej.

V popisu krajev križevske župnije leta 1445 se ta vas omenja na predzadnjem mestu, med Veržejem in „Waltersdarff“. O zadnji vasi bo govor pod št. 12, Poljane so morale biti nekje blizu Mure. Dandanes se imenujejo tako poljske parcele na ozemlju bučečovske občine med Staro vasjo in Bunčani. Morda to ime spominja na nekdanjo vas Poljane.

10. Šest kmetij „in Nadeslautz“ je plačevalo 1 šil. Zahn (ONB) imenuje to vas Nadeslafzen in jo stavi nekam jugovzhodno od Radgone, toda v celem radgonskem bližnjem okolišu ni kraja s tem ali sličnim imenom. Ali je tedaj to ime izginilo, ali pa ima Dopsch prav, da je krivo pisano za Radislautz-Radoslavci, ali pa za Ladislautz-Bodislavci.

11. Dve kmetiji „ze Auztrod“ 1 šil. Tudi to ime je najbrž pisar izopačil in ni mogoče z gotovostjo določiti, na kateri kraj se nanaša. Zahn stavlja ta kraj nekam k Radgoni (seveda, ker je v radgonski župi!), Dopsch v bližino Radoslavca ali Sitarovca. Morda se stvar pojasni, če vzamemo v poštev naslednje okoliščine: v 15. stol. se izrecno omenjajo strelski zajmi „zu Schützendorf bei Lutenberg“, nadalje nam deželno-knežji urbarji 13. stol. kažejo, da je Ljutomer takrat bil že trg. Ni mo-

¹ Beiträge 32, št. 106/1.

² Beiträge 19, str. 109.

goče misliti, da bi bili Ljutomersko okolico pustili brez brambe nasproti ogrski meji, torej so v 15. stol. omenjeni strelski zajmi v Stročji vasi — Schützendorf — obstojali že v 13. stol., ker je ta vas bila med ogrsko mejo in Ljutomerom. Med imeni strelskih dvorcev, ki jih omenja urbar, pa se nobeno ne da obrniti na Stročjo vas — Schützendorf, najbližje je še ime Auztrod.

Ako razčlenimo zagonetno ime Auztrod v otokarskem urbarju v Au- in -ztrod, pridemo morda na sled Stročji vasi. Krajev z imenom Aw in Au ima Zahnov srednjeveški krajevni repertorij celo vrsto, ravno tako precej zloženek: Au-thal, Au-perg itd., Ztrod je pa morda izopačena in skrajšana slovenska beseda Stročja.

12. Villa Walthersdorf 1 šil. Istotako dandanes na Murskem polju neznano ime. Zahn išče ta kraj jugovzhodno od Radgone blizu Kacijana na Murščaku, Dopsch pa severozahodno od Ljutomera, kjer spričuje kraj tega imena listina iz l. 1445, ki jo Zahn navaja. Dopsch je pa prezrl Starzerjev podatek v „Beiträge“ 32, št. 173/1.

Dne 16. novembra l. 1443 je namreč dobil Matej Kacijaner v zajm med drugim: 1 dvorec v Waltherstorf, 2 kmetiji in 1 brod (Urfar) ravnotam; potem kot med Waltherstorf, Oppendorf in Treglein (1 winkel zwischen Waltherstorf, Oppendorf und des Treglein gelegen); nadalje 1 strelski zajm v Hrastju in 12 kmetij na Sp. Krapju z brodom. Potemtakem je Waltherstorf iskati nekje ob Muri, ker je bil ondi brod.

Oppendorf (Open-) je inačica za Ottendorf ki ni zamenjati s „Altendorf“ — Staro vasjo, ker se obe omenjata l. 1445 v župniji Sv. Križa. Za čudo je v dotičnem seznamku izpuščena Vučja ves. Vasi se naštevajo po gotovem redu, od zgoraj navzdol do Šalinec, potem nazaj in se vrsta zaključí z „Waltersdarff“. Na prvem mestu je Račjak (Ratzen za Murščak), potem Hrastje in za njim Oppendorf, potem slede: Altendorf (Stara ves), Woltschiz Bučečovci), Newndorf (Nova ves), Ilijaševci itd. Torej Oppendorf ne more drugo biti kakor Vučja vas. Ime Treglein utegne biti v zvezi z Dravljeni, poljske parcele ob mostu čez veliko cesto med Bunčani in Staro vasjo, ker ob povodnji ondi precej močno voda dere. Drugega sličnega imena ni najti v bližini.

Mura je nekdam tekla daleč po ogrski strani, šele v 16. stoletju so jo Ogrji umetno potisnili na štajersko stran. Potemtakem je Waltersdorf vzporedno ime za Bunčane. Ta vas se namreč sicer ne imenuje med kraji križevske župnije, „Bonitzen“, ki se omenja med Grlavo in Veržejem so pač Banovci in ne Bunčani. Za čudo se med kraji, ki jim je v 16. stol. pretila Mura, ne omenja Waltersdorf, pač pa Poljane in neki sicer nikjer imenovani kraj Wobniczki, poročilo pa pravi, da je tudi več drugih vasi v nevarnosti.

V srednjeveških listinah opetovano srečavamo imena: Wanacczen, Waniczen, Boniczen, Wanemicz, Bonnyez, Zwaynitzen. Zahn in po njem Starzer nanašata vsa ta imena na Bunčan e. L. 1478 se res omenja 11 $\frac{1}{2}$ kmetij „zu Wanemitz“ kot strelski zajmi, vendar stvar s tem ni pojasnjena. Iz jezikovnega stališča so pod rečenimi imeni (ali vsaj nekaterimi) lahko umeti tudi Banovci (v muropoljskem narečju Bonovci). Waltersdorf v stari radgonski župi je pa dvojni: v radgonski župniji, kjer je l. 1445 bilo 9 hiš, in v križevski župniji, kjer je istega leta bilo 8 hiš.

Vsekako imajo Bunčani in Banovci zanimivo ozadje v prazgodovinski dobi, dasi se niso našli tukaj prehistorični predmeti. Zunaj Bunčan, levo od velike ceste proti Veržeju je sredi polja štirikoten prostor, obdan z jarkom, v pradavni dobi brezdvomno branišče. Še bolj zanimivi so pa velikanski zavoji, ki jih dela Murica pri Banoveih v t. im. Lampiščaku. Našli so se tu globoko v pesku le mlinski lanci in cela debla, ki jih je Mura nekdaj pokopala. Umetni zavoji „Murice“ segajo najbrž v avarsko ali staroslovensko dobo in bi jih trebalo arheološko natančneje preiskati. Po ljudski tradiciji je stal v Lampiščaku nekdaj grad, vendar kaki zidni sledovi se doslej niso našli.

13. Villa ze Worautz — 1 šil. Današnji Boreci (gl. zgoraj str. 30)

14. Z hube ze Chopet — 1 šil. — Kupetinci (gl. zgoraj str. 38, št. 21). K ondi povedanemu je dostaviti, da se v starih srbskih virih imenuje kupljenica kupljeno posestvo v nasprotju s podedovanim (baština) ali priženjenim (prikija).

Glede imena Selišči je pripomniti, da se v starih srbskih virih imenuje selište opustošen, zapuščen kraj, kjer je bilo prej selo in se je pozneje seveda kraj zopet lahko obljudil. Tako je morda tudi tukaj propadla kaka stara vas in je pozneje nastala sedanja vas, kateri je ostalo ime Selišče—Selišči. Tudi Seliščem bližnja in relativno pozna naselba Zasadi ima analogon v stari srbski zgodovini. Posadnik se je namreč imenoval naseljence — colonus.¹

15. Villa zum Kinken 1 šil. Zahn misli, da se je ime izgubilo, Dopsch pa slutiti, da je morda pisna pomota in bi mesto K moral stati R. Potem bi to bili Rinkovci, ki pa niso blizu Kupetince, kakor on domneva, marveč zahodno od Male nedelje. Ondi res zasledimo okoli leta 1443 deželnoknežje zajme², a o strelskih dvorcih ni nič omenjeno. Mogoče bi bilo tudi mesto Kinken brati Kitten (Kütten — Kuttendorf)³ Kutinci, katastralna občina Galušak, a tudi tu se omenjajo pač deželnoknežji, ne pa strelski zajmi.

¹ Jireček, Geschichte der Serben. II. i. str. 32, 49, 52.

² Beiträge 32, št. 37, 39/214, 88 2.

³ Istotam št. 65 op. 3.

Seznamek deželnoknežjih zajmov iz 15. stol. omenja strelske dvorce tudi v Brengovi, sedaj v lenartskem okraju. V katastralni in krajni občini Brengova je kraj Cenкова, ki šteje dandanes 24 hiš. Lahko je torej pod imenom Kinken skrita Cenková, a so v 15. stoletju ondotne strelske zajme imenovali po večji vasi Brengova.

16. Curia zu Turbaen 1 šil. To ime zelo spominja na Drvanjo (n. Tribein) blizu Sv. Benedikta v Slov. gor., vendar je daljava z ozirom na razvrstitev v urbarju nekoliko prevelika. L. 1362 se omenja neka vas Tueber med Radgono in Ljutomerom ter so to ali Turjenci (n. Sieben-eichen) v katastralni občini Rihtarovci ali pa Trbegovci blizu Sv. Jurja ob Ščavnici.

17. Villa zu Kalussen 1 šil. Dopsch išče ta kraj brez pomisleka — v Galušaku, katastralni občini jugozahodno od Sv. Jurja na Ščavnici. Vendar oblika Kalussen dopušča tudi zvezo z „Galaseyczen in Galascheutzen“, kateri imeni Starzer krivo zamenjuje z „Wolaschnetzen“ — Bolehneci. Kalussen — Galaseyczen so lahko tudi Gajšovci, kjer se še vidijo ostanki nekdanjega gradiča, ki se je imenoval Goličan. L. 1430 se omenja kot strelski zajm en dvorec in sedem kmetij v Gajšovcih, leta 1453—1469 pa tudi stolp t. j. branik. Da so torej Gajšovci imeli strelce, ni nobenega dvoma, ker pa se v deželnoknežjem urbarju nobeno drugo ime ne da obrniti na Gajšovce, je pod imenom Kalussen pač umeti strelski gradič Goličan pri Gajšovcih.

18. In den Puhiln ze Schagen — Čagona je sedaj politična in katastralna občina v št. lenartskem sodnem okraju. Bila je ta strelska občina ob meji stare radgonske župe in župnije ter je plačevala najvišjo davščino od vseh strelskih občin radgonske župe, namreč 3 šil.

Ime Čagona izvaja dr. Štrekelj od Čagojina, to pa od osebnega imena Čagoj.¹ V 14. stol. se razločuje Spodnja in Gornja Čagona ter je l. 1445 bilo v prvi 7, v drugi pa 3 kmetije. L. 1425 dne 15 oktobra sta dobila kot strelski zajm v Gornji Čagoni 4 strelske dvorce (dritthalb Höfe, ain Schutzenlehen zu Obern-Zaga gelegen . . . 1/2 Schutzenhof, gelegen zu Obern-Schagew)² in 6 veder gornine istotam Ulrik Raysacher in Jakob Poyczenfurter, l. 1443 dne 16. novembra pa Peter Schawnfus 9 kmetij, 1 dvorec in 7 1/2 veder gornine v Sp. Čagoni, a se ne imenuje kot strelski zajm.

19. Curia zu Peterlein 1 šil. Zahn in Dopsch nista mogla določiti tega kraja. Iskati je nekje v Slov. gor. blizu Sv. Benedikta, in tu popis župnij okoli l. 1450 omenja med drugimi kraj Pertzleinsdorff — današnja Slačka ves v katastralni občini Sv. Benedikta, del krajne občine Obrate. Nemško ime se je do dandanes izgubilo.

¹ Časopis za zg. in narod. 1906, str. 47.

² Beiträge 82, št. 249/2.

20. Villa ze Honkin 1 šil., istotako neznan kraj, če ni morda pomota mesto Tronkin — Tronkova.

21. In villa zu Rüd moten 1 šil. — Radmošci, nem. Rosmannsgrund v katastralni občini Ivanjšovci. Strelski zajmi se tukaj izrecno omenjajo tudi l. 1443, ko je 21. novembra dobil 1 dvor s 4 kmetijami in 1 travnik Peter Schawnfus, l. 1462—1465 pa isto menda njegov sin Sigmund. L. 1385 se kraj imenuje Rüdmannsgrund, l. 1445 Rodwenzgrund ter je kraj takrat štel 5 hiš, kar se ujema z gornjim poročilom leta 1443. Dandanes štejejo Rodmošci 25 hiš. Zanimivo je, da slovensko ime Rodmošci bolj odgovarja historičnim oblikam kakor sedanji nemški Rosmannsgrund. Zdi se pa, da je krajevno ime nastalo po osebnem imenu Rudman ali slično.

22. In villa ze Stewitzen 2 šil, — vas Ščavnica, slovenski šč nadomešča v nemščini še dandanes st: Ščavnica — Stainz. A Ščavnica je dvojna: Spodnja Ščavnica pri Sv. Ani v Slov. gor. in Gornja Ščavnica, skupina raztresenih hiš v krajni in katastralni občini Dražen vrh. Strelski zajmi so pač bili v Spod. Ščavnici, ki obsega dandanes 1228 (1202) ha zemljišča, kar odgovarja dokaj visokemu davku 2 šil., katero svoto smo našli edino le v Lokavcih. Ščavniški zajmi se v 15. stol. omenjajo pogosto, a brez označbe, da bi bili strelski zajmi.

Kraj je dobil ime po potoku, potok pa po slatinskih izvirkih. V poljskem jeziku še dandanes ščava pomeni slatino in je ta pomen imel nekdanj tudi pri nas.

23. Curia datz Hirssen 1 šil. L. 1443 se omenjajo deželnoknežji. zajmi v „Hirssaw“¹ v radgonski župniji. Po Dopschu negotov kraj Hirssen in Hirssaw je morda le nerodna prestava za Pišovski vrh v katastralni občini Negova, ker se je slovensko ime spravilo v zvezo s pšenom (enthülste Hirse). Krajevna lega se vjema z razvrstitvijo v urbarju. Kraj šteje dandanes 11 raztresenih hiš, dočim je l. 1445 vas štela 13 hiš. Drugega kraja s sličnim imenom ni v radgonskem okrožju.

24. Curia ze Kröb 1 šil. Zahn misli na Krabonoš, Dopschu se zdi to dvomljivo, ker se preveč oddaljuje od razvrstitve v urbarju. A ta pomislek odpade, ker se ne da z gotovostjo določiti krajevna lega selišča Hirssen pod št. 23 in istotako ne naslednjega kraja Schulein pod št. 25. Če je pa Hirssen Pišovski vrh, ni tako daleč do Grabonoša, kjer se omenjajo deželnoknežji zajmi leta 1444—1449 (vas Grabmuš) in leta 1477 (Grabanusch).²

25. Curia datz Schulein 1 šil. Zahn je bral Schulem in misli da se je ime izgubilo. Dandanes res ni sličnega imena na ozemlju nek-

¹ Beiträge 32, št. 175/1.

² Beiträge 32, št. 65, 183/1.

danje radgonske župe. A ta Schulein je najbrž izopačena oblika za Sulz (Sulcz), kakor se imenuje vas Očeslavci l. 1379 in 1445, ko je bilo ondi 16 hiš. Nemško ime je v zvezi z ondi izvirajočo slatino (slatina = sal-sugo, svn. sulze = Salzwasser; tudi slovenska slatina pomeni prvotno slano vodo, aqua salsa, Miklošič, Lexicon). Slovensko ime Očeslavci spominja na staro osebno ime Očeslava.¹ Ker se nam historične oblike slovenskega imena niso ohranile, moramo računati le s tem, kako se vas dandanes imenuje. Tu imamo redkejši slučaj, da se nemško ime izvaja iz kakovosti kraja, slovensko pa od združnega starejšina. Zato je najbrž prvotno tudi v slovenščini vas imela drugo ime, ki je izražalo krajevno kakovost in dalo podlago nemškemu imenu, po naselitvi hrvaških zadru-garjev pa je dobilo ime po starejšinu.

26. Curia an der Retschitz 1 šil. — Ročica, zahodno od Sv. Benedikta v Slov. gor., kjer se tudi l. 1449 i. d. omenjajo deželnoknežji zajmi. Ime je razložil dr. Štrekelj v „Časopisu“ 1906 str. 56—57 iz re-čice: mala tekoča voda.

27. Villa ze Krawissen 1 šil. Zopet nedoločen kraj. Zahn in Dopsch slutita, da so to Grabšinci v katastralni občini Galušak, dasi je s tem poremečena vsa krajevna razvrstitev v urbarju. Deželnoknežji zajmi v Grabšincih in strelski dvorec se omenjajo l. 1444—1449, ko je Rupert Grabšinski dobil k strelskemu dvorcu pripadajoče tri in pol kmetije, leta 1522 dne 27. januarja pa dobi isti strelski dvorec Jurij Suhač, če po dedščini pride nanj. Suhači so potem ostali na tem posestvu še v 17. sto-letju. L. 1599 dne 17. februarja je namreč nadvojvoda Ferdinand podelil strelski dvorec v Grabšincih Jakobu Janžekoviču za maloletnega pastorka Mihaela Suhača, cesar Ferdinand III. pa je 15. maja 1652 podelil isti strelski dvorec Mihaelu Suhaču (menda že sinu prej imenovanega Mihaela), leta 1734 dne 1. novembra je ta dvorec kupila Marina Keršin.² Omejiti je te-daj trditev Mellovo³, da je koncem 16. stoletja izginil vsak sled strelskih dvorcev in da so prešli popolnoma v last zemljiških gosposk in se zena-čili z ostalimi podložniki. Tukaj se je še v 18. stol. hranil spomin na strelski dvorec.

V 15. stoletju se med deželnoknežjimi zajmi omenja tudi neki kraj „Schützen“, ki spominja na strelce.

Vas „Schützen“ se leta 1475 izrecno omenja med kraji župnije Sv. Jurija na Ščavnici. Zahn je zamenjal ta kraj z Žicami (Schützen) blizu Sv. Lenarta v Slov. gor., v župniji Sv. Jurija v Slov. gor., kjer pa v 15. stol. ni bilo župnije in se vrh tega ll. 1443—1469 izrecno pravi: . . . Schützen,

¹ Kos v Letopisu 1886, str. 129, št. 181.

² Izvirne listine v arhivu „Zg. dr.“ št. 64—66.

³ Mitteilungen 42 (1894), str. 157.

bey sand Jorgen bey der Steuntz gelegen.¹ Omenja se tukaj 17 dvorcev a ne kot strelski dvorci, pač pa ime spominja na strelce. Dandanes ni v župniji Sv. Jurija, ne Male nedelje, ki se je izločila iz jurjevške župnije, kraja s tem ali sličnim imenom. Teh 17 dvorcev je takrat Janez Zmollner kupil od Walterja Sefnerja. Sefnerji se imenujejo v otokarskem urbarju Saevener in Sevenarii med vitezi, katerim je bila izročena bramba radgonskega gradu; Ekard Sefner je imel 5 kmetij v Leutfridstorf — Lutverci, in vsi skupaj so imeli neko hišo „behüsung“. Sploh so Sefnerji zelo stara muropoljska vitežka rodovina, ki je imela v 15. stol. mnogo zajmov okoli Radgone in Ljutomera. Vsekako je vas Schützen iskati v Ščavniški dolini, a je ime popolnoma izginilo. V 15. stol. se še omenjajo strelski dvorci v kraju „Swetchawczen in Luetenwerde“, v Press (Presberg), v Wanemitz, v Hrastju, Schützen, „zu Schützendorf bei Lutenberg“, omenjajo se tudi deželnoknežji zajmi na „Schützenbergu“ pri Ljutomeru z imenom Hannawer in Wuppel, toda ne kot strelski zajmi, pač pa se strelski zajmi omenjajo v Ljutomeru samem.

Od teh krajev so vsaj nekateri gotovo pod drugačnim ali izopačenim imenom našteti že v dodatku otokarskega urbarja.

Končno se strelski dvorci omenjajo v 15. stol. v Ljutomeru samem, dasi otokarski urbar Ljutomera ne omenja med strelskimi dvorci. O tem nam je v naslednjem odstavku posebej govoriti.

Vredno je omeniti, da nahajamo slično uredbo, kakor naši strelski dvorci tudi v stari bizantinski državi, od koder je prešla tudi v srbsko državo, kjer se omenja po l. 1300 pronia (grški *πρόνοια*).²

III.

L j u t o m e r.

Otokarjev urbar omenja Ljutomer³ že kot trg ter nam poroča vsaj nekaj o njegovem obsegu. V trgu (in foro) je bilo takrat 150 posestnih enot (aree) in povrh še 2 in vsaka je plačevala po 40 denarjev. Tudi sodnija v Ljutomeru je plačevala na leto 24 mark, katere je pobiral oskrbnik radgonske župe (officialis).

Okoli l. 1265 je torej Ljutomer že trg z lastno sodnijo. „Aree“ so bile manjše gospodarske enote kakor kmetije po vaseh. Ljutomersko občinsko zemljišče obsega 807 ha, dočim n. pr. Vučja ves, ki je v 13. stol. imela 26 posestev, obsega 472 ha. Vštevíši skupno občinsko zemljišče bi od 152 ljutomerskih posestev prišlo na vsako poprečno po 5·30 ha, torej zelo majhne količine, in vendar so plačevale enak davek kakor vaše kmetije po 40 denarjev.

¹ Beitrüge 32, št. 360/3. — ² Jireček, n. d. str. 39. — ³ Dopsch, n. d. str. 82, št. 41.

Občina ima sedaj lastnega zemljišča 68 ha, 44 a in 43 m², nekdanj je pa bilo na ljutomerskem ozemlju še veliko več občinskega zemljišča, kakor kažejo imena posameznih delov. Ob desni strani velike ceste v smeri proti kolodvoru ob potoku Suhači so „Srednje trate“, dalje proti severu za Kukovčevim paromlinom so „Zgornje trate“, dočim so „Spodnje trate“ na jugovzhodni strani trga. Imena kažejo, da je ta lepi kos polja bil nekdanj ledina ali pašnik. Pri Babincih se del polja imenuje „Mala gmajna“, proti Cvenu je pa „Velika gmajna“ in „Strotje“. Slednje ime ni drugo ko predlog *st* in skupno ime tratje, kjer se *a* v muropoljskem narečju spreminja v *o*, kadar kolektivno ime označuje kraj (prim. hrast-hrastje, skupina hrastov, a Hrôstje — ime vasi). Na vzhodni strani se polje in travniki med stokom Globetke in Ščavnice imenujejo „Spodnji krči“ (Gornjih krčev ne pozna katastralna karta). Deli travnikov proti Pristavi in Stročji vasi imajo ime „Babji ložič“ in „Zagrajeni log“, kjer je še sedaj nekoliko šume, nekdanj je pa bil tu velik log. Ljutomersko ozemlje je torej v starih časih imelo precej praznega sveta, „trat“ in „gmajne“, kar kaže na slabo razvito poljedelstvo v starih časih in je v zvezi s kakovostjo zemljišča. Ljutomerska okolica je še dandanes ob večjem deževju pravcato jezero, v starih časih je bil svet še veliko bolj močviren in za polje manj pripravljen. Najstarejši del polja ljutomerskih prebivalcev je pač oni štirikot med veliko cesto od kolodvora proti Noršincem in pešpotom od kolodvora v Babince, ker je še najbolj varen pred poplavami.

Edini vir za najstarejšo zgodovino ljutomérskega trga so krajevna imena. Prazgodovinske najdbe nam za trg sam ne podajajo posebnega gradiva. Na Kamenščaku so se našli predmeti novokamenene dobe, okoli Ljutomera so se našli bojda rimski denarji cesarja Hadrijana, onstran Kamenščaka proti Radomerju so velike prazgodovinske gomile, a vse to nas opravičuje k večjemu do sklepa, da je okolica ljutomerska že pred Rimljani bila naseljena in se je tukaj nekje iz Kamenščaka spuščala v ravnino stara rimska in še predrimska cesta. Za trg sam ne moremo iz vsega tega ničesar sklepati.

Trditev, da je na mestu sedanjega Ljutomera bila že v predmadžarski dobi kaka naselbina, se mora omejiti le na golo možnost, naravnost ni nobenega dokaza, da bi bila prav na mestu današnjega Ljutomera že v rimski ali celo predrimski dobi kaka naselbina. Prazgodovinske izkopnine, ki se pripisujejo Ljutomeru, se niso našle v Ljutomeru samem, marveč v okolici. Tako je nekdanji ljutomerski kapelan Fr. Vrbnjak l. 1851 poročal Historičnemu društvu v Gradcu¹ o izkopninah ljutomerskega glavarstva, a iz ljutomerske okolice poročala le o gomilah med Cezanjevci in Branekom — po njegovi misli ob stari rimski cesti. V teh gomilah so

¹ Deželni arhiv, rokop. št. 781.

našli oglje, razbite žare, kose oklopov, čelad, kopij, ostanke konjske oprave in pa denar cesarja Hadrijana (117—138). Istotam se je našel obrabljen in razbit žrmeljški kamen.¹ Na to poročilo se opira očitvidno Muchar,² ko poroča, da so se pri Ljutomeru našli med drugim novci cesarja Hadrijana. Druga skupina gomil, katere je tudi najbrž Vrbnjak sam razkopal, a o njih nič ne poroča, je v gozdu onstran Kamenščaka blizu Radomerja v občini Grizovčak. Vrbnjak je nabral precejšnjo zbirko starin ter jo deloma shranil in ob svojem odhodu pustil v shrambi v ljutomerskem stolpu, od koder jih je pozneje neka vandalska roka vse pometala ven in uničila.³ Dva neolita hrani „Zg. dr.“ v svojem muzeju, oba sta iz Kamenščaka. Za Ljutomer sam torej ni dokaza, da bi bila tu v prazgodovinski ali rimski dobi kaka postojanka, zato je tudi nima dovolj opore mnenje, da nam je izvor prve besede v imenu Luttenberg iskati v latinskem „lutrum“ (blato).

Oglejmo si ime trga samo v njega zgodovinskih oblikah. Pred vsem nam je tukaj izločiti l. 1174 omenjeni kraj Luttenwerde, ker je dvomljivo, se li nanaša na naš Ljutomer. Takrat je namreč solnograški nadškof Adalbert podaril borovskemu samostanu cerkvene in duhovske pravice ter svoj del desetine v kraju „Luttenwerde“. Neimenovani pisatelj, ki je opisal Ljutomer za Janischev topografični slovar, je iz tega sklepal, da je Ljutomer takrat že imel lastno župnijo. Toda o cerkvi sploh ni govora v listini⁴, k večjemu bi s to listino borovski samostan dobil župnijske pravice in bi se s tem Ljutomer izločil iz radgonske župnije. Toda Ljutomer ostane še naprej v radgonski župniji in borovski samostan ni nikdar imel v Ljutomeru kakih pravic. Ker pa nadškof Adalbert III. ni bil postavni škof, tudi njegova darila niso obveljala, tako bi vkljub temu bilo mogoče, da se imenovano darilo nanaša na Ljutomer. Vendar zgodovinarji kakor Zahn in Jaksch i. dr. umevajo pod Luttenwerde v listini l. 1174 Lichtenwörth na Nižje Avstrijskem, ki se sicer l. 1163 imenuje Seinchenwerde. Torej je vsaj dvomljivo, je li leta 1174 pod Luttenwerde umevati Ljutomer, zato se nam je držati le drugih nedvomno zanesljivih podatkov.

L. 1249 se imenuje Lüttenberg, l. 1283 pa Lotenberg, okoli leta 1300 Lutenperch, 1307 Lutenberg, 1431 Lutemberg itd.

Razen tega imamo oblike: 1242 Lüttenwerde, 1293 die insel Luttenwerd, okoli 1310 Luotenswert. Pripomniti pa je, da se z obliko Lutenberg

¹ Rokop. št. 693.

² Geschichte d. St. II. 397.

³ Fr. Corretti, ljutomerski rojak, pravi v svoji knjigi „Ein Beitrag zur Chronik des Marktes Luttenberg (Marburg 1899) str. 12, da je kot šolar še videl v zvoniku „redke kamene in kovine ter dragocene novce“, a sedaj (1899) ni duha ne sluha o tem. Najbrž je bila to zbirka predmetov iz novokamenene in brončene dobe ter rimski novci.

⁴ Krempl. Dogodivšine, str. 142, stavi cerkev ljutomersko v to leto.

označuje vedno le grad in trg, dočim se Luttenwerde še v poznem srednjem veku imenuje celo spodnje Mursko polje, še l. 1441 se n. pr. Ilijaševci nad Sv. Križem imenujejo „Ygelsdorf in Lutenwerde“. Že vsled tega odpade Trstenjakova razlaga, ki Luttenwerde izvaja od „Ljuta brda“.¹ „Luttenwerde“ se v listinah ne imenuje trg sam ali breg ljutomerski (Kamenščak), marveč vedno le ravno — in povrh močvirno — polje, popolno nasprotje od „ljutega brda“.

Tudi ne kaže našega Ljutomera vsporejati s hrvaškim Ludbrijegom v Podravini, ki se že v XIII. veku navaja v obliki Ludbregh² in mu je muropoljsko narečje dalo obliko „Lübreg“, torej „Lotmerku“ in „Lübregu“ ne more biti enak izvor in razvoj.

Kremlj je pa mislil, da je ime Ljutomera „najbrže“ od Ljutomicov, neke zelo razširjene panoge hrvaškega plemena.³ Kremljevi misli pritrjuje tudi pisec dotičnega članka v Janischevem leksiku. Misel stvarne zveze med Ljutomerom in Ljutomerici je res vabljava, še bolj pa zveza z osebnim imenom Liutemir—Ljutomir, ki je bilo nekdanj med Slovenci zelo razširjeno ter se že l. 850 imenuje med slovensko-panonskimi velmoži tudi Liutemir. Celo dr. Kosa je ta čudovita sličnost nagnila k izjavi, da sta po tem osebnem imenu dobila „najbrž“ svoje ime dva kraja na Štajerskem, Ljutomer in Litmerce (prav: Litmerk).⁴ Stvar bi bila zelo lahka in razvidna, dasiravno se je pisava „Lutomer“ zdela nekdanj Trstenjaku „nenaravna in ne filologička“,⁵ ko bi le imeli na razpolago v historičnih virih ali govoricah oblike: Ljutomer, Ljutomerje ali slično, kakor imamo Radomerje, Radomerščak in Radomirje za Radomera in Radomira pa Radoslavce za Radoslava. Toda ne v zgodovinskih virih ne v ljudskem narečju ni sledu o taki obliki. Ime Ljutomer je uvedel šele Stanko Vraz ter je obveljala v knjigi in polagoma prodira po knjigi in šoli tudi v ljudsko govorico. Staro in v muropoljskem narečju zasidrano ime je le Lótmerk⁶, in njega prebivalci so Lotmeržani. Oblika Ljutomer je za zgodovinsko raziskavanje nerabna in se tudi ne more primerjati s češkimi Litoměřicami. Kakor nemško je tudi slovensko ime zloženo iz dveh besed Lot-merk. Če bi Lot — Lut bilo osebno ime, bi Lotmerk lahko razlagali tako: Lotova (Liutova) marka t. j. okolica, zemlja, krajina, „okroglina“, kakor označujejo prekmurski Slovenci vsebino pojma „marke“. In res beremo okoli

¹ V Novicah 1853, str. 123.

² Akademski Rječnik.

³ Dogodivšine str. 142 op. 2.

⁴ Gradivo II., str. 115, op. 41 v Letopisu M. Slov. 1886, št. 134 izrecno pritrjuje temu izvajanju.

⁵ Novice, n. m.

⁶ Končni soglasnik je k ne g, ker se sliši: z Lotmerka, v Lotmerki itd., v pridevniku pa se pojavi prvotni g, ki se spreminja v ž: Lotmeržan, ne Lotmerčan.

l. 1310: „ûf der Marc der Luotemwert“.¹ A se večkrat spremeni v e; n. pr. mesto Zamarkova se sliši tudi Zamerkova, mesto Somrak (osebno ime) Somrek itd., torej Lotmerk in Lotmark.

Če bi Lotmerk pomenilo Lotovo marko, bi to ime bilo očitno skovano po nemškem nazivanju, potem bi pa vendar morali v listinah zaslediti to obliko. Navedeno mesto „ûf der Marc“ je edino, ki spominja na marko, in še to se nanaša na okolico, ki se sicer imenuje „Luotemwert“, ne pa na trg sam, ki se dosledno imenuje le Lutenberg. Izhodišče našemu Lotmerku nam je torej iskati le v obliki Lotenberg ali Lotenberg. Ime je prvotno nemško, ki si ga je Slovenec po svojem spremenil v Lotmerk. Ali pa pomenja prva beseda Lot — Lut osebno ime ali stvarno kakovost zemlje, je li nemška ali slovenska, je težko določiti. Mogoče je oboje. Bodi že prvo ime v zloženki slovenskega ali nemškega izvora, nemška oblika imena nam kaže, da nam je tu opraviti s poznejšo naselbino (grad in trg), ko je že nemška oblast prevladala in so krajem dajali nemška imena. Seveda iz tega ne sledi, da prej ni bilo tu nobene naselbine ali da so semkaj naselili same Nemce. Naselbina je lahko bila že starejša in je lahko imela starejše domače ime, pa je v madžarskih navalih propadla. Potem so jo feudniki solnograških nadškofov naselili in postavili obrambni grad ter je ime dobila po tem feudniku, ki je lahko bil tudi Slovenec — Liut ali Liuto — Liuzo, katero ime se večkrat omenja v bratovščinski knjigi šentpeterskega samostana v Solnogradu.² Če bi pa prva beseda pomenjala stvar, ne osebno ime, utegne biti le prevod kakega slovenskega poznamenovanja.

Ime Luttenberg ni osamljeno. Tako se imenuje tudi neki vrhunec v Visokih Turah,³ Klein-Luttenberg so se imenovali vinogradi graščine Grottenhof, l. 1296 se imenuje tako breg, na katerem je stala graščina Plankenwart severozahodno od Gradca ob „Luttengrabnu“, nekje med Gradcem in Lipnico se l. 1157 in 1222 omenja Luttenmvle.⁴

Z istim imenom so nemški kolonizatorji poznamenovali celo ljutomersko „okrogolino“, dodavši mesto — berg besedo werde: Luttenwerde. Wert, werdes pomenja v stari visokonemščini nizko obrežje, werder — word sipino, ki se dviga iz vode, je z zelenjem in lesom obrasla ter se nekako ločuje od ostale zemlje, tvori nekak otok. Ime se izvrstno vjema z značajem spodnjega Murskega polja, kakor si ga moramo predstavljati v 12. in 13. veku. Zemlja „Luttenwerde“ se opetovano imenuje otok, insula. V resnici je tudi bilo nekdanje Mursko polje razkosano v

¹ Zahn, ONB. Luttenberg.

² Kos v Letopisu 1886, str. 124, 125; Miklošič, Die Bildung der slavischen Personennamen. Denkschr. d. k. Akad. Phil. hist. Cl. X str. 286 i. d.

³ Schmutz, Topogr. Lex. Luttenborg.

⁴ Zahn, O. N. B.

same otoke in „osredke“. Med Vučjo vasjo in Bunčani se odcepi od sedanjega murskega korita starodavna Murica, ki se v nešteti, včasih skoraj štirikotnih zavojih vleče skozi celo Mursko polje, gre skozi Bunčane, obteka na zahodni strani Veržej, teče skozi Banovce, Grlavo, Krištance, Šalince, se cepi zopet v panoge, pri Noršincih se ji pridruži nova struga, ki prihaja od Borec in predstavlja mursko strugo, ko je Mura v 16. stoletju drla mimo križevske cerkve. Da so jo Ogri takrat semkaj nagnali, je bilo mogoče le, če je že prej od pradavnih časov bila tukaj kaka stara struga. Naposled se Murica mimo Babinec zavije proti Cvenu, potem v južni smeri proti Pristavi, kjer se združi s Ščavnico. Tudi Globetka in Ščavnica sta s svojimi pritoki nekdanje še v obilnejši meri kakor sedaj napajali zahodno-južni del Murskega polja. Celo na zahodni strani Sv. Križa se pozna starodavna murska struga, ki se je nekje pri Bučevčevih ločila od murskega korita. Vsi ti potoki in jarki so deloma naravni, deloma umetni in so v polni meri določali značaj, ki ga pomenja nemška beseda „wert — werde“ — sipina.

Da je Ljutomer delo nemške kolonizacije, nam spričuje še drugo krajevno ime.

Precej stare zgodovine ljutomerske se skriva v krajevnom imenu Hausgasse in Hausberg. „Hausgasse“ se imenuje ulica v zgornjem delu trgu, ki gre od Starega trga (st. placa) proti vzhodu, Slovenci jo imenujejo „Haužanka“, „Hausberg“, slovenski Aužgovec je pa hrib za in nad „Haužanko, kjer stoji sedaj nova šola. Obojno ime ima davno preteklost in se da v virih mnogokrat zaslediti. Tako se že l. 1395 imenuje Hausgasse (Hawsgassen) im Altenmarkt, v 15. in 16. stoletju in dalje še večkrat, „Hausperch“ se omenja l. 1328, l. 1371 stražarnica — die Hochwart am Hawsparg, l. 1405 se imenuje vinograd — weingart Pattocz am Hawsparg, l. 1498 se ta vinograd imenuje „der Altenmarktweingart am Hausperg ze Luetenberg“ ter je brezdvomno isti vinograd, ki se l. 1395 imenuje kratko „vinea Altenmarkt“, spodaj v trgu kajpada ni bilo vinograda in vrh hriba ne trga, marveč to je vinograd na hribu tik trga t. j. na Hausbergu.¹

Odkod ime „Hausgasse“ in „Hausberg“? Srednjevisokonemška beseda hus za sedanjo Haus, anglosaksonski hús, gotski hús² (v zvezi s hort) pomeni prvotno branišče, ograjen, zavarovan prostor, po priliki isto, kar je prvotno pomenila slovenska beseda grad — gradišče (graditi), potem utrdbo in bivališče, kjer se varno prebiva. V srednjem veku „haus“ pomeni grad, kakor je razvidno iz mnogobrojnih vzgledov. Omenimo le

¹ Zahn, Ortsnamenbuch, Luttenberg.

² Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Strassburg 1910; Ziemann, Mittelhochdeutsches Wörterbuch ad voc. hus.

Hausambacher, znani grad pri Hočah nižje Maribora, l. 1164 se imenuje ta grad „Domus“, okoli l. 1200 „Huos“ in castrum Hūs, l. 1202 Huse, 1255 Haws. Hausberg se imenuje hrib severovzhodno od Gradweina, kjer je nekdanj stal grad Lueg, z enakim imenom se označuje včasih Schlossberg v Gradcu, enako grad pri Mariboru, Brucku, Lipnici, Radgoni itd.¹

Tudi pri Ljutomeru se l. 1405 grad imenuje h a w s Luetenberg in l. 1451 das Mitteregk am Hawsperg. Iz tega sledi, da nam je prvotni grad Ljutomerski iskati na hribu tik nad trgom, po priliki tam, kjer sedaj stoji ljudska šola. Ta prostor se je od nekdanj imenoval „Vahtarnica“ ter se že leta 1371 imenuje „Hochwart“. Stari grad nad trgom je izginil najbrž v hudih bojih med kraljem Matjažem in cesarjem Friderikom III. Unrest vsaj poroča, da je 1477 Ljutomer požgal grof Jurij Zagorski², l. 1479 so ga pa Turki do tal podrli in požgali. Takrat je izginil stari grad in se je dvignil Spodnji grad, kake pol ure nižje od Ljutomera. Kajpada ta prvotni grad ni bil grad v današnjem pomenu, marveč primitivni brambni stolp proti sovražnim napadom. Enake prostore so Slovenci imenovali gradišča, katero ime se je na mnogih, celo potujčenih krajih ohranilo do današnjega dne. A pri Ljutomeru ni sledu o takem imenu. Iz tega sledi, da je prvotni „grad“ v Ljutomeru šele delo nemške kolonizacije solnograških nadškofov, oziroma njih ministerijalcev, stem seveda ni rečeno, da so bili prvi naseljenci sami Nemci, še celo dotični ministerijalec je lahko bil slovenskega rodu. Grad se je imenoval Lutemberg. Ob vznožju „grada“ je nastala — deloma istočasno — naselbina, iz katere je nastal trg in je dobil ime po gradu. Kakor ime Stari trg samo kaže, so prvotni trg tvorile le hiše, ki dandanes proti zahodu in vzhodu zapirajo „stari trg“ in ki so stisnjene pod breg — Hausberg. Kakor v mnogih drugih krajih, so tudi tu za prebivalstvo postavili cerkev izven trga samega, na vzvišenem prostoru ob vznožju Kamenščaka. Ta hribček se je nekdanj zval Cerkvenjak — Kirchperg, sčasoma so pa tudi na prostoru pred cerkvijo postavili hiše in je tako nastal sedANJI cerkveni trg, nižje pa, kjer je dandanes glavni del trga, je v starodavnih časih bilo močvirje. Daljni okoliš cerkve se je nekdanj imenoval Lelein, tako se l. 1491 imenuje „der Kirchperg in der Lelein vmb Luetenberg“. Zahn izvaja ime Lelein od slovenskega Ledina in bi si torej svet okoli cerkve v starih časih morali predstavljati kot prazen, s travo porasel prostor. Ta razlaga je kajpada mogoča, dasi bi prej pričakovali nemško obliko Ledein.

Pootokarski štajerski urbar sicer med strelskimi dvorci radgonske župe ne omenja Ljutomera, imamo pa zanesljivo poročilo iz 15. stoletja,

¹ Zahn, ONB, ad voc. Haus.

² Muchar, VIII., 93.

da so i tu bili strelski dvorci. L. 1430 dne 9. decembra je namreč Gašpar Lokavski poleg drugih zajmov dobil v dediščino tudi 1 dvor in 27 dvorcev v trgu Ljutomeru (1 Hof und 27 Hofstätten zu Lutemberg gelegen in dem Markt).¹ L. 1444 dne 16. novembra pa dobi v zajm 1 strelski dvor v Ljutomeru Janez Payr. Ta dvor je stal pod starim gradom med dvoroma Otona Stubenberga in Erazma Pernečkega (zu Lutemberg vnder dem hauss gelegen . . .).² Pernečki je že l. 1441 dne 12. febr. dobil v zajm pol strelskega dvora v Ljutomeru. Ti ljutomerski strelski dvorci in zajmi se še v 15. stol. večkrat omenjajo,³ a z ozirom na okvir naše razprave nam navedeno zadostuje kot dokaz, da so v Ljutomeru samem bili res strelski dvorci in zajmi niso bili ustanovljeni morda šele v poznejših časih, ko so več ali manj izgubili svoj prvotni pomen in ohranili le še ime. Segajotorej v starejše čase, ko so se sploh na Murškem polju uvajali strelski dvorci za obrambo deželne meje. Vsekako nam ti strelski dvorci vsaj nekoliko pojasnjujejo početek ljutomerskega trga ob vznožju prvotnega gradu.

Ozreti se nam je tudi na staro ljutomersko sodnijo. Otokarski urbar jo izrecno omenja ter poroča, da je plačevala oficialu radgonske župe po 24 mark na leto. Žal, da nam isti vir nič ne pove, je li bila to navadna nižja sodnija, ali pa višja, deželna ali krvna. Krones misli, da Ljutomer nikdar ni bil sedež deželne sodnije, marveč le krajevne.⁴ Če s tem misli ob enem graščino, potem to ni resnično. Iz 17. in 18. stol. imamo dovolj dokazov za krvno-deželno sodnijo na ljutomerskem gradu. Vladni svetnik Nikolaj Beckmann navaja l. 1688 Ljutomer med tistimi deželskimi sodnijami, ki so pri notranjeavstrijski vladi prosile, da se jim nastavi posebni kriminalni sodnik.⁵

Sodni akti ljutomerske deželne sodnije iz 17. in 18. stol. poročajo o čisto posebnih pravnih običajih pri tej sodnji, iz katerih se da sklepati, da je nekdanj krvno sodstvo imel trg in je od tega prešlo na graščino. Iz teh aktov je razvidno, da je grajsko sodišče pač sodilo in obsojalo zločince, ni pa smelo končne obsodbe razglasiti in zločinca izročiti rablju. Tudi ni imelo grajsko sodišče svojega morišča, marveč morišče je bilo na trškem ozemlju, na gričku jugozahodno od sedanjega pokopališča, na sedanji Mihaličevi njivi. Procedura je bila naslednja:

Obsojenca so prignali iz graščine na mejo trškega ozemlja, prav na tisto mesto, kjer je trški magistrat izročal deželski sodnji na svojem

¹ Beiträge 32, ur. 209. Zu Lutemberg in dem Markt nam kaže, da je Lutemberg za pravo le grad na hribu, trg pod njim pa se imenuje po njem.

² N. m. ur. 10/1.

³ Istotam št. 13/2, 82, 103, 225/1. 284/1. 8, 296, 329.

⁴ Verfassung und Verwaltung d. Mark u. des Herzogt. Steiermark str. 398—399.

⁵ Planer Eugen, Recht und Richter in d. inneröst. Landen . . . Graz 1911, str. 44.

ozemlju zasačene zločince. Tam so že čakali tržani in obsojenca spremeljali v trg. Tu ga je v občinski hiši sprejelo trško sodišče, sestavljeno iz župana-sodnika in 12 prisednikov. Tu je grajski krvni sodnik pred trškim sodiščem samim pojasnil celo zadevo, obsojencu so pri obravnavi priznane zločine točko za točko našteali. Na to je trško sodišče razglasilo obsodbo, da se obsojenec obesni in (včasi) truplo sežge, pepel pa pokoplje. To so imenovali „gehaimb Malefiz-Schranen-Recht“. Potem se je isto ponovilo še pred ljudstvom, in to so imenovali „das öffentliche Malefiz-Schranenrecht“. Na to pravico je ljutomerski magistrat skrbno pazil in gledal, da se je vse natančno vršilo po starem običaju. Še celo do onih zločincev je imel pravico, ki so pred izvršitvijo smrtne kazni v ječi umrli. Grajska sodnija je včasi take mrličke dala kratkomalo natihoma pokopati, a tedaj se je oglasil ljutomerski magistrat in se pritožil pri vladi, da so koga spravili pod zemljo brez njihovega „pozdrava“ (ohne unsere Begrüssung). Les, ki se je rabil za vislice in grmado, je morala oskrbeti graščinska sodnija, tesarje pa, ki so stavili oder in vislice, so morali vedno plačevati (iz neznanega vzroka) ljutomerski tkalci.¹

Ta običaj nam podaja zanimivo perspektivo v zgodovino ljutomerske sodnije in spominja na stare ljudske sodne zборе. Torej „iudicium ibidem“ (in foro Lutenerberch) ni navadno krajevno malo sodišče, marveč krvno sodišče, ki so ga menda solnograški nadškofje priznali trgu, pa je pozneje prešlo na graščino.

Govoriti nam je sedaj o zemljiški gosposki na Murskem polju v 13. stol. in dalje nazaj.

IV.

Zemljiški gospodje na Murskem polju.

Važno pozitivno oporo nam podaja listina z dne 6. (oziroma 7.) aprila l. 1242, s katero vojvoda Friderik Babenberški slovesno prizna, da je imel v zajm od solnograškega nadškofa med drugim vso desetino po svoji zemlji okoli Drave in pa otok, ki se imenuje Lutenerwerde, z gradom in njegovimi pripadninami (... insulam etiam que Lutenwerde dicitur, cum castro et attinenciis eiusdem...) ² Friderik je namreč slutil, da utegne umreti brez potomstva; da bi torej solnograška cerkev v tem slučaju ne prišla ob svoje pravice, je s posebno listino potrdil, kaj ima od solnograške cerkve v zajm. Ljutomer torej in sicer v širjem pomenu celi okoliš z vsem, kar je h graščini pripadalo, je v 13. stoletju last solnograške cerkve. Leta 1277 je nadškof Friderik podelil zajme, ki so jih prej imeli Babenberžani, sinovom Ru-

¹ Sodni zapisnik iz l. 1660 in 1673 v dež. arhivu v Gradeu; Slekovec v rokopisu ljutomerske kronike.

² Zahn, U. B. II. št. 402.

dolfa Habsburškega. Med temi je bilo 264 kmetij okoli Ljutomera (in Luetenwerde), iz katerih je pa cesar Rudolf zagotovil nadškofu 130 mark letnih dohodkov in za pozajmljeno desetino okoli Ljutomera 28 mark.¹ Ob enem je cesar nadškofu potrdil patronat nad Radgono, ki je bila sicer deželno knežji zajm. Ljutomerske zajme je dobil nadvojvoda Albreht, s katerim je pa nadškof imel dolgoletne prepire radi dohodkov. Končno mu je 24. sept. 1297 prepustil tudi te dohodke.

Zanimivo bi bilo zvedeti, kdaj je solnograška cerkev prepustila deželnim vladarjem v fevd svojo lastnino na spodnjem Murskem polju, a še važnejše je vprašanje, kako in kdaj je sploh Solnograd postal lastnik te zemlje? Žalibog moramo tu z zgodovinarjem Kronesom priznati: „Spärliche Tatsachen innerhalb dunkler Verhältnisse“. Če pregledujemo listine, ki se nanašajo na solnograško posest v naših krajih, moramo iti daleč nazaj, celo do l. 1057. Takrat je namreč nemški kralj Henrik IV, potrdil solnograški cerkvi njena posestva, ki jih v listini imenoma našteva. Tu je med drugim solnograška last v Ptuju in krog Ptuja (sto kmetij in deset vinogradov v Cistanesfeld) s precej natančno označenimi mejami proti zahodu in jugu, ki pa vkljub temu delajo težave; nadalje last okoli Lipnice z označenimi mejami. O kaki „insula Lutenwerde“ ni tukaj govora, pač pa je naštetih več zagonetnih krajevnih imen, ki se vsaj nekatera utegnejo nanašati na naš kraj. To so Ruginesfeld, cerkev od Turnouna v čast sv. Rupertu in drugim svetnikom z goro Paruuoz (ali Paruuolz) in pa „ad Tudleipin“.

Ta in prej omenjena listina iz l. 1242 nam kakor visok hrib podajata vsaj megleni pogled daleč nazaj v skrivnostno deželo Ciril Metodove in še starejše dobe. Z ozirom na listino leta 1057 je mogoče le dvoje: ali si je solnograška cerkev pridobila zemljo pri Ljutomeru šele po 1057 ali pa se „terra Lutenwerde“ skriva pod kakim drugim imenom v Henrikovi listini omenjenega leta. Oglejmo si kratko politične razmere po l. 1057 do nastopa Babenberžanov, to je do konca 12. stol., zlasti razmerje solnograških škofov do nemških vladarjev in ogrskih kraljev. Babenberžani gotovo niso podarili Solnogradu ljutomerske okolice, drugače bi srboriti Friderik pač ne bil tako pohlevno priznal feudalne odvisnosti od Solnograda z ozirom na to zemljo. Babenberžani torej (1192 do 1246) ne pridejo v poštev, a tudi cesar za dobe Babenberžanov gotovo ni podaril te zemlje Solnogradu.

Med Ogrsko in deželami rimskega cesarstva je nastopilo prijaznejše razmerje za časa kralja Štefana I. († 1037), ki je bil svak reformatoričnega cesarja Henrika II. († 1024), pod katerim so se začele energično celiti po madžarskih napadih v vzhodnih deželah vsekane rane. Meja na-

¹ Juvavia str. 385.

sproti Ogrski je bila v naši deželi po priliki ista, kakor se je določila l. 982 ter je Mursko polje z Ljutomerom najbrž še takrat spadalo pod Ogrsko, kakor tudi okoliš Velike Nedelje in Ormoža, pač pa je Ptuj že bil izven ogrske oblasti. Bojeviti in svojeglavni naslednik Henrikov, cesar Konrad II. je užalil ogrskega kralja in prišlo je l. 1028—1030 do mejnih bojev, ki za Nemce niso bili srečni. Več sreče je imel cesar Henrik III. (1039—1056) vsled domačih ogrskih razprtij, ki so nastale po Štefanovi smrti. Nekoliko poznejši ogrski in bavarski viri se ujemajo v tem, da so se osobito srditi boji bili okoli Ptuj¹, torej je bilo tudi Mursko polje njih pozorišče. Uspeh teh bojev je bil ta, da je leta 1043 Litva postala meja med ogrsko in nemško državo ter ostala do današnjega dne. Mogoče, da je hrabri avstrijski mejni grof Gotfried ugrabil Ogrom takrat tudi Mursko polje, toda svojih uspehov Nemci niso mogli trajno vzdržati. Za cesarja so se razmere okoli leta 1053 zasukale prav neugodno, ker se je proti njemu dvignil bavarski vojvoda Konrad, ki je zbežal na dvor ogrskega kralja Andreja I. ter s pomočjo ogrske vojske opustošil vildonsko okolico in vzel utrjen grad Hengistburg. Vendar se je bojna sreča obrnila zopet cesarju v prid. Leta 1054 mora Konradova posadka zapustiti Hengistburg in ko Konrad z novimi četami pridrvi na Štajersko, ga nasprotniki porazijo, naslednjega leta 1055 pa ga dohiti smrt kot pregnanca v tuji deželi. Leta 1056 je tudi cesar Henrik III. sklenil svoje življenje. S takratnimi razmerami ob ogrski meji je očitno v zvezi listina mladega Henrika IV. v prilog solnograški cerkvi. Solnogradu je bilo pač veliko na tem, da si s cesarskim potrdilom zagotovi v naši deželi svojo posest, ki ni nova pridobitev, marveč le obnovitev stare posesti, prekinjene po madžarskih navalih.

Da se je v tem času v naših krajih moglo mirno razvijati kulturno življenje, nam kaže zamenjava, ki jo je sklenil okoli l. 1120 št. pavelski samostan s Sponhajmcem Engelbertom in po kateri je dobil v „ptujski marki“ celo vrsto vasi. To je znamenje, da so takrat naši kraji bili varni pred madžarskimi napadi.

To je tudi umljivo iz takratnih političnih razmer na Ogrskem. Tukaj namreč nastanejo kmalu po l. 1057. zopet nove homatije radi prestola ter je Henrik IV. pomogel svojemu svaku Salomonu do kraljevega prestola (1063—1074). Znotranji boji na Ogrskem so trajali še pod naslednjimi vladarji in tako so bili naši kraji več ali manj varni pred ogrskimi napadi. Z druge strani so se pa izjalovili tudi poskusi Henrika IV. in Henrika V. uveljaviti na Ogrskem nemško nadoblast. V tem času, koncem 11. in začetkom 12. stoletja so obmejne, štajerske kraje utrdili, v to dobo spada gotovo tudi početek strelskih dvorcev. Glavna utrdba za spodnje

¹ Krones, Mitteilungen d. H. V. f. St. 40, str. 236.

Mursko polje je sedaj Radgona, višje pa Riegersburg, Sekova nad Lipnico, Vildon, Gradec itd.

Posebno znamenita za naše kraje je dolga vlada nadškofa Konrada I. (1106—1147). Razmere ob deželni meji so se zopet zelo poslabšale. Ogri so napadali „Bavarce“ t. j. Nemce in „Slovane“ na naši strani, ti pa so jim vračali milo za drago. Drug drugemu so pustošili zemljo, grabili živino in imetje pa tudi ljudi; naravno, da so pri tem odprti kraji med Muro in Dravo silno trpeli. Po diplomatični poti je podjetni nadškof na ogrskem dvoru dosegel, da so sovražni napadi ponehali in tako so se solnograške „marke“, pravi življenjepisec Konradov¹, vrnile ne le k prejšnjemu blagostanju, marveč se zasejale z novimi vasmi in gradovi. Isti nadškof je utrdil na novo Rajhenburg, Ptuj in Lipnico. Prijateljske zveze med ogrskim dvorom in solnograškim nadškofom so se vzdržale tudi, ko so po smrti kralja Bele II. (1132—1141) nastali novi zapletljaji z nemškim cesarjem. Konrad III. je namreč podpiral Borisa, ki se je hotel polastiti ogrske krone, a mladi kralj Gejza II. (1141—1161) je ob Litvi sijajno premagal Nemce (1146), vsled česar je Konrad pustil Borisa na cedilu in so zopet nastopile prijateljske razmere med nemško in ogrsko državo. Naslednik nadškofa Konrada je bil Eberhard I. (1147—1164), ki je istotako bil v dobrem sosedstvu z ogrskim kraljem, s katerim so ga še ožje sklenile takratne cerkvenopolitične razmere. Dočim je cesar Friderik I. 1160 v Paviji proglasil za papeža Viktorja IV., sta ogrski kralj in solnograški nadškof bila na strani papeža Aleksandra III.

Ni torej misliti, da bi bil Friderik I., ki je Štajersko l. 1180 povzdignil v vojvodino, obdaroval v naših krajih svojega političnega nasprotnika. Kralj Gejza II. je l. 1161 ponudil nadškofu prijateljsko zvezo in pomoč proti razjarjenemu cesarju, sklicujoč se na prijateljske zveze prednikov. Prosil je pa nadškofa, naj ostro kaznuje Friderika Ptujskega, ki je napadal kraljeve zemlje², pri čemur pač misli na boje okoli Velike nedelje in Ormoža. A kralj Gejza II. je še istega leta umrl in okolica Velike nedelje ter Ormoža in Središča je ostala v rokah nadškofovega zajmnika Friderika Ptujskega. Mir ob ogrsko-štajerski meji se pa do izumretja Travenskih gospodov in nastopa Babenberžanov (1192) ni več motil.

Če pregledamo vseh 667 po Zahnu objavljenih listin od 1057—1190, ne najdemo niti ene, ki bi se naravnost nanašala na Mursko polje med Radgono in Ljutomerom. Solnograški nadškofje dobivajo in darujejo zemljišča po Srednjem Štajerskem, o okolici ljutomerski vlada grobna tišina. Radgona nas l. 1182 srečava kot središče deželnoknežjega urada

¹ Monum. Germ. SS. XI. 73, c. 18—20.

² Zahn, U. B. I. nr. 466.

Travenskih gospodov, ki so jo podedovali po Sponhajmcih (1148), ni torej misliti, da bi bila morda Radgona ves ta čas s svojim okolišem v ogrski oblasti, istotako pa ni nobenega sledu, da bi si bili šele v tej dobi solnograški nadškofje na kak način pridobili ljutomersko okolico. Ljutomerska solnograška posest mora torej biti starejša in se skriva v listini 1057 pod nekim drugim imenom. Besedilo te listine se pa dobesedno ujema z listino cesarja Henrika III. z dne 8. febr. 1051 in ta je ponovitev listine Otona III. z dne 7. oktobra 984. V listini cesarja Otona II. leta 982 se kraja Penincaha in Ruginesfeld ne omenjata, pač pa zasledimo oba kraja zopet v listini istega cesarja leta 977, in konečno v listinah Arnulfovih iz l. 891 in 890.¹ Listina iz l. 890 je sicer ponarejena, a nastala je že okoli l. 977, ponaredba ni prinesla kake nove pridobitve solnograški cerkvi, marveč si je ž njo Solnograd hotel zagotoviti le dejansko posest. Ker je po l. 955 nastala možnost, Madžarom iztrgati nekdanj solnograško posest, se je ponarejalcu zdelo potrebno, z listino pokazati, da je neposredno pred madžarskimi navali, torej za časa Arnulfovega Solnograd imel v posesti Ptuj in okolico. Listina kralja Ludovika Nemca, s katero je 20. nov. 860 obdaroval solnograško cerkev, ne omenja ne Ptuja, ne Ruginesfelda. To je umljivo, ker sta oba kraja takrat še bila v lasti Kocelovi, v listini z dne 9. marca 891 je izrecno povedano, da je Ruginesfeld nekdanj imel v lasti Kocel, dočim je v Ptuju pred svojim izdajstvom imel tretjino mesta in nekaj dvorcev neki Karantanec. Ptuj je potemtakem utegnil postati solnograška last po smrti ali odgonu vojvoda Kocela.

Imejmo sedaj pred očmi to-le: V 13. stoletju imajo solnograški nadškofje v lasti celo zemljo „Luttenwerde“, čez radgonsko cerkev pa imajo le patronat, enako je solnograška last ne le Ptuj, marveč cela stara ptujaska pražupnija doli do Velike Nedelje, koncem 12. veka se po zmagah solnograškega ministerijalca Friderika raztegne njihova last tudi čez Veliko nedeljo, Ormož in Središče. Vsa ta posest se vleče nazaj do Otonovih časov (977), ko dobi potrdilo Arnulfova ponarejena a na pristne vire se opirajoča listina. Kratek posnetek vsega je: Kralj Ludovik podari l. 860 solnograškemu nadškofu le cerkev v Dudlebih, v Ruginesfeldu pa (na novo) l. 977 Oton II. posestva, ki jih je ondi nekdanj imel Kocel in končno v Ptuju cerkev z desetino in dva dela mesta s sodstvom, mitnino in mostom, doda pa še tretji del, pa 100 kmetij in 10 vinogradov.

Cerkveni patronat v Dudlebih pa zemljiška lastnina v Ruginesfeldu se čudovito ujemata s poznejšimi razmerami koncem 12. in v 13. stoletju:

¹ Vse te listine so celotno objavljene v Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch II. B. (Salzburg 1916), Zahn, Jaksch, Kos imajo le izvlečke.

nad radgonsko pražupnijo imajo nadškofje le patronat, Ljutomer z okolico pa je njihova zemljiška last.

Ko je prenehala Kocelova kneževina, so njene zemlje zapadle deloma kroni, deloma jih je dobila solnograška cerkev.

Poznejša radgonska župa in župnija torej (vsaj deloma) predstavlja staro dudlebsko županijo, ljutomersko ozemlje „terra Luttenwerde“ pa stari Ruginesfeld. Kakor so posamezne vasi večkrat dobile imena po svojih starešinah ali županih, tako tudi večja okrožja, pri čemur se je včasih umaknilo staro ime novemu, zlasti če je bila stara naselbina opustošena. Tako je bilo tudi na Murskem polju po odgonu Madžarov. Deželni vladarji in solnograški nadškofje so poslali nove kolonizatorje in zajemnike, eden izmed njih je dal ime Radgoni, drugi pa Ljutomeru, stari imeni Dudleba in Ruginesfeld pa sta se umaknila.

Listina l. 891 pravi, da je v županiji Dudlebski ob rečici Knesahi imel zajme svoj čas neki Reginger in ker je ta Knesaha po splošni sodbi današnji Gnassbach, tedaj so se Regingerjeva posestva razprostirala po priliki v smeri od Cmureka gori proti Rabi. Zahodno od tega je bilo lipniško ozemlje, ki se v listinah posebej omenja, za dokaj obsežno ozemlje Ruginesfeld tu ni prostora, zatorej tudi ni opravičeno v imenu vasi Rugersdorf¹ pri Lipnici iskati ostankov Ruginesfelda, ne moremo torej pritrditi Pircheggerju, ki bi Ruginesfeld rad potisnil nekam na Srednje Štajersko, višje nad lipniškim ozemljem je Hengistfeld, za Ruginesfeld ostane edino prostor na Murskem polju med Radgono in Ljutomerom. Na Ogrsko ga tudi ne moremo staviti, ker l. 1057 na Ogrskem nemški vladar ni mogel podeljevati zemlje. Ostane torej le okolica ljutomerska, poznejša „terra Luttenwerde“.

Z imenom Ruginesfeld so se nemški jezikoslovci in zgodovinarji že veliko pečali. V novejšem času zastopa dr. V. Geramb kot opravičeno mnenje, da je to ime izvajati od vzhodnogermanskega plemena Rugov². Dr. R. Müller je v izvajanju koroškega imena Trušnje-Trixen od gotskega draúhsna = Brocken Felsblock hotel dobiti tudi „globlji pomen“ za Ruginesfeld³ (na Murskem polju pa k njegovi nesreči ni najti nobene skale!), Schmidt⁴ se sklicuje na Förstermana (Althochdeutsches Namenbuch), ki Ruginesfeld in slična imena zvaja na koreniko rug, starovisokonomško ruh = rauh.

¹ Dopsch, Urbare 2. 151; Pirchegger, Mitteilungen d. I. f. ö. Geschf. XXXIII. 2. str. 299.

² Zeitschrift d. H. V. f. St. 1917, str. 35.

³ Geramb, n. m.

⁴ Geschichte der deutschen Stämme (Berlin 1910) str. 332, op. 2.

Rucimates, Ruguni so se imenovala ob Plinijevem času tudi neka ljudstva v Alpah¹, drugi smatrajo deblo Rugi- za hunsko ime², sploh nešteto je mogočih slučajev, s katerimi se da to ime spraviti v zvezo. Zgodovinar se pa mora držati realne podlage več ali manj gotovih razmer. Čez Mursko polje so vihrala raznovrstna ljudstva, a kaj je bolj naravno: v dvomljivem slučaju izvajati krajevno ime od drobcev kakega ljudstva, ki je mimogrede utegnilo kdaj tod bloditi, ali pa od ljudstva, ki se da historično dognati kot nekako zrastle z dotičnim krajem? Čudna so pota nemških zgodovinarjev: lovijo za vsako slamico, da bi le mogli razložiti kako krajevno ime ali najdbo v kakem grobišču iz gotskega, keltskega ali kakšnegakoli vira, le slovenskega življa ne marajo jemati v poštev. Skušajo ga utajiti, in vendar je tu! Neverjetno je, da bi bili Slovenci Kocelove dobe imenovali celo okolico po nekem ljudstvu, ki je morebiti kdaj tod hodilo in ni zapustilo sicer nobenih sledov. Veliko naravnejše je pač, da je ljudstvo, ki je obdelovalo zemljo in na njej stalno prebivalo, ji dalo tudi ime, katero si je potem tuji pisatelj prikrojil po svojem jeziku, oziroma ga prestavil.

Tako bo z imenom Ruginesfeld. Starovisokonemški fëld in srednje visokonemški vëlt pomenja površino, ravan, prav to, kar staroslovensko pol_b. Kaj pa Rugines? Ker je feld tudi v stari nemščini srednjega spola, je rugines prilog. Gotski rūgi, anglosaksonski ryge, staropruski rugis, baltsko-litavski rugÿs je v zvezi s staroslovenskim r_bžb, kjer se je polglasnik _b razvil iz prvotnega ū. Ta ū, ki je dal _b, je pa zopet nastal iz prastarega o. Soglasnik ž pa je palataliziran prvotni g vsled naslednjega reduciranega e, ki je dal ĭ in ta _b.³ Tako dobimo tudi v slovenščini prvotni rūgi. Ruginesfeld torej ni drugo kakor Rženo polje, kjer je Rugines ali prestava ali pa je lahko poštalno tudi naravnost iz besede r_bženo, ker se staroslovenski polglasnik navadno izraža v listinah z u, prim. Curca za K_brka. Na Murskem polju je dandanes beseda rž prišla iz rabe in mesto nje služi beseda „žito“, ki je v praslovanščini pomenila sploh sadež, plod in živež zlasti v obilni meri⁴, pač pa se je ohranila rž še v so-ržici in v prilogu ržen kruh, ržena žetev itd.

Kjer niso bile merodanje feudalne in zadružne razmere, so stari Slovenci kraje poimenovali po legi ali po kakovosti.

* * *

Zemljiški gospod na Murskem polju je bil tudi št. pavelski samostan v Labodski dolini na Koroškem. Iz listine Leopolda III. 1. 1222

¹ Plinius, *Historia naturalis* I. III, 23.

² Kramář Karl, *Die Ankunft der Germanen, Litauer u. Slaven aus der Urheimat am Altaj*. Budweis 1916, str. 65.

³ Vondrák, *Kirchenslavische Grammatik* str. 158, 297.

⁴ Dr. Janko, *O pravěku slovanském*. Praga 1912, str. 63.

zvedo, da je samostan odstopil deželnemu vojvodu sedem kmetij (mansus) okoli Radgone, ki mu jih je bil podaril grof (comes) Sifrid, in pa vlastelinstvo (predium) pri Ljutomeru (iuxta Lutenwerde), ki so ga prej imeli od samostana v zajm vojvodski ministerijalci. Tu nastaja vprašanje: Kdo je bil ta Sifrid, kje so iskati dotične kmetije in kje vlastelinstvo poleg Ljutomera? Kdo je podaril samostanu ta predij, ker po besedilu imenovane listine je Sifrid podaril samostanu pač kmetije okoli Radgone, o darilu ljutomerskega predija pa molči listina. Ker je št. pavelski samostan bil ustanovljen l. 1090, je to leto skrajna točka navzgor, ko si je mogel pridobiti posestev. Iz listine Otokarja V., izdane v Mariboru 20. oktobra 1164¹ zvedo, da je „comes Sigfridus“ podaril istemu samostanu tudi 7 kmetij v Polskavi na Dr. polju. To je pa bil brezdvomno Spanhajmvec, ker drugega grofa v tem času ni okoli Polskave, in sicer je bil to Sifrid mlajši (II.), sin Sifrída I., ki je umrl najbrž že leta 1163.²

Med Muro in Dravo v „ptujski marki“ je imel Sifridov brat Engelbert, mejni grof istrski več posestev, ki jih je podedoval po očetu; nekatera teh posestev so nam po imenu znana iz zamenjave ok. leta 1120, vsled katere je št. pavelski opat Vecelin dobil za Glodnico na Koroškem celi delež Engelbertove dedščine v ptujski marki, namreč: cerkev in dvor Razwei, Circunitz, Celniz, Zegonewz, Pabenpotoch, Pozengazelo, Dragotsoy, Dobrenge, Riesitz, Wlpingepotoch, Ztiplina, Boratsowe, Negoinezelo, Nablitz, Pribisendorf in še 12 vasi in vinogradov, ki se pa natančneje ne imenujejo. Ker so potem Ogrji te kraje hudo opustošili, so št. pavelski benediktinci skušali zamenjavo preklicati, a ni šlo; šele Vecelinov naslednik Bruno je dosegel, da jim je Engelbert dodal še 4 kmetije pri Lavamünde in pri Ostrovici.³

Ta Engelbert je kot vojvoda karantanski l. 1185 postal menih. Deloma po njem, deloma po očetu je med Muro in Dravo dobil posestva tudi Sifrid I., ki je bil sin Engelberta I., ustanovitelja št. pavelskega samostana, praoče libenavske panoge, ter je že l. 1096—1105 s svojimi brati Engelbertom (II.), Bernardom (Mariborskim) in Henrikom bil dobrotnik in zaščitnik samostanu ter mu je za slučaj svoje smrti daroval Dupljek in Dugoše. Pozneje je pa samostanu siloma odvzel po materi darovano vlastelinstvo med Dravo in Labodnico (inter Trauum et Lauandum) in po njegovi smrti ga je še pridrževala njegova vdova Adelajda, šele njun sin Sifrid je „po božjem nagnjenju“ popravil krivico svojih starišev ter se

¹ Zahn, U. B. I. 449.

² Jaksch, Mon. Car. IV., 2, geneal. karta I.

³ Jaksch, Mon. Car. III. str. 218—219.

odrekel dotičnemu posestvu.¹ Potemtakem smemo sklepati, da je šele Sifrid II. podaril samostanu tudi kmetije okoli Radgone, torej po priliki 1163–1191. Zdi se, da listina Leopoldova iz leta 1222 s splošno označbo „comes Sifridus“ namiguje, da je še takrat bil v živem spominu († leta 1191), dočim o Bernardu, bratu starejšega Sifrída že dostavlja „nekoč“ (olim). Ker je že itak imel št. pavelski samostan znatna posestva med Muro in Dravo, je pač kazalo, da mu je Sifrid daroval še sedem kmetij (mansos) okoli Radgone. Ker je Engelbert zamenjal za Glodnico „celo svojo dedščino“ v ptujski marki, sledi iz tega, da radgonska okolica ni spadala k „ptujski marki“ ali pa ni bila delež Engelbertove dedščine.

Kaj je pa z onimi „*proprietas quoque predii vestri iuxta Lutenerde?*“ Iz listine vojvoda Leopolda 1221 je razvidno, da je Sifrid Št. Pavlu podaril le 7 kmetij pri Radgoni, posestva pri Ljutomeru pa imenuje njega lastnino brez dostavka, kdo ga je podaril. Ker dalje pravi listina, da so vojvodovi ministerijalci že od njegovih prednikov imeli te zemlje v zajmu, se predpostavlja, da je že od davna imel samostan pri Ljutomeru svoja posestva. Potemtakem gredo te „*proprietas*“ nazaj na onih „12 vasi in vinogradov“, ki jih je samostan že okoli l. 1120 dobil od Engelberta po zamembi. Kje nam je iskati ta posestva? V bližnji okolici ljutomerski gotovo ne, ker tu so gospodarji solnograški nadškofje. Edino je mogoče, da so se ta posestva raztezala po sedanjih župnijah Sv. Jurja na Ščavnici in Negove. Listina pravi: *iuxta Lutenerde*. Kakor smo prej videli, se s tem imenom označuje daljna okolica ljutomerska, ki sega blizu Kapele, torej poleg ali blizu zemlje Lutenerde je bilo št. pavelsko vlastelinstvo.

Brezdvomno je v onih davnih časih bila benediktinskim menihom namenjena naloga, obnoviti vsled mažarskih navalov podrto krščanstvo. Cerkveni patrocinijski teh krajev nosijo popolnoma značaj benediktinskega svetniškega kulta in velikega verskega poleta v 12. veku, pri katerem je benediktinski red imel znaten delež.

V tihi dolinici Slovenskih goric imamo starodavno cerkev sv. Benedikta, očeta benediktinskega reda. Kako pride sv. Benedikt v ta, od sveta precej zaprt kraj? Admont je pač imel posestva in patronate v sosedni jareninski pražupniji, a sedanja župnija Sv. Benedikta je spadala pod Radgono, kjer so solnograški škofje bili patroni. Stvar nam postane razumljiva, če pomislimo, da so ob Ročici št. pavelski sinovi sv. Benedikta imeli svoja posestva. Mnogoštevilne gomile v teh krajih spričujejo zelo stare naselbine.

¹ Codex traditionem št. pavelskega samostana v Monum. Carinth. III, nr. 547 II. Poročilo o vdovi Adelajdi je napačno, ker je umrla pred možem in je Sifrid imel potem drugo ženo Matildo.

Benediktinski vpliv se kaže pri Apačah, v imenu in v cerkvenem patrociniju. Okoli leta 1220 se kraj imenuje Appetstal, Opatova-Opatja dolina. Ker je tukaj v rodovitni ravnini bilo nekako osredje benediktinskih posestev, je naselbina dobila ime po opatu — najstarejši urbar št. pavelskega samostana iz leta 1289¹ dosledno povdarja, da podložniki opatu dajejo davščino (dasi jo je za pravo sprejemal samostan), menihi so pa oskrbeli ljudem tudi cerkev ter jo posvetili Marijinemu vnebovzetju; praznik Marijinega vnebovzeta (15. avg.) je od starodavnih časov spadal med najimenitnejše praznike benediktinskega reda. Tudi negovska cerkev je posvečena Marijinemu vnebovzetju in je brezdvomno že v starodavnih časih bila tu postavljena cerkvice. Nižje Negove je starodavna cerkev Sv. Jurija ob Ščavnici. Sedaj stoječa cerkev je kajpada delo gotiške dobe, a radi velike oddaljenosti od Radgone je brezdvomno verska vnema že v romanski dobi postavila tu podružnico radgonske pražupnije. Kult sv. Jurija je zlasti zacvetel v dobi križarskih vojn, je bil sicer v obče razširjen, a je tudi v benediktinskem redu zavzemal njegov praznik prav posebno odlično mesto in se često ponavlja kot cerkveni patrocinijski na benediktinskem ozemlju (v jareninski pražupnji pod benediktinskim patronatom sta kar dve cerkvi sv. Jurija: v Slov. goricah in ob Pesnici). Sv. Križ na Murskem polju se izrecno imenuje že v otokarskem urbarju ter je cerkev dala ime vasi, znak, da se je naselbina razvila krog cerkve. Sv. Križ nas istotako spominja križarskih vojn ter se lepo ujema s krogom benediktinskega kulta. Sv. Križ pride v navado kot cerkveni naslov zlasti proti sredini 12. veka. Ne pozabimo tudi cerkve sv. Magdalene na prijaznem griču nižje Radgone. Že v urbarju iz dobe vojvoda Albrehta I. (ok. 1280—1295) se omenja Kapela (Cappell) med kraji, ki so imeli skrbeti za grajsko stražo v Radgoni; neki tudi l. 1287 omenjeni vitez Friderik Wildenhager je imel tu 4 kmetije. Naselbina je dobila ime po kapeli, ki je prav zato zelo stara. Brezdvomno je ta kapela že iz početka bila posvečena Mariji Magdaleni. Njen kult se je na zahodu razvil posebno v dobi križarskih vojn. V Brežah na Koroškem je že l. 1128 bil hospital Marije Magdalene², v solnograški nadškofiji je sploh veliko starih cerkev posvečenih Mariji Magdaleni, med njimi n. pr. mestna cerkev v Velikovicu iz l. 1240.³ Opravičen je torej sklep, da je kapelica Marije Magdalene, prvotno prav gotovo lesena, ki je dala povod krajevni imenu Kapela, nastala v oni dobi, ko se je sploh na novo poživilo krščanstvo in izvedla cerkvena organizacija na Murskem polju ter da so pri tem vsaj posredno sodelovali št. pavelski benediktinci.

¹ V arhivu št. pavelskega samostana.

² Zahn, U. B. I. nr. 119.

³ Reitlechner P. Gr., Patrociniën-Euch str. 145.

Iz listine dalje zvemo, da so benediktinska posestva imeli v zaim vojvodski ministerijalci. To se popolnoma ujema s takratnim politično-vojn timer položajem Murskega polja, ki je bilo v vedni nevarnosti pred madžarskimi napadi. Razni vitezi, ministerijalci deželnega vladarja so pač ložje branili pozajmljeno posest kakor oddaljeni samostan sam. Kdo in kje so bili ti feudniki, nam žalibog listina ne pove, ohranili so se pa na Murskem polju in v bližnji sosesčini številni sledovi nekdanjih manjših graščin, kjer so utegnili ti feudniki imeti svoje sedeže. Dočim se v drugih krajih prvotna obširna vlastelinstva polagoma cepijo in nastajajo nove graščine, je na Murskem polju nasprotno, v starejši dobi je bilo mnogo več gradov kakor v poznejšem srednjem veku.

Tu je Branek, kjer že slovensko ime spričuje njegovo starost pa tudi prvotni pomen. Zelo star je grad v Lokavcih. Gradič je nekda j stal pri Sv. Križu, kakor še dandanes spričuje ime Gradišče, sedan je križevsko pokopališče. V pradavni dobi je moral biti dobro utrjen, z dvojnim jarkom obdan grad pri Banovcih. Jarek in v bližini najdene brončene starine dajejo slutiti, da je že v starodavni dobi stal grad v Veržeju, na jugovzhodni strani trga in so, si pozneje v 16. stol. srbski uskoki na istem mestu napravili svoj gradič. Sledove starega gradu nahajamo v Gajšovcih in na Murščaku, kjer še dandanes ime Kocijan spominja na nekdanje lastnike, imenovane Katsianer.

Ostanki tega gradu se še vidijo v gozdu kake četr t ure jugovzhodno od kapelske cerkve ter kažejo popolnoma značaj staroslovenskega gradišča: jedro nekdanjega dokaj majhnega gradu obdaja v krogu jarek, v katerega je mogla le ob deževju niz hrib dotekati voda, ker je gradišče ob pobočju hriba nad t. i. Štjovo grabo. Kamenje so leta 1822—1823 kmetje zvozili na kapelski vrh, da so ga porabili pri zidanju sedan je cerkve. Gradišče nosi ime „Atilov grad“; Atila kajpada tukaj nikdar ni stoloval¹, gotovo pa začetek gradu sega v pradavne čase. Dol, ki se sedaj po lastniku imenuje Štjova graba, se je nekda j imenoval Kačji dol² od tega so Nemci napravili ime Katzianer za grad in za njegove lastnike od tega pa zopet Slovenci Kocijan.

Ker je sedanja občina Murščak v neposredni bližini in med tamošnjimi vi. ni nobenega sledu o kakem gradišču, so brezdvomno na „Kocijanu“ svoj sedež vitezi iz Murščaka, ki se omenjajo v 13. st. letju. Leta 1218 dne 18. julija je Babenberžan vojvoda Leopold III. (VI.) izdal v taboru pred Damietto listino, s katero je potrdil, da je Ulrik

¹ To je trdil svoj čas Kreml (Dogodivšine str. 55); da ne omenjamo drugih razlogov, je to gradišče veliko premajhno za stolico mogočnega Atilo.

² To ime je še slišal od starega kmeta g. M. Meško, župnik kapelski, ki je piscu to sporočil.

Stubenberg podaril Ivanovskemu redu dve vasi. Med pričami se na predzadnjem mestu omenjata brata Ulrik in Gundaker iz Murščaka (de Murberch)¹. Oba brata sta kot ministerialca deželnega vladarja spremljala Leopolda na njegovem vojnem pohodu v sv. deželo. Ker se med odličnimi gospodi, ki so kot priče podpisali listino, navajata šele na predzadnjem mestu, je iz tega razviden njun socialen položaj, spadala sta med nižje plemiče, oziroma viteze. Kratek in suhoparni podatek izpred Damiette nam vsaj megleno kaže stik Murskega polja s takratnimi svetovnimi dogodki: pred slovito trdnjavo se bore tudi junaki iz našega Murskega polja, ker omenjena brata gotovo nista šla sama na Jutrovo, marveč sta imela s seboj tudi nekaj muropoljskih vojakov.

Oba sta srečno ušla nesreči, ki je malo poprej dne 1. julija 1218 zadela križarje. Da bi namreč mogli uspešno metati strelivo v trdnjavo, so na dveh ladjah postavili visoka napadalna stolpa. Komaj so se povzpeli na vrh, so se lestve pod silno težo v železje vkovanih vitezov z velikanskim hreščanjem zlomile in možje so popadali v globoki Nil. Kakih 40 izbornih vitezov je pri tem izgubilo življenje. Zdi se pa, da se Gundaker ni več vrnil v domovino, ker se nikjer več ne omenja, pač pa je njegov brat naveden kot priča še l. 1232 dne 4. septembra v listini, s katero se poravnava spor radi nekih posestev med samostanom Sv. Lamberta in bratoma Liechtenstein.² Omenja se še tretji gospod iz Murščaka (de Murschach) Bertold l. 1222, 1225 in 1227, a ni razvidno, je li brat ali drug sorodnik prej imenovanih. Vsekako imamo tu prastare domačine-viteze, ministerijalce deželnega vladarja, ki so radi krajevnega sosodstva najbrž imeli tudi št. pavelске zajme.

Gotovo je tudi v Negovi že v 12. in 13. stoletju bil grad, ki sega v sivo davnino nazaj. Med temi ministerijalci so bili predniki poznejših gospodov Lokavskih in Grabskih, imenoma se navaja 16 stražnikov radgonskih in manjših feudnikov vojvodskih³ na Murskem polju.

V.

Župnijska organizacija.

Kakor v političnem in gospodarskem, tako je Radgona tudi v verskem ozirn duhovno središče celega Murskega polja.

S popolno gotovostjo se radgonska župnija prvič omenja leta 1182, ko je vojvoda Otokar „pred cerkvijo Rachersburch“ obdaroval žički kartuzijanski samostan.⁴ Leta 1185 se omenja tudi župnik Maroward in je menda isti, ki se pod imenom Marchward omenja l. 1213 z

¹ Zahn, U. B. II. str. 236.

² Zahn, U. B. II. str. 398.

³ Dopsch, Gesamturbare, str. 277—278.

⁴ Zahn, U. B. I. nr. 620.

dvema svojima duhovnikoma Hernikom in Rajnaldom kot priča v neki žički listini.¹ Okoli leta 1211 si je vojvoda Leopold VI. mnogo prizadeval, da bi dobil v roke patronat nad radgonsko cerkvijo, a zaman, nadškof ga je pridržal za sebe in svoje naslednike. Radgonska župnija je bila takrat ena najodličnejših v deželi.

Kdaj je nastala v Radgoni župnija, je nemogoče natančno določiti, kakor se ne da dognati, kdaj so Radgono in njeni okoliš iztrgali Madžarom iz rok. Župnija je bila ustanovljena gotovo kmalu potem, ko je bila okolica oslobojena madžarske oblasti, vsekako še pod Sponhajmci, ker so po njih dobili Radgono deželni vladarji. Solnograški patronat se je gotovo opiral na stare pravice iz predmadžarske dobe ter je že takrat bila tu cerkev, najbrž ona, ki se imenuje „v Dudlebih“. Radgona je imela sličen razvoj kakor Lipnica. V bližini je moralo biti neko rimsko mesto četudi ne tako veliko kakor ondi Flavia Solva. Okoli vasi Žetinci blizu Radgone so namreč opetovano na njivah zadeli na zidovje in celo na mozaike. V starih časih je svet sedanje Radgone z bližnjo okolico bil na desni strani Mure, ki je imela svojo strugo pod vasjo Gorca in Cankova, kjer se še dobro pozna stari murski breg. Kakor je zunaj ruševin rimskega mesta Flavia Solva nastala slovenska naselbina Lipnica in na bližnjem griču grad, slično se je zunaj po imenu neznanega rimskega mesta razvila Radgona z gradom vrh hriba, ki ga svoj čas ni ločila od mesta Mura kakor dandanes. Kot mejna utrdba je Radgona imela še večji pomen.

Tomek v svoji zgodovini sekovske škofije (zv. I. 1917) se ni niti dotaknil vprašanja, kak razseg je imela stara radgonska župnija, dasi ima to vprašanje tukaj ob skrajnem robu solnograške cerkvene pokrajine še prav poseben pomen. Na severu je radgonska župnija mejila s staro župnijo device Marije v Stradnu, na severozahodu s Cmurekom, kjer se že l. 1187 omenja župnik Liutold, ki se je udeležil kapitola v Lipnici.² Na zahodu je v Slov. goricah mejila s pražupnijo jareninsko. Ko so leta 1786 ustanovili samostojno župnijo pri Sv. Ani na Krembergu, so ji iz cmureške župnije priklopili del Gornje Ščavnice in Draženvrh. Stara meja je šla od Mure čez Ščavnico na hrib Kremberg tako, da je šla ravno čez sedanjo cerkev sv. Ane, potem doli do potoka Ročica, ob tem potoku do njegovega izliva v Drvanjo, daljno mejo je delala Drvanja do izliva v Pesnico, kjer je radgonska pražupnija prišla do meje ptujske pražupnije, višje Sv. Andraža je odstopila župnijska meja od Pesnice ter šla čez hribovje ob razvodju med Pesnico in Ščavnico po priliki kakor gre dandanes meja med ljutomerskim in ptujskim glavarstvom in med

¹ Isti II. nr. 125.

² Tomek, Geschichte der Diöc. Seekau I. 612.

župnijami Sv. Jurja na Ščavnici, Sv. Andraža, Malo Nedeljo, Sv. Lovrencem, Ljutomerom in Sv. Tomažem, kjer je staroradgonska župnija mejila z Veliko Nedeljo. Pri določevanju te meje je poleg razvodja najbrž bila merodajna tudi začasna politična meja nasproti Ogom. Da bi bile kdaj prekmurske župnije Sobota in Tišina spadale pod Radgono, o tem nimamo nobenega poročila, dasi Krones trdi, da je stara radgonska župa segala tudi v zahodno Ogrsko¹, stari „comitatus Dudleipa“ za poznejšo župo ni dokazan, enako se zdi, da je nasproti Medžimurju od pantiveka veljala približno sedanja deželna meja tudi kot cerkvena meja.

V okvir stare radgonske župnije so torej spadali poznejši vikarijati, sedaj župnije: Apače, Sv. Benedikt z Negovo in Sv. Antonom, Sv. Peter v Gornji Radgoni, Kapela, Sv. Jurij ob Ščavnici, Mala Nedelja, Sv. Križ z Veržejem in Ljutomer. Nekatere teh cerkev so bile postavljene prav kmalu po ureditvi župnije in feudalne zveze, zlasti one, ki so najbolj oddaljene: Apače, Sv. Benedikt, Kapela, Sv. Jurij, Sv. Križ in Ljutomer. Za to govore ne le patrociniji, marveč tudi dejanske okoliščine in potrebe. Če so hoteli med ljudstvom utrditi krščanstvo, so morali v oddaljenih krajih ustanoviti hrame božje, kamor je duhovnik od matice prihajal od časa do časa opravljat službe božje. Zemljiška gosposka je tudi imela za upravo svojih posestev nastavljene ljudi, oziroma zemlja, je bila posejana z gradiči malih plemičev-ministerijalcev, ki so si želili v bližini svetišča. Jako natančni so bili dalje predpisi zastran pokopa. Krščeni ljudje so se smeli pokopavati le na posvečenem pokopališču pri cerkvi in pokopališče je spadalo k bistvenim pravicam župnijske cerkve. Ni pa mogoče misliti, da bi bili vsakega mrliča iz oddaljenih krajev spodnjega Murskega polja, Ljutomerskih in Slovenskih goric spravljali k župni cerkvi v Radgono. Trebalo je torej podružnih cerkev, krog katerih so napravili pokopališča za bližnji okoliš. Prvotne podružne cerkve so bile večinoma pač lesene, šele v dobi gotike so jih začeli zidati in te so se še deloma ohranile do današnjih dni.

Ali katera cerkev na tem ozemlju sega nazaj v predmadžarsko Ciril-Methodovo in karolinško dobo? Pisalo in ugibalo se je o tem mnogo. Iz meglene kaosa ugibanj, dvomov in zmot štirli kvišku le starodavni Petovij. Nasproti Ljubši povdarja Pirchegger², da je preveč, staviti kar 6 cerkev Conversie v Slov. gorice in na Mursko polje. Bodi, da je to preveč, a sam Ptuj je tudi premalo, ker iz Conversie je razvidno, da te cerkve vendar niso bile tako močno oddaljene druga od druge. Poleg Ptuja je zelo verjetno bila ena izmed cerkev (dudlebska) v sedanji Radgoni, druga pa pri Veliki nedelji. Z ozirom na konservativnost srednjega

¹ Verfassung und Verwaltung str. 13.

² Karantaniën u. Pannonien, XXXV., Mitteilungen des Inst. f. öst. Gesch., str. 288.

veka je pač bil neki historični razlog, da sta ravno v Radgoni in pri Veliki nedelji pozneje postali matici cerkvi. Na obeh krajih je bila rimska cesta in naselbina (pri Vel. Nedelji Trgovič) in časovna razdalja ni bila tako velika ter so poleg ustnega izročila tudi listine čuvale spomin vsaj na nekatere cerkve v predmadžarski dobi. Mogoče je še kje drugod na našem ozemlju bila kaka cerkev; a vse to je pusto ugibanje, ki od gole možnosti ne more niti za korak dalje. Kdo nam jamči, so li krajevna imena v Conversii pravilno pisana? Deloma so se imena po novi kolonizaciji tudi celo spremenila in iz slučajne sličnosti v izgovoru se ne sme nič sklepati, kjer ni drugih razlogov.

Tukaj nas pozitivni pisani viri zapuste in nam pomaga le še antropologija, arheologija in jezikoslovje naprej skozi gosto meglo sive davnine. Pred vsem pa stopa v ospredje etnogeniško vprašanje o prebivalcih Murskega polja. Pri dosedanjih študijah je zadel pisec na raznovrstne plasti: Srbo-Hrvate, ogrske Slovence, Madžare, neko nearijsko pleme (v Krabonošu!), Nemce, doseljence iz drugih slov. krajev, in vendar vkljub tej mešanici kaže muropoljsko prebivalstvo neko narodopisno enotnost, morala se je še torej ohraniti prvotna podlaga, stari Dudlebi. To zamotano vprašanje pa zahteva samostojne raziskave.

Doneski za krajevne kronike.

Spisal dr. Franc Kos.

S pričujočim spisom želim vse tiste, ki se zanimajo za domačo zgodovino, opozoriti na bogato zbirko listin in drugih zgodovinskih virov, ki se nahajajo v Državnem arhivu na Dunaju. Samo iz štirih repertorijev (1, 2, 3 in 24) sem izpisal več kakor 5000 kratkih registrov, posnetih iz listin, ki so spravljene v rečenem arhivu. Izmed teh registrov je kakih 2000, ki se nanašajo na zgodovino Kranjskega v 13., 14. in 15. stoletju, kakih 1000 jih je, ki bi se dali izkoristiti pri spisovanju zgodovine Južnega Štajerja za rečeno dobo, kakih 1000 je južnokoroških listin ter kakih 1000 primorskih. Pri tem pa nisem upošteval vseh tistih listin, katere so za dotične dežele že priobčili Zahn, Schumi in Jaksch. Utegnil bi kdo opomniti, da je južnoštajerskih listin relativno malo. To prihaja odtod, ker so pred nekaterimi desetletji mnogo štajerskih listin iz Državnega arhiva na Dunaju odstopili Deželnemu arhivu v Gradcu, kjer so dandanes shranjene. Razen listin se nahaja v Državnem arhivu veliko število kodeksov in drugih zgodovinskih virov. Želeti bi bilo, da bi merodajni faktorji skrbeli za to, da bi se ves ta material spravil v našo Jugoslavijo, kamor prav

za prav spada. Pri sestavljanju tega spisa sem večinoma uporabljal prej omenjene kratke regeste, izpisane iz repertorijev (R = repertorij), tu in tam notice, nabrane v kodeksih, ali pa tudi doslovno prepisane listine, kar se vse nahaja v Državnem arhivu na Dunaju.

1. Celje.

V 13. stoletju so vovbrski grofje¹ imeli v Celju več posestev. Grof Ulrik iz Vovber se je leta 1287, ko mu je avstrijski vojvoda Albreht plačal 6000 mark, odrekel zahtevam do raznih zastavljenih posestev po Avstrijskem in Štajerskem, a izvzeta so bila med drugim posestva v Celju.² Vovbrska grofa Friderik in Herman sta Henriku Wanhauerju iz Celja zaradi njegovega zvestega službovanja leta 1314 dala v fevd eno kmetijo ter mu zagotovila svoje varstvo.³ Vovbrska grofinja Elizabeta in pa grof Ulrik iz Pfannberga⁴ sta leta 1323 zastavila Celjski grad in pa pod njim ležeči trg s plemenitaši in vsemi podložniki Konradu iz Aufensteina za 500 mark srebra proti temu, da smeta vse to zopet rešiti.⁵ Deset let pozneje je Konrad iz Aufensteina prodal svoj del rečenega gradu, trga, sodstva in urbarja v Celju za 200 mark srebra Frideriku, svobodniku iz Žovneka.⁶ Do leta 1456 so nato gospodovali čez Celje svobodniki iz Žovneka, oziroma celjski grofje. Ko so ti izmrli, je prišlo Celje pod habsburško oblast.

Nad Celjem se dviga hrib, na katerem je nekdanj stal Celjski grad. Ta se večkrat navaja v listinah, tako med drugim tudi v prej omenjenih listinah iz leta 1323 in 1333. Viri ga včasih imenujejo Gorenje Celje (Ober-Cilli). Leta 1470 je cesar Friderik izročil varstvo rečenega gradu Andreju Hohenwarterju⁷, ki naj dobi zato vsako leto 350 funtov penozov, kar naj se mu izplača iz dohodkov urada v Celju. Hohenwarter je moral takrat obljubiti, da bode grad zvesto oskrboval, ga varoval vsake škode, ž njim služil svojemu gospodu ter ga brez ugovora odstopil, ako bi se to od njega zahtevalo.⁸ Leta 1476 je rečeni cesar Andreju Hohenwarterju na novo izročil varstvo omenjenega gradu proti letni plači 100 funtov penozov, kar je ta potrdil s svojim reverzom.⁹ Imenovani Hohenwarter je bil tudi leta 1478 grajski grof v Celjskem gradu, kar je razvidno iz neke takratne listine.¹⁰ Tudi leta 1482 je bil glavar v Gorenjem

¹ Vovbrski grofje so se zvali po gradu v Vovbrah (Haimburg) v Velikovškem okraju na Koroškem. — ² 1287, junij 12, R. 1. — ³ 1314, sept. 15, R. 24. — ⁴ Pfannberg, grad severno od Gradca na Štajerskem. — ⁵ 1323, januar 30, R. 24. — ⁶ 1333, febr. 28, R. 24. Žovnek (Sanneck), grad blizu Braslovč na Štajerskem. — ⁷ Dotična rodovina se je zvala po gradu Hohenwartu, katerega razvaline se nahajajo pri Zgornjih Vogličah, občina Kostanje, na Koroškem. — ⁸ 1470, maj 31, R. 24. — ⁹ 1476, junij 28, R. 24. — ¹⁰ 1478, avgust 5, R. 24.

Celju.¹ Leta 1492 mu je cesar izročil glavarstvo v Celju za dve leti, grad Gorenje Celje za nedoločen čas v varstvo, potem koristi in dohodke rečenega glavarstva, vicedomski urad in druge urade v Celju in Steyeru ter trge Vojnik, Žalec, Ribnico, Motnik itd. za 800 funtov penězov dobrih deželnih novcev v najem. Hohenwarter se je zavezal s svojim reverzom, da bode vsake kvatre izplačal del omenjene svote.²

Pod gradom ležeči del Celja je bil v 14. stoletju trg, ne pa mesto. Omenil sem že, da sta leta 1323 vovbrska grofinja Elizabeta in pa grof Ulrik iz Pfannberga zastavila Celjski grad in pod njim ležeči trg, leta 1333 je pa Konrad iz Aufensteina prodal svoj del rečenega gradu in trga. Celjski grof Herman II. je leta 1407 prepustil nekemu Henriku eno hišo in en dvor v trgu Celju ter ga osvobodil vseh davščin.³ V drugi polovici 15. stoletja je bilo Celje že mesto, tako leta 1457⁴ in pa leta 1492.⁵

V listinah se večasi omenjajo stolp (turen), hiša (gradič) in pa dvori, ki so se nahajali v Celju. Leta 1341 je Jurij iz Zbelovega⁶ prodal Henriku Pöbingerju štiri kmetije v Sovodnem⁷ ter del vinograda, ki je spadal k hiši v Celju.⁸ Brata Ivan in Rudel Kresel sta leta 1387 prodala svoj stolp v Celju nasproti sv. Maksimilijanu, potem štiri dvore, sadne vrte in še druge pritekline celjskima grofoma, bratrancema Hermanu II. in Viljemu, za 390 mark graških penězov.⁹ Katarina, vdova po Petru iz Fürstenfelda¹⁰, je leta 1417 zapustila v oporoki svojemu bratrancu Boltežarju Laserju stolp, hišo in dvor v Celju.¹¹ Leta 1474 je Wennko Lusstal z reverzom potrdil, da mu je cesar Friderik izročil v oskrbništvu Škofjo vas in pa hišo v Celju, kar je vsled smrti Andreja Glogauerja postalo izpraznjeno.¹²

V Celju se je nahajal minoritski samostan, v katerem je dal leta 1348 celjski grof Friderik I. postaviti kapelo na čast vsem svetnikom. To kapelo naj bi posvetil krški škof Ulrik.¹³ Leta 1386 sta se gvardijan in konvent rečenega samostana zavezala, da se bodeta tu vsak dan brali dve maši, kateri je ustnovila celjska grofinja Adelhajda, in sicer ena pri oltarju sv. Maksimilijana, druga pa pri oltarju sv. Frančiška.¹⁴ Tudi Konrad iz Ehrenfelsa¹⁵ je leta 1405 izrekel v svojem volilu, da naj se bere vsak teden ena maša pri minoritih v Celju.¹⁶ Leta 1422 sta se Angeli de Senis, general minoritov, in pa celjski grof Herman II. pogodila tako, da

¹ 1482, sept. 8, R. 1. — ² 1492, januar 29, R. 24. — ³ 1407, januar 26, R. 3. — ⁴ Cod. B 360, f. 9. — ⁵ 1492, januar 29, R. 24. — ⁶ Zbelovo (Plankenstein) se je zval grad, ki se je nahajal jugovzhodno od Konjic. — ⁷ Vas Sovodno se nahaja v Celjski okolici. — ⁸ 1341, marec 27, R. 3. — ⁹ 1387, dec. 11, R. 24. — ¹⁰ Fürstenfeld, mesto na srednjem Štajerskem tik ogrske meje. — ¹¹ 1417, april 18, R. 3. — ¹² 1474, okt. 21, R. 24. — ¹³ Krones, Die Freien von Saneck, 169, n. 142. — ¹⁴ 1386, junij 17, R. 24. — ¹⁵ En grad Ehrenfels je stal pri Sv. Radegundi, sod. okr. Weiz, eden pa pri Kammeru, sod. okr. Mautern. — ¹⁶ 1405, marec 25, R. 2 in 3.

bode imel general vedno dva minoritska brata pri sebi kot svoja kaplana. Eden izmed teh naj se vsakokrat izvoli za gvardijana v minoritskem samostanu v Celju ter naj kot tak oskrbuje duhovske in posvetne zadeve rečenega samostana.¹

Leta 1457, ko so po smrti zadnjega celjskega grofa hoteli Habsburžani prevzeti njegova posestva, so zahtevali svetovalci rajnkih celjskih grofov, da se bolje preskrbi samostan v Celju, kjer počivajo razni celjski grofje. Trdili so, da je samostan v slabem stanju ter nezadostno dotiran. Da se mu pomaga, naj se porabijo dohodki graščine v Lembergu², ki je bila svobodna lastnina celjskih grofov. Samostan naj dobi knjige, kelihe, mašna oblačila in druge stvari. V njem naj stanuje po 20 menihov mašnikov, ki ne bodo beračili, temuč doma pobožno živeli. Kar bi od dohodkov še ostalo, naj se porabi za vsakoletno obletnico v ponedeljek po sv. Treh kraljih. Te obletnice naj se vsakokrat udeleži po sto mašnikov. Tudi naj se vrši cerkvena slovesnost za rajnke grofe vsake kvatre z 32 mašniki.³

Vprašanje je, koliko se je od teh zahtev tudi uresničilo. V pogodbi z dne 10. februarja 1457, sklenjeni med celjskimi in cesarjevimi svetovalci, se glede samostana v Celju in urada v Lembergu na kratko omenja, da je cesar pripravljen, dohodke rečenega urada porabiti pri kakem častivrednem samostanu.⁴

Razen minoritov sta župnik in kaplan skrbela za dušne potrebe celjskih prebivalcev. Leta 1380 je celjski grof Herman I. podelil celjskemu župniku in kaplanu desetine v treh vaseh, ki so spadale pod faro v Laškem, to je pa odškodoval na drug način.⁵ Cesar Friderik je leta 1457 prezentiral Jakoba Dochauerja za kaplana pri farni cerkvi v Celju ter naročil ondotnemu župniku, da ga investira.⁶ Devet let pozneje je pisal rečeni cesar celjskemu župniku, da naj prezentira Jurija Rosenauerja kot duhovnika pri oltarju sv. Nikolaja v cerkvi sv. Daniela v Celju.⁷

Celjski grof Friderik I. in njegova soproga Diemuda sta v Celju ustanovila hospital. Njuna sinova, grofa Ulrik I. in Herman I., sta ga leta 1364 osvobodila vseh bremen tako, da mu ni bilo treba nič plačevati od njegovih kmetij, dvorov in drugih prituklin.⁸ Leta 1467 se je Markward Stelling, doktor zdravilstva, v svoji oporoki spominjal tudi hospitala v Celju.⁹

V Celju so bili razni uradi, tako n. pr. urbarski urad (Urbaramt), katerega je kralj Maksimilijan dne 29. januarja leta 1500 izročil

¹ 1422, marec 30, R. 24. — ² Lemberg, graščina pri Novi cerkvi blizu Celja. —

³ Cod. B 360, f. 7. — ⁴ Cod. B 360, f. 11, 12. — ⁵ 1380, sept. 21, R. 24. — ⁶ 1457, nov. 9, R. 1. — ⁷ 1466, sept. 25, R. 24. — ⁸ 1364, junij 24, R. 24. — ⁹ 1467, dec. 16, R. 2.

Henriku Scheppachu¹, dne 7. oktobra istega leta pa Martinu Durlacherju, sodniku v Celju², vicedomski urad, katerega je leta 1492 prevzel Andrej Hohenwarter³, leta 1499 pa Lenart Ehrnau⁴, ter gozdni urad (Forstamt), katerega je leta 1498 dobil Lenart Niederdorfer, ki se je zavezal, da bode varoval cesarjeve gozde okrog Celja ter lovil ondotno divjačino. Za svoj trud naj bi dobil eno obleko ter vsak teden pol renškega goldinarja.⁵ Leta 1500 je Henrik Scheppach dobil rečni urad.⁶ V Celju je bila mitnica. Leta 1478 je cesar Friderik dal mitnico v Celju in na Vranskem celjskemu meščanu Jilgu Prantnerju za tri leta v najem proti temu, da mu vsako leto plača 750 mark penězov črnih novcev v določenih obrokih.⁷

Tu naj omenim novo naklado od vsega trgovskega blaga, katero se je prodajalo po Celjskem gospostvu. Cesar Friderik je dal temu ali onemu pravico, da je pobiral osemdeseti funt penězov od tega blaga, zato pa moral v njegovo blagajnico plačati vsako leto določeno svoto novcev. Tako je leta 1488 dobil Viljem Dolacher to pravico proti temu, da je cesarju plačal od tega vsako leto 800 funtov penězov dobrih, v deželi veljavnih novcev.⁸ Naslednje leto je imel to pravico Friderik Lamberger Starejši proti temu, da plača na leto po 800 funtov penězov belih novcev.⁹ Leto pozneje je rečni Friderik Lamberger dobil od cesarja pravico, pobirati osemdeseti funt penězov od vsega trgovskega blaga, katero se je prodajalo po Ljubljani, Celju in Vuzenici.¹⁰

Kar se tiče uradništva, naj omenim, da je zadnji celjski grof Ulrik II. leta 1455 ukazal vsem svojim uradnikom, da naj v slučaju, ako bi umrl brez dedičev, odstopijo njegove gradove in posestva tistemu, komur bi jih pisмено zapustil.¹¹ Rečni grof je imel pisarja, Ivan Reichmutt imenovanega, kateremu je leta 1450 dal v fevd en dvor pri Strigovem v Medmurju¹², leta 1455 pa tudi tam en vinograd¹³, katerega je (Reichmutt) kupil za 100 mark dunajskih penězov od Erazma iz Priloke.¹⁴ Tudi je grof dovolil svojemu pisarju, da sme prodati dve hiši v Žalcu¹⁵, ter ga osvobodil, dajati žitno in vinsko desetino od dvora pri Strigovem in od nekaterih tamošnjih kmetij.¹⁶ Povedal sem že, da je bil leta 1470 in tudi leta 1482 ter 1492 Andrej Hohenwarter glavár na Celjskem gradu. Kralj Maksimilijan je leta 1493 izjavil, da se Andrej Hohenwarter ne sme prej odstaviti od glavárstva, dokler se mu ne izplačata svoti 1000 renških in 1200 ogrskih goldinarjev.¹⁷

¹ 1500, januar 29, R. 24. — ² 1500, okt. 7, R. 24. — ³ 1492, januar 29, R. 24. — ⁴ 1499, nov. 19, R. 24. — ⁵ 1498, febr. 25, R. 24. — ⁶ 1500, januar 29, R. 24. — ⁷ 1478, apr. 20, R. 24. — ⁸ 1488, marec 21, R. 24. — ⁹ 1489, sept. 8, R. 24. — ¹⁰ 1490, sept. 29, R. 24. — ¹¹ 1455, okt. 19, R. 1. — ¹² 1450, dec. 8, R. 2. — ¹³ 1455, okt. 8, R. 2. — ¹⁴ 1454, junij 15, R. 2. — ¹⁵ 1454, marec 12, R. 2. — ¹⁶ 1451, sept. 25, R. 2. — ¹⁷ 1493, okt. 28, R. I.

Navesti hočem imena nekaterih tržanov, oziroma meščanov, ki so v 14. in 15. stoletju živeli v Celju. Brata Ivan in Henrik, tržana celjska, sta leta 1326 zastavila več kmetij Frideriku, svobodniku iz Žovneka, ker jima je posodil sto goldinarjev.¹ V Celju je živel tržan in mesar Eberwein. Njegova soproga Kunigunda je po njegovi smrti prodala leta 1375 celjskemu grofu Hermanu II. en travnik z zraven ležečim lesom v kraju „Hagenpuch“² imenovanem, za 34 mark graških penězov.³ Ko je umrl tržan Hertlein Reschlein, je njegova soproga Katarina leta 1420 prodala Ivanu Mausenreuterju en vinograd za 33 mark dunajskih penězov.⁴ Leta 1464 je živel tržan Ivan Radmansdorfer.⁵ Cesar Friderik mu je dal v najem za dve leti urad v Celju proti temu, da mu (cesarju) plača vsako leto 515 funtov, 5 šilingov in 22 penězov.⁶ Celjski meščan Jilg Prantner je dobil leta 1478 od cesarja Friderika mitnino v Celju in na Vranskem v najem.⁷ Istemu je rečeni cesar prepustil oskrbništvo čez grad Zbelovo z deželnim sodstvom.⁸

Znani so nam še nekateri drugi celjski prebivalci. Navedel sem že Henrika Wanbauerja, ki se omenja leta 1314. Sestra Nežica (Neslein) iz Celja je bila leta 1380 opatica v Mekinjah.⁹ Katarina, soproga celjskega sedlarja Waldena, je leta 1389 prodala Hanzu, Waltherjevemu sinu iz Brežic, en vinograd nad Savo za sedem mark dunajskih penězov.¹⁰ Kolar Siegel je leta 1414 prodal krojaču Štefanu svojo hišo v Celju za 35 mark dunajskih penězov.¹¹ Luka Štiglic iz Celja je leta 1481 izjavil, da ne bode gojil sovražnosti zoper cesarja Friderika.¹² Duhovnik Ivan Schellegger iz Celja je leta 1497 dobil od goriškega grofa Leonharda faro sv. Andreja v Rogatcu.¹³

V Celju so v 14. stoletju živeli razni židje. Leta 1340 se omenja žid Scheblein. Henrik iz Planine¹⁴, kateremu je bil njegov bratranec, Ulrik iz Svibnega¹⁵, za poroka, si je izposodil pri rečenem židu 131 mark penězov.¹⁶ Scheblein je imel dva sina, Muša in Kadšima, ki sta navadno bivala v Celju, Muš včasih tudi v Mariboru, Kadšim pa leta 1360 nekaj časa v Trstu. Njun stari oče se je zval Isserlein ter se večinoma mudil v Mariboru. Muševemu svaku je bilo Hakim ime, soprogi pa Puntl. Mogoče je, da je bil Jüdel sin tu omenjenega Muša.

¹ 1326, maj 12, R. 24. — ² Hagenpuch so brez dvoma Gabrje pri Celju. — ³ 1375, maj 25, R. 24. — ⁴ 1420, junij 29, R. 3. — ⁵ Zval se je po mestu Radovljici na Gorenjskem ali pa po Ratanjski vasi blizu Slatine. — ⁶ 1464, dec. 21, R. 24. — ⁷ 1478, apr. 20, R. 24. — ⁸ 1478, okt. 14, R. 24. — ⁹ 1380, maj 19, R. 2. — ¹⁰ 1389, nov. 25, R. 3. — ¹¹ 1414, maj 26, R. 3. — ¹² 1481, sept. 5, R. 1. — ¹³ 1497, okt. 28, R. 24. — ¹⁴ Planina (Montpreis), sedaj trg jugovzhodno od Celja v sodnem okraju Sevnici. Tam se nahajajo razvaline nekdanjega gradu. — ¹⁵ Svibno (Scharfenberg), nekdanji grad pri Svibnem zahodno od Radeč na Dolenjskem. — ¹⁶ 1340, januar 27, R. 3.

Žida Muš in Kadšim se večkrat navajata v raznih listinah. Prvi je leta 1353 posodil 45 mark oglejskih penězov Bertoldu iz Čreteža¹ in njegovi soprogi, katerima je bil celjski grof Friderik I. za poroka.² Eberl Marstaler, meščan graški, se je leta 1357 zadolžil pri Mušu in Kadšimu, ki sta takrat bivala v Celju, za 28 goldinarjev³, Nikolaj, tudi meščan graški, pa leta 1359 za 116 goldinarjev.⁴ Herman, Pavel in Friderik iz Kindberga⁵ so bili leta 1359 Mušu in Kadšimu dolžni 575 goldinarjev⁶, Lenart Porgl iz Ljubljane pa pet goldinarjev.⁷ Tudi celjski grofje so si včasih pri teh dveh židih izposodili kake svote. Leta 1360 sta Muš in Kadšim izjavila, da so poravnani vsi dolgovi, katere so pri njiju naredili celjski grofje, ranjki Friderik I. ter njegova sinova Ulrik in Herman I.⁸

Celjski žid Kadšim je leta 1360, dne 26. novembra, ko je takrat v Trstu prebival, izjavil v svojem imenu in v imenu svojega brata Muša, da ne bode gojil sovražnosti zoper goriška grofa Majnharda in Henrika, ker sta zaprla dva žida, namreč Pezzacha, kateremu se je tudi Scheizzen Pascul reklo, in pa Didia, ki sta bila služabnika njegovega brata Muša ter jima vzela konja in 52 goldinarjev.⁹

Deželni knez si je lastil pravico, imeti na svoji zemlji žide. To pravico je lahko dal tudi kakemu drugemu. Leta 1362 je avstrijski vojvoda Rudolf IV. podelil celjskima grofoma Ulriku I. in Hermanu I. zaradi nju-nega zvestega službovanja žida Kadšima, njegovo soprogo in njegovega sina do njih smrti.¹⁰ Ko je Kadšim leta 1363 posodil Henriku iz Planine („Montparis“) sto goldinarjev, je prevzel za tega poroštvo celjski grof Ulrik.¹¹ Mušu je bil dolžan Kolon iz Vuzenice¹², ki je pa leta 1364 poravnal svoje dolgove.¹³ Iste leta se je Muš vsled razsodbe avstrijskega vojvoda Rudolfa pogodil s svojim svakom Hakimom.¹⁴ Iz neke listine iz leta 1365 je razvidno, da so bili Mušu nekateri prebivalci iz (Slovenske) Bistrice dolžni 130 goldinarjev.¹⁵ Iste leta se je pri Kadšimu in Mušu zadolžil Wulet, stari sodnik v Žalcu, za 6 mark oglejskih penězov.¹⁶

Morda proti koncu leta 1364 sta Muš in Kadšim zaradi nekega zločina nekam pobegnili. Nato je vojvoda Rudolf leta 1365 razveljavil vsa dolžna pisma, katera je Muš dobil od Friderika iz Walsee.¹⁷ Leta 1366 sta celjski grof Ulrik in Viljem iz Svibnega zaradi dolgov razsodila med Gotfridom iz Maribora in židom Mušem.¹⁸ Ker sta Muš in Kadšim po-

¹ Čretež (Reutenberg), grad blizu Mokronoga na Kranjskem. — ² 1353, julij 1, R. 24. — ³ 1357, nov. 9, R. 3. — ⁴ 1359, junij 16, R. 3. — ⁵ Kindberg, trg v Muriški dolini na Štajerskem. — ⁶ 1359, avg. 1, R. 3. — ⁷ 1359, sept. 25, R. 3. — ⁸ 1360, sept. 21, R. 24. — ⁹ 1360, nov. 24, R. 1. — ¹⁰ 1362, julij 3, R. 1. — ¹¹ 1363, febr. 6, R. 24. — ¹² Vuzenica (Saldenhofen), trg poleg Drave na zahodnem Štajerskem. — ¹³ 1364, maj 19, R. 3. — ¹⁴ 1364, marec 12, R. 1. — ¹⁵ 1365, okt. 15, R. 3. — ¹⁶ 1365, junij 10, R. 3. Gl. tudi Časopis za zgod. in narodop., XIV. 63, št. 5. — ¹⁷ 1365, febr. 15, R. 24. — ¹⁸ 1366, julij 20, R. 3.

begnila, je avstrijski vojvoda Albreht dovolil, da sta se korneuburška žida Jona in Isserl polastila njunega imetja razen tistega, katero je celjski grof imel od prvih dveh.¹ Rečeni vojvoda in njegov brat Leopold sta se pogodila z dunajskimi židi, da so ti za ubegla žida prevzeli poroštvo v znesku 20.000 goldinarjev.² Vojvoda Albreht je določil, da naj celjski grof Ulrik, njegov glavar na Kranjskem, razsoja o terjatvah, katere sta imela Muš in Kadšim pri raznih osebah.³ To se je tudi zgodilo. Grof Ulrik je izjavil, da Friderik „von Topplach“ ni rečenima židoma več dolžan, ker je Hugon iz Devina⁴ poplačal zanj njegove dolgove.⁵ Tudi je potrdil, da je Gotfried iz Maribora poravnal dolg Otona iz Maribora, kateremu sta Muš in Kadšim posodila sto funtov graških penězov.⁶ Oton Lungauer je bil imenovanima židoma dolžan 48 mark oglejskih penězov. Nato je Eberhard Schür poravnal ta dolg s celjskim grofom Ulrikom.⁷

Nekatere terjatve, katere sta imela Muš in Kadšim do raznih oseb, so bile spoznane za neveljavne, tako neka terjatev do Otona Giblerja iz Maribora.⁸ Nikolaj in Herman, točaja iz Ostrovice⁹, sta se pri Mušu zadolžila za 40 mark oglejskih penězov. Avstrijski vojvoda Albreht je uničil ta dolg ter izrekel, da nima dotično dolžno pismo nobene veljave več.¹⁰ Leta 1368 sta Friderik iz Maribora in Oton Wolfsauer prevzela poroštvo za Friderika iz Lipnice¹¹, ki se je pri Mušu zadolžil za 900 goldinarjev.¹² Med tem časom, ko sta bila Muš in Kadšim odsotna, so drugi mariborski in celjski židje posojevali denar raznim osebam. Še celo freisinški škof Pavel je pri njih zadolžil sebe in svojo cerkev za 780 goldinarjev. Celjski grof Ulrik in Rudolf iz Žovneka sta zanj prevzela poroštvo.¹³

Kakor se kaže, nista Muš in Kadšim dolgo begala po svetu; kmalu sta se vrnila v Celje, oziroma v Maribor. Kadšim je v začetku l. 1368 izjavil, da je pobegnil, ker si je marsikaj prilastil ter tako prelomil svoje obljube in pismene pogodbe.¹⁴ Leta 1370 sta se Muš in Kadšim poravnala z dvema drugima židoma.¹⁵ Muš, ki je posodil Hanzu iz Reberice¹⁶ 7000 goldinarjev, je to svojo terjatev rečenega leta odstopil celjskemu grofu Hermanu.¹⁷ Istega leta je izročil Gotfridu iz Maribora pobotnico o dolgovih, ki so bili takrat izplačani.¹⁸ Leta 1371 sta se z Mušem in Kadšim poravnala Hertnid iz Vivšnika¹⁹ in Jakob Schaffer zaradi 120 mark oglejskih penězov.²⁰ Isto so storili vdova po Heriku iz Viltuša²¹ ter brata Die-

¹ 1367, febr. 3, R. 1. — ² 1367, junij 16, R. 1. — ³ 1367, apr. 9, R. 1. — ⁴ Devina, grad na Krasu tik Jadranskega morja. — ⁵ 1367, julij 23 in 30, R. 1. — ⁶ 1367, okt. 31, R. 3. — ⁷ 1367, maj 29, R. 3. — ⁸ 1367, maj 20, R. 1. — ⁹ Ostrovice, grad na Koroškem blizu Št. Vida. — ¹⁰ 1367, febr. 13, R. 24. — ¹¹ Lipnica, trg na srednjem Štajerskem. — ¹² 1368, januar 29, R. 3. — ¹³ 1366, apr. 1, R. 24. — ¹⁴ 1368, januar 24, R. 24. — ¹⁵ 1370, junij 24, R. 3. — ¹⁶ Reberica (Rechberg), nekdanji grad blizu Želézne Kaple na Koroškem. — ¹⁷ 1370, dec. 18, R. 24. — ¹⁸ 1370, oktober 9, R. 3. — ¹⁹ Vivšnik (Weisseneck), nekdanji grad blizu Rude v Velikovškem okraju na Koroškem. — ²⁰ 1371, marec 9, R. 3. — ²¹ 1371, april 16, R. 3.

pold in Rudel iz Katzensteina.¹ Denarne zadeve med Mušem in Gotfridom iz Maribora leta 1372 niso bile uravnane in tako je moral med njima večkrat posredovati celjski grof Herman.² Tudi Gotfridova soproga se je podvrgla razsodbi rečenega grofa.³

Med Mušem in Kadšimom je prišlo leta 1372 do prepira. Celjski grof Herman in žid Izzerl iz Neunburga sta med njima posredovala.⁴ Naslednjega leta je Hugon iz Devina poravnal svoj dolg pri Mušu.⁵ Dve leti pozneje je pa imenovani Hugon posodil Mušu in njegovi soprogi kateri je bilo Puntl ime, 500 goldinarjev. Ta dva sta mu vsled tega zastavila svojo hišo v Mariboru za tako dolgo, dokler ne izplačata omenjene svote.⁶ Leta 1336 je Kadšim potrdil, da so se ž njim poravnali Ditmar iz Žalca in njegovi dediči.⁷ Naslednjega leta sta izjavila on in njegov bratranec Schebel, da sta jima celjska grofa Herman in Viljem poplačala vse dolgeve, katere so pri njiju naredili gospodje iz Vuzenice.⁸ L. 1378 je Muš potrdil, da so poravnana vsa dolžna pisma, katera imata on in njegova soproga od Hugona iz Devina in od Hertnida iz Vivšnika.⁹ Leto pozneje je zopet prišlo do prepira med Mušem, ki je takrat bival v Mariboru, in Kadšimom, ki se je nahajal v Celju, zaradi raznih terjatev, katere sta imela med seboj. Izjavila sta, da se hočeta glede spornih zadev podvreči razsodbi celjskega grofa Hermana.¹⁰ Ko si je Henrik „von Hclzen“ izposodil leta 1380 pri celjskem Kadšimu 370 goldinarjev, sta mu bila Hugon iz Devina in Rudolf iz Walsee za poroka.¹¹ Leta 1384 je Muš izjavil, da so celjski grofje Herman I., potem njegov sin enakega imena (Herman II.) ter tega bratranec Viljem poravnali nasproti njemu vse terjatve.¹² Mušu so bili tudi gospodje iz koroške Ostrovice dolžni. L. 1387 sta se ž njim pogodila Nikolaj, točaj iz Ostrovice, in njegov bratranec Jurij.¹³

Znani so nam pa še drugi židje, ki so v 14. stoletju bivali v Celju. Nekateri mariborski in pa celjski židje so posodili Bertoldu iz Čreteža 730 mark dobrih oglejskih penezov. Nato je ta dolg leta 1358 prevzel celjski grof Friderik.¹⁴ V istem času, kakor Muš in Kadšim, je živel v Celju žid Hinc Baroch (Waroch), ki je leta 1367 posodil Ivanu in Nikolaju iz Guštanja¹⁵ 440 goldinarjev proti temu, da so poroštvo prevzeli Ulrik iz Turna, celjski grof Herman in Rudolf Plankenwarter.¹⁶ Ba-

¹ 1371, maj 18, R. 3. — ² Katzenstein, nekdanji grad v Šaleški dolini na Štajerskem. — ³ 1372, marec 7 in avg. 30 ter 1373, avg. 30, R. 3. — ⁴ 1372, maj 14 in junij 5, R. 3. — ⁵ 1373, nov. 22, R. 3. — ⁶ 1375, dec. 23, R. 24. — ⁷ 1376, dec. 12, R. 3. — Gl. tudi Časopis za zgod. in narodop., XIV., 67, št. 9. — ⁸ 1377, junij 16, R. 24. — ⁹ 1378 febr. 3, R. 24. — ¹⁰ 1379, marec 24, R. 24. — ¹¹ 1380, maj 22, R. 3. — ¹² 1384, avg. 15, R. 24. — ¹³ 1387, julij 10, R. 3. — ¹⁴ 1358, sept. 25, R. 24. — ¹⁵ Guštanj (Gutenstein), trg na jugovzhodnem Koroškem. — ¹⁶ 1367, junij 25, R. 3, in 24. — Plankenwart, grad in vas blizu Gradca na Štajerskem.

roch je leta 1382 s pismom potrdil, da sta Nikolaj, točaj iz Ostrovice, in njegov bratranec Hanz poplačala vse dolgove, katere sta pri njem napravila.¹ Židinja Plümlein iz Celja je posodila Otonu iz Sichersteina² 130 funtov dobrih dunajskih penězov. Nato so ta dolg prevzeli celjski grofje Herman I., njegov sin Herman II. ter tega bratranec Viljem. Zato jim je pa rečeni Oton odstopil vse svoje pravice na nekaterih kmetijah, ležečih v Mihovem, Njivicah, na Javorovici pri Sv. Ožboltu³ in drugod.⁴ Omenjena židinja je posodila 1500 goldinarjev bratoma Ulriku in Otonu iz Lichtensteina, za katera je Simon Rudnauer prevzel poroštvo.⁵ V Celju je leta 1390 živel žid Jüdel, sin Mušev. Izposodil si je pri celjskih grofih Hermanu in Viljemu 380 goldinarjev ter obljubil, da hoče v določenem času poravnati to svoto.⁶ Celjski žid David je posodil Ivanu iz Kolovca⁷, župniku v Cerkljah, 7 1/2 marke šilingov, katere mu je ta poplačal leta 1397.⁸

2. Maribor.

V Mariboru se je nahajal grad, ki se prvokrat omenja leta 1164.⁹ Vsled razsodbe Friderika iz Lipnice sta se radi gradu leta 1356 pogodila Gotfrid iz Maribora in njegova teta, Kunigunda iz Svibnega.¹⁰ Leta 1379 sta avstrijska vojvoda Albreht in Leopold prepustila grad z vsemi priteklinami Viljemu iz Svibnega, zato sta pa od tega dobila Svibenski grad in kar je k njemu spadalo.¹¹ Tri leta pozneje je vojvoda Leopold dal Mariborski grad z vsemi pripadajočimi stvarmi v fevd rečenemu Viljemu iz Svibnega.¹² Ta je leta 1386 zastavil grad Hugonu iz Devina, od katerega je dobil 400 funtov dobrih dunajskih penězov na posodo.¹³ Za popravo gradu je Jakob Grapp dobil leta 1400 od Rudolfa iz Walsee 200 funtov penězov.¹⁴ Rimski kralj Maksimilijan je leta 1497 izročil varstvo gradu Juriju Gloyacherju, kateri naj bi zato na leto dobival po 50 funtov penězov.¹⁵

Maribor je bil v 14. in 15. stoletju pod oblastjo Habsburžanov, ki so imeli v mestu svoje uradnike. Krištof Seeleiter je leta 1460 izdal dolžno pismo za 2000 funtov penězov za cesarja Friderika IV. zastran urbarščine in urada v Mariboru.¹⁶ Sedem let pozneje je imenovani cesar dal urad v Mariboru z vsemi dohodki Osvaldu Greslu za tri leta v najem proti temu, da mu ta vsako leto izplača 800 funtov penězov.¹⁷ Leta 1471 je dobil urad v Mariboru z vsemi dohodki od cesarja Friderika Sigmund

¹ 1382, apr. 11, R. 24. — ² Sicherstein ali Pleterje blizu Št. Jerneja na Dolenjskem.

— ³ Naštete vasi so blizu Št. Jerneja na Dolenjskem. — ⁴ 1383, sept. 18, R. 2. — ⁵ 1387,

marec 24, R. 3. — ⁶ 1390, april, 11, R. 24. — ⁷ Kolovec, (Gerlachstein), grad blizu Kam-

nika na Gorenjskem. — ⁸ 1397, januar 11, R. 2. — ⁹ Gl. moje Gradivo, IV. št. 470. —

¹⁰ 1356, dec. 18, R. 1. — ¹¹ 1379, julij 25, R. 24. — ¹² 1382, julij 9, R. 24. — ¹³ 1386, dec.

4, R. 24. — ¹⁴ 1400, nov. 24, R. 3. — ¹⁵ 1497, maj 10, R. 24. — ¹⁶ 1460, maj 5, R. 1.

— ¹⁷ 1467, sept. 1, R. 24.

Hollenburg, ki se je zavezal, da ne bode ondotnih podložnikov preveč nadlegoval z davščinami in roboto.¹ Leta 1491 je rečenemu cesarju izročil račun o dohodkih in izdatkih urada v Mariboru tamošnji uradnik Lenart Ygelshofer.² Za tem je istega leta Benedikt Setel dobil urad v Mariboru z vsemi priteklinami za tri leta proti temu, da plača vsako leto 900 funtov penězov. Dobil je tudi cesarjeve vinograde tako, kakor jih je prej imel Lenart Ygelshofer.³ Leta 1493 je Nikolaj Lešnik dobil urad od cesarja Friderika proti letni najemnini, znašajoči 800 funtov penězov.⁴ Tudi Friderikov naslednik, kralj Maksimilijan, je leta 1494 določil, da naj Nikolaj Lešnik oskrbuje rečeni urad.⁵ Tri leta pozneje je kralj Maksimilijan prepustil omenjeni urad Henriku Scheppachu proti letni najemnini 650 renskih goldinarjev.⁶ Za tem je leta 1500 Wolfgang Schelchs dobil imenovani urad.⁷

Od vina, katero se je pripeljalo v Maribor, je bilo treba plačati neko naklado (Aufschlag). Cesar Friderik je leta 1483 dovolil Benediktu Setelu, da je pobiral vinsko naklado v mestu in zunaj njega med Muro in Dravo. Nabrani denar naj bi Setel porabil, da si izplača 2510 funtov in 4 šilinge penězov, katere mu je bil cesar dolžan.⁸ Naslednjega leta sta sodnik in svetovalstvo mesta Maribora dobila od cesarja za eno leto pravico, da sta pobirala naklado od vina, katero je prišlo od Slov. Bistrice Haloz, Vitanja, Lembaha in drugih krajev Celjskega gospostva, potem z Radeljna, od Ivnice, Schwanberga in Smilenberga. Tudi sta pobirala vinsko naklado po Mariboru in Slovenskih Goricah. Za to pravico naj bi plačala 1400 funtov penězov najemnine.⁹

Leta 1491 je cesar Friderik dovolil Volkangu Weisu, pobirati v Mariboru davščino, „umgeld“ imenovano.¹⁰

Leta 1483 je Ulrik iz Grabena kot glav var v Mariboru in kot grajski varuh v Gradcu dal cesarju Frideriku pobotnico o svoji plači.¹¹ Leta 1492 je bil Benedikt Setel glav var v Mariboru. Dobil je od cesarja Friderika ukaz, da ne sme vetrinjskega opata nadlegovati zaradi njegovega vina in zaradi zidanja stolpa v Mariboru.¹² Vetrinjski samostan je imel že dalj časa nekoliko posestev v Mariboru. Že leta 1315 se je pogodil z mestom glede nekega stolpa, katerega je dal vetrinjski opat postaviti nad grajskimi vrati.¹³

Kar se tiče duhovščine, nam je znano, da je Nikolaj, duhovnik v Mariboru, leta 1368 prodal Konradu iz Lindeka en dvor, en vinograd in štiri kmetije za 172 goldinarjev.¹⁴ Mariborski župnik Konrad Zeidler je

¹ 1471, marec 16, R. 24. — ² 1491, maj 4, R. 1. — ³ 1491. okt. 19, R. 24. — ⁴ 1493, julij 30, R. 24. — ⁵ 1494, junij 24, R. 24. — ⁶ 1497, nov. 16, R. 24. — ⁷ 1500, febr. 25, R. 24. — ⁸ 1483, junij 25, R. 24. — ⁹ 1484, sept. 27, R. 24. — ¹⁰ 1491, marec 21, R. 24. — ¹¹ 1483, okt. 19, R. 1. — ¹² 1492, marec 12, R. 1. — ¹³ 1315, julij 22, R. 1. — ¹⁴ 1368, marec 19, R. 3.

leta 1419 poslal svojega zastopnika v Rim, da bi se ta tu pogajal zaradi anat in zaradi zahtev Wulfinga Fladnitza do fare v Mariboru.¹ Peter Perentklaa, altarist pri oltarju sv. Katarine v Mariboru, je leta 1442 odstopil svojo fevdno pravico pri Marijini kapeli v tamošnji farni cerkvi rimskemu kralju Frideriku.²

Leta 1304 je bil neki Rudolf sodnik v Mariboru. Avstrijski vojvoda Rudolf je dal v fevd njemu, njegovi soprogi Elizabeti in njenim otrokom sedem kmetij, katere je imenovani sodnik kupil za 32 mark srebra od štajerskega deželnega pisarja Alberta.³ Za sodnika Andreja Fischerja so leta 1451 nekateri mariborski meščanje prevzeli poroštvo za 1330 funtov, 7 šilingov in 22 penezov, katere bi bil moral sodnik plačati.⁴

V listinah se omenjajo razni mariborski meščanje. Leta 1277 je kralj Rudolf zastavil meščanoma Eberhartu in Martinu vasi Partinje, Pekre in Velkon za 150 mark srebra.⁵ Meščan Štefan Pech je leta 1334 izjavil, da prepusti po svoji smrti Šentpavelskemu samostanu v Labodski dolini nekatere fevde na Šoberskem.⁶ Meščana Rüscheina je Viljem iz Glineka⁷ ubil ter moral zato prositi avstrijskega vojvoda Rudolfa milosti.⁸ Meščan Nikolaj Pezold je leta 1375. pridobil svoji soprogi Elizabeti en vinograd na Meljah.⁹ Meščanu Majnhardu Praunspergerju je bil leta 1379 Herman Dürstel iz koroškega Št. Vida dolžan 17 funtov penezov.¹⁰ Meščan Nikolaj Pignott je leta 1400 prodal Nikolaju Ludlu, meščanu v Velikovcu, tri četrtine vinograda in en les v Kavčah.¹¹ Meščan Henrik Hausknecht je bila leta 1407 dolžan Erhartu Leitgeberju iz Linda 51 funtov dunajskih penezov.¹² Meščana Pavla Ehrenhauserja¹³ je imel celjski grof Friderik nekoliko časa zaprtega.¹⁴ Meščanje Gregor Fischer, Jurij Haslauer, Wolfgang Schmidt, Ivan Kelner in Rupert Neustetter, katerim se je pridružil tudi Sigmund Kamberger, uradnik v Svečini, so bili leta 1451 poroki svojemu sodniku Andreju Fischerju zaradi nekega njegovega dolga.¹⁵ Meščan Gregor Eybeswalder¹⁶ in njegov brat Florijan sta leta 1492 prodala župniku v Breznu svojo kupno pravico do neke kmetije v Stinkenbachu.¹⁷ Meščan Bernard Trugker je pred letom 1500 pobiral urbarščino po Mariborskem okraju, za njim je Henrik Schelchs dobil ta posel od kralja Maksimilijana.¹⁸ Leta 1391 je bil Jakob Lavrin (Laurein) mesar v Mariboru. Njemu je židinja Herzel prodala eno njivo in en vinograd blizu Drave.¹⁹ Leta 1472 je cesar

¹ 1419, apr. 3, R. 2. — ² 1442, januar 26, R. 24. — ³ 1304, maj 28, R. 1 in 24. — ⁴ 1451, maj 3, R. 24. — ⁵ 1277, febr. 18, R. 1 in 24. — ⁶ 1334, sept. 2, R. 2. — ⁷ Glinek (n. Glaneck) ob reki Glini na Koroškem. — ⁸ 1363, maj 28, R. 1. — ⁹ 1375, julij 25, R. 3. — ¹⁰ 1379, okt. 28 in nov. 12, R. 3. — ¹¹ 1400, januar 21, R. 3. — ¹² 1407, febr. 21, R. 3. — ¹³ Ernož (Ehrenhausen) na srednjem Štajerskem. — ¹⁴ 1448, januar 17, R. 3. — ¹⁵ 1451, maj 3, R. 24. — ¹⁶ Ivnicca (n. Eibiswald) na srednjem Štajerskem. — ¹⁷ 1492, junij 12, R. 2. — ¹⁸ 1500, febr. 25, R. 24. — ¹⁹ 1391, nov. 20, R. 3.

Friderik dovolil mariborskemu meščanu Hanzu Aichpergerju, odpreti v Mariboru mesnico proti temu, da mu ta vsako leto plača po dva funta penezov.¹ Pod istimi pogoji je rečeni cesar dovolil en teden pozneje mariborskemu meščanu Nikolaju Sauhämlu, da sme imeti mesnico v Mariboru.²

Razen naštetih meščanov se omenjajo še drugi mariborski prebivalci. Ekhart iz Maribora, služabnik sekovskega škofa Ulrika, je leta 1305 prodal svojo kmetijo v Hlapjah Seifridu Kranichbergerju.³ Elizabeta, vdova po rajnkem Merchleinu iz Maribora, je leta 1328 prodala vsakoletne dohodke od nekega vinograda v Počohovi, znašajoče po devet veder, za dve in pol marke srebra.⁴ Leta 1359 se omenja Oton Hold iz Maribora⁵, leta 1367 pa Oton Gibler.⁶ Lazar, sin Ilja Slahenochsena iz Maribora, je leta 1394 prodal velikovškemu meščanu Nikolaju Lüdlu en vinograd v Preseki za 28 funtov dunajskih penezov.⁷ Hanz, sin Devmleinov iz Maribora, je leta 1402 kupil od mariborske židinke, Rösel imenovane, en vinograd.⁸ Rupert iz Maribora in njegov bratranec, Erhard Schustlein iz Welsdorfa, sta imela na trgu v Mariboru hišo, katero sta leta 1426 prodala avstrijskemu vojvodu Frideriku.⁹ Isti vojvoda je leta 1435 dovolil Andreju iz Žusma¹⁰ zaradi njegovih zaslug, da naj bode njegova (Andrejeva) hiša na trgu v Mariboru prosta vsega davka za toliko časa, dokler žive on (Andrej), njegova soproga ter njegova sinova Bernard in Ivan.¹¹ Hanz Steg iz Maribora se je leta 1473 zavezal nasproti cesarju Frideriku IV., da mu bode v Dunajskem Novem mestu po predpisih koval renške goldinarje in peneze.¹² V mestu Mariboru je imel Baltazar iz Rogendorfa svojo hišo z dvorom in vrtom, kar je leta 1477 prodal cesarju Frideriku.¹³

Zastran trgovine naj omenim, da je blago prihajalo v mesto še celo iz oddaljenega Dubrovnika. Trgovca Mihaelu Alegretiju iz Dubrovnika je kralj Friderik leta 1441 plačal 800 cekinov ter mu tako povrnil škodo, katero je ta imel s svojim blagom v Mariboru.¹⁴ Leta 1322 je kralj Friderik III. dovolil Konradu iz Aufensteina in njegovim sinovom, da so smeli vsako leto brez colnine in mitnine po 20 voz vina izvoziti iz Maribora po Dravi ali pa po suhem v svoje gradove.¹⁵ Vino so v Mariboru merili s posebno mero, mariborsko mero.¹⁶

V Mariboru je živelo v srednjem veku mnogo židov, ki so posebno plemenitašem posojevali denar ter zahtevali od njih visoke obresti. Leta

¹ 1472, nov. 28, R. 24. — ² 1472, dec. 5, R. 24. — ³ 1305, maj 1, R. 24. — ⁴ 1328, maj 12, R. 3. — ⁵ 1359, marec 24, R. 3. — ⁶ 1367, maj 20, R. 1. — ⁷ 1394, januar 7, R. 3. — ⁸ 1402, febr. 10, R. 3. — ⁹ 1426, sept. 29, R. 24. — ¹⁰ Žusum (Süßenheim) vas od sod. okr. Šmarje na Štajerskem. — ¹¹ 1435, maj 31, R. 24. — ¹² 1473, maj 24, R. 1. — ¹³ 1477, maj 10, R. 24. — ¹⁴ 1441, apr. 10, R. 1. — ¹⁵ 1322, marec 20, R. 1. — ¹⁶ 1315, febr. 8, R. 24.

1351 se omenja žid Jöslein, kateremu je bil Ulrik iz Walsee dolžan 13½ marke graških penězov.¹ Žid Penditten je posodil mlinarju Lorencu iz Rozvine in Otonu Holdu iz Maribora en goldinar.² V istem času je bival v Mariboru žid Isserlein, kateremu so bili dolžni Rudolf in Diepold iz Katzensteina³, potem grof Ulrik iz Schaumberga, Eberhard iz Walsee in Hertnid iz Ptuja.⁴ Isserlein je imel dva vnuka; to sta bila brata Muš in Kadšim, o katerih sem že govoril na drugem mestu. V Mariboru je bival leta 1365 žid Hinc Jungelein, kateremu je bil Henrik iz Bistrice (Feistritz) dolžan 325 dobrih goldinarjev.⁵ Pri istem židu si je tudi Henrik Lechauer izposodil 60 goldinarjev.⁶ Gotfrid iz Maribora ni bil samo pri Mušu, temuč tudi pri židu Stuffmanu zadolžen. Njegov stric, Hanz iz Kunšperka⁷, mu je bil porok pri rečenem židu za sto funtov penězov.⁸ To svoto je leta 1373 Gotfrid iz Maribora odštel mariborskemu židu Jüngelu.⁹ Istemu židu je leta 1376 Konrad Leskovar izplačal svoj dolg.¹⁰ Okoli Guštanja in Pliberka na Koroškem je Nikolaj Pauer imel pred letom 1383 nekoliko posestev. Bil je zadolžen pri mariborskem židu Natanu, kateremu so se vsled dolgov prisodila posestva. Nato jih je Natan prodal za 700 goldinarjev; kupila sta jih Pauerjeva svaka, Jurij in Erazem Goder.¹¹ Žid Haniko ali Hanoko iz Maribora je leta 1384 posodil Rudolfu iz Viltuša 28 funtov dunajskih penězov¹², leta 1391 je pa potrdil, da sta mu celjska grofa Herman in Viljem kot varuha Andreja iz Kunšperka poravnala vse dolgove, katere je napravil Ivan iz Kunšperka, oče imenovanega Andreja.¹³ Židinja Herzel iz Maribora je leta 1391 prodala mesarju Jakobu Lavrinu eno njivo in en vinograd blizu Drave.¹⁴ Mariborski žid Lösel je posodil Henriku in Albertu iz Viltuša neko svoto ter si jo dal zagotoviti na njunih posestvih, kar je razvidno iz neke listine avstrijskega vojvoda Friderika iz leta 1427.¹⁵ Žid Jakel, ki se omenja v neki listini iz leta 1539, je bil v Ljubljani doma, a je bival v Mariboru. Posodil je Joštu, točaju iz Ostrovice, neko svoto ter si jo dal na njegovih posestvih zagotoviti.¹⁶ Židinja Rösel je leta 1393 posodila Paltramu iz Vindenave¹⁷ 30 funtov in 80 penězov¹⁸, leta 1402 pa prodala nekemu Hanzu en vinograd.¹⁹ Še leta 1472 se omenjata mariborska žida Abraham in Aram, katera sta odstopila svoje pravice do raznih posestev v Mariboru in drugod Lenartu Spanu, kar je tudi potrdil cesar

¹ 1351, nov. 19, R. 3. — ² 1359, marec 24, R. 3. — ³ 1355, november 19, R. 3. — ⁴ 1360, marec 20, R. 3. — ⁵ 1365, julij 21, R. 24. — ⁶ 1366, febr. 2, R. 3. — ⁷ Kunšperk, vas v sodn. okr. Kozje na Štajerskem. — ⁸ 1369, maj 4, R. 3. — ⁹ 1373, avg. 3, R. 3. — ¹⁰ 1376, decem. 19, R. 3. — ¹¹ 1383, jan. 28 in sept. 1, R. 3. — ¹² 1384, julij 20, R. 3. — ¹³ 1391, maj 23, R. 24. — ¹⁴ 1391, januar 20, R. 3. — ¹⁵ 1427, marec 30, R. 24. — ¹⁶ 1439, julij 15, R. 24. — ¹⁷ Vindenava, grad južno od Maribora. — ¹⁸ 1398, julij 25, R. 3. — ¹⁹ 1402, febr. 10, R. 3.

Friderik IV.¹ Zoper nekatere mariborske žide se je leta 1430 pritožil Reinpreht iz Walsee zaradi previsokih obresti.²

Že v drugi polovici 12. stoletja se gospodje iz Maribora večkrat omenjajo v zgodovini.³ Bratje Ulrik, Konrad in Dietrik iz Maribora so leta 1288 prodali otrokom Kolona iz Vuzenice svoj del dvora na Grajski gori pri Vuzenici.⁴ Oton iz Maribora je leta 1292 prepustil svojemu bratrancu, Ulriku iz Maribora, štiri kmetije v Hlapjah.⁵ Oton Metz je leta 1294 obljubil, da se brez dovoljenja in vednosti Ulrika iz Maribora noben član njegove (Metzove) družine ne sme omožiti ali pa oženiti tako, da bi prišel pod kako drugo gospostvo.⁶ Walker, sin Eberhardov iz Maribora, je leta 1316 z dovoljenjem svoje soproge in svojih otrok podelil svojo hišo v Mariboru, ležečo pri gorenjih vratih, samostanu v Št. Paulu na Koroškem zato, ker je bil njegov brat Jurij sprejet med redovnike.⁷

V začetku 14. stoletja se večkrat navaja Gotfrid iz Maribora, sin Ulrikov. Od svojega brata, kateremu je bilo tudi Ulrik ime, je leta 1332 za 150 mark srebra kupil njegov delež, in sicer eno četrtno gradu in grajskega hriba v Mariboru.⁸ Od istega je eno leto prej kupil za 60 mark srebra štiri kmetije v Dragučovi, en vinograd v Mariboru ter pet kmetij v „Leutoltsdorfu“.⁹ Njegov bratranec Konrad mu je leta 1309 volil svoj del gradu v Mariboru, katerega naj dobi, ko umrjeta on (Konrad) in njegova soproga.¹⁰ Tudi mu je že leta 1305 prodal neki drug svoj delež.¹¹ Imenovani Gotfrid je svojemu bratrancu, Reinprehtu iz Maribora, zastavil za 24 mark srebra sedem kmetij in en mlin v Hočah.¹² Svojemu bratrancu, Albrehtu iz Viltuša, je bil leta 1331 porok za 23 mark srebra.¹³ Gotfridova soproga Gertruda je bila hči Friderika iz Kunšperka, kateri je leta 1312 odštel svojemu zetu 500 funtov graških penozov kot doter svoji hčeri.¹⁴ Kakor se kaže, je Gotfrid, ako imamo povod le z eno osebo opraviti, postal pozneje vdovec ter se nato vdrugeč oženil z Nežo, hčerjo Otona Tursa iz Rauchenecka. Sin tega Otona, Hanz Turs iz Rauchenecka, se je leta 1331 zavezal nasproti svojima svakoma, Gotfridu iz Maribora in Bertoldu iz Losensteina, da hoče deliti dedščino po očetu in po materi ter se z njima poravnati.¹⁵ Svojo hčer je Gotfrid dal za ženo Reinprehtu Tursu. Ta je leta 1332 izjavil, da imenovani Gotfrid ni dolžan dati jutranje svoji hčeri, dokler se ta ne odreče katerikoli dedščini po svojem očetu.¹⁶ Gotfrid iz Maribora je leta 1320 kupil od Gundakerja iz Vern-

¹ 1472, nov. 17, R. 1. — ² 1430, maj 5, R. 3. — ³ Gl. moje Gradivo, IV. — ⁴ 1288, avg. 8, R. 1. — ⁵ 1292, julij 27, R. 1. — ⁶ 1294, marec 17, R. 2. — ⁷ 1316, marec 24, R. 2. — ⁸ 1332, sept. 27, R. 3. — ⁹ 1331, julij 15, R. 3. — ¹⁰ 1309, avg. 10 in sept. 1, R. 3. — ¹¹ 1305, sept. 2, R. 3. — ¹² 1311, marec 8, R. 3. — ¹³ 1331, avg. 5, R. 3. — ¹⁴ 1312, okt. 2, R. 3. — ¹⁵ 1331, marec 7, R. 3. — ¹⁶ 1332, junij 6, R. 3.

berga¹ njegovo pravico do nekega posestva², leta 1334 je bil porok Otonu iz Maribora nasproti židu Isserleinu iz Ptuja za enajst mark srebra³ in leta 1338 je kupil od Reinprehta iz Vestrnice⁴ dve kmetiji nad Vestrnico in eno v Ritišah za 18 mark srebra.⁵ V naslednjem letu se je v neki zadevi razsodilo med njim in Ulrikom iz Maribora.⁶ Kakor se kaže je bil Gotfrid naslednjega leta že mrtev. Za njegovo soprogo Nežo, takrat že vdovo, ki se je za 73 goldinarjev zadolžila, je Henrik iz Viltuš prevzel poroštvo.⁷

V sredi 14. stoletja je živel neki drug Gotfrid iz Maribora, kateri je imel, ako imamo v naštetih slačajih opraviti z eno in isto osebo, brata Ulrika, bratranca Otona in Ulrika, teto Kunigundo iz Svibnega, strica Hanza iz Kunšperka, soprogo Katarino, hčer Marjeto ter nečaka Albrehta iz Bistrice in Otona Wolfsauerja. Leta 1345 mu je njegov bratranec Oton za 141 mark graških penězov zastavil deset kmetij na Pohorju.⁸ Tudi mu je takrat prodal osem veder vinskega pridelka v Kavčah z ondotno zemljo vred za dvanajst dobrih goldinarjev.⁹ Leta 1358 je bil Gotfrid rečenemu Otonu za poroka, ko se je ta zadolžil za 200 mark graških penězov.¹⁰ Gotfrid je tudi prevzel poroštvo za svojega brata Ulrika, ko je ta napravil za 198 goldinarjev dolga¹¹, ter za svojega bratranca, kateremu je bilo tudi Ulrik ime, zarad 16 mark letnih dohodkov.¹² Gotfrid iz Maribora je bil še drugim osebam porok, tako Rudolfu iz Katzensteina za 31 funtov dunajskih penězov¹³, svojemu nečaku, Albrehtu iz Bistrice, za 96 goldinarjev¹⁴, Ulriku Snatergansu za 40 funtov dunajskih penězov¹⁵, svojemu nečaku Otonu Wolfsauerju za 277 goldinarjev¹⁶ ter z dvema drugima gospodoma vred Hermanu iz Kranichberga za 800 funtov dunajskih penězov.¹⁷ Za Gotfrida je bil leta 1369 porok njegov stric, Hanz iz Kunšperka.¹⁸ Židu Isserleinu je bil Gotfrid dolžan 200 goldinarjev, katere je pa leta 1350 poplačal.¹⁹ Kar se tiče njegovih denarnih zadev nasproti židom Mušu, Kadšimu, Stuffmanu in Jüngelu, smo o njih že govorili. Svoji teti Kunigundi iz Svibnega, ki je bila sestra njegovega očeta, je Gotfrid odštél sto funtov dunajskih penězov kot njeno dedščino ter dobil od nje leta 1357 pobotnico o tem znesku.²⁰ Gotfrid se je leta 1367 poravnal s celjskim grofom Ulrikom, kateremu je bil Oton Wolfsauer 60 goldinarjev dolžan.²¹ Leta 1370 je kupil od Wulfinga iz Guštanja en dvor v Jezernici

¹ Vernberg, vas vzhodno od Beljaka na Koroškem. — ² 1320, febr. 24, R. 3. — ³ 1334, febr. 15, R. 3. — ⁴ Vestrnica, vas zahodno od Maribora. — ⁵ 1338, januar 4, R. 3. — ⁶ 1339, april 24, R. 3. — ⁷ 1340, november 20, R. 3. — ⁸ 1345, april 4, R. 3. — ⁹ 1345, april 4, R. 3. — ¹⁰ 1358, september 29, R. 3. — ¹¹ 1351, marec 4, R. 3. — ¹² 1355, marec 15, R. 3. — ¹³ 1359, junij 29, R. 3. — ¹⁴ 1361, marec 2, R. 3. — ¹⁵ 1364, julij 12, R. 3. — ¹⁶ 1369, september 10, R. 3. — ¹⁷ 1363, oktober 27, R. 3. — ¹⁸ 1369, maj 4, R. 3. — ¹⁹ 1350, marec 17, R. 3. — ²⁰ 1357, junij 8, R. 3. — ²¹ 1367, november 1, R. 3.

ter dve vedri vsakoletnega vinskega pridelka na Kozjaku¹, leta 1374 je pa zastavil Eckelu iz Limbuša tri kmetije v Šikoli in eno v Pongreih za 20 funtov penězov.² Gotfridova soproga Katarina je bila hči Friderika iz Lipnice ter mu prinesla 1200 goldinarjev dote. Kakor se kaže, je bil Gotfrid leta 1376 že mrtev, ker se je takrat njegova hči Marjeta zaradi rečene svote pogodila z imenovanim svojim stricem.³ Dve leti pozneje je Nikolaj Asanch, župnik v Hočah, dobil od graščine v Mariboru dvanajset penězov letnih dohodkov zato, da bi se vsako nedeljo pri maši spominjal Gotfrida in Otona iz Maribora.⁴

Kar se tiče drugih članov iz rodovine mariborskih gospodov, sem že o nekaterih govoril, tako o bratih Ulriku, Konradu in Dietriku, ki so živeli leta 1288, potem o bratih Walkerju in Juriju, ki se omenjata leta 1316. En Ulrik je bil oče tistega Gotfrida, ki je živel v začetku 14. stoletja, drugi pa brat. Tisti Gotfrid, ki je morda umrl leta 1376, je imel brata in bratrane, katerima je bilo Ulrik ime. Tudi več Konradov je bilo v imenovani rodovini. Eden je živel leta 1288 in eden je bil bratranec starejšega Gotfrida. En Oton je živel leta 1292, eden je pa bil bratranec mlajšega Gotfrida. Za tega Otona je leta 1354 Ulrik iz Maribora prevzel poroštvo nasproti Katarini iz Rozvine zaradi 35 goldinarjev.⁵ Leta 1365 je ta Oton prodal Sekovskemu samostanu tri kmetije in en mlin v Hočah z vsemi pravicami in priteklinami za petnajst mark srebra.⁶ Leta 1378 ni bil več med živimi. Reinpreht iz Maribora, ki se omenja leta 1307 in 1311, je bil bratranec starejšega Gotfrida ter nečak Seifrida iz Kranichberga, kateremu je leta 1307 prepustil lastninsko pravico do dveh kmetij v Jamni.⁷ Janez (Jans) iz Maribora je leta 1323 prodal Konradu Aufensteinu svoj dvor v Kavčah.⁸ Friderik iz Maribora je bil leta 1368, kakor se je že prej omenilo, porok Frideriku iz Lipnice, ki je bil židu Mušu 900 goldinarjev dolžan.⁹ Rudel iz Maribora in pa njegov brat, Paltram iz Vindenave, sta bila leta 1387 Ulriku Puxerju dolžna 200 funtov dunajskih penězov.¹⁰

3. Viltuš.

Zahodno od Maribora v Slemenski občini se nahaja grad Viltuš (Wildhaus). Po njem se je imenovala plemenita rodovina, ki se večkrat omenja v virih 14. in 15. stoletja. V prvi polovici 14. stoletja sta živela brata Albreht in Henrik iz Viltuša.¹¹ Leta 1312 sta kupila od Otona in Rudolfa iz rodovine Lichtensteinov njun del gradu v Konjicah za 200 mark

¹ 1370, december 4, R. 3. — ² 1374, januar 21, R. 3. — ³ 1376, april 21, R. 3. — ⁴ 1378, junij 14, R. 3. ⁵ 1354, december 13, R. 3. — ⁶ 1365, april 6, R. 24. — ⁷ 1307, junij 24, R. 3. — ⁸ 1323, oktober 6, R. 3. — ⁹ 1368, januar 29, R. 3. — ¹⁰ 1387, julij 1, R. 3. — ¹¹ Krones Urkunden zur Geschichte des Landesfürstentums, der Verwaltung und des Ständewesens in Steiermark, 34, n. 117.

srebra.¹ Pozneje, namreč leta 1325, je imenovani Albreht zagotovil svoji soprogi Neži njeno doto in njeno jutranjo na svojem delu gradov v Konjicah in Viltušu², Henrik iz Viltuša pa isto svoji soprogi Elizabeti tudi na svojem delu navedenih gradov.³ Rečeni Henrik je imel brata Viljema ki je imel tudi svoj delež pri gradu v Konjicah. Oba ta dva brata sta letu 1337 prodala svoja deleža pri gradu v Konjicah svojima bratrancema, Ulriku in Henriku iz Viltuša, za 310 mark srebra.⁴ Zadnja dva sta bila brata. Bila sta leta 1351 dolžna ljubljanskima židoma Osterleinu in Eysachu 130 funtov graških penězov. Ulrik je bil takrat krški škof.⁵

Kakor se vidi, sta takrat živela dva Henrika, ki sta se po Viltušu imenovala. Albreht iz Viltuša je imel tedaj razen brata Henrika tudi bratranca, kateremu je bilo tako ime. S tem bratrancem je leta 1352 delil gradova v Konjicah in Statenburgu⁶ tako, da je zase obdržal grad Statenburg in njegove pritekline, Henrik je pa dobil grad v Konjicah z mnogimi dvori, pristavami in drugimi pripadajočimi stvarmi.⁷ Kakor se kaže, je Henrik pozneje dobil od svojega bratranca tudi grad Statenburg, od svojega svaka, Hanza iz Jungeligena, pa leta 1351 podložnike pri Ivnici in Čakavi.⁸ Leta 1363 so se odrekli Pilgrim iz Ivnice, njegova brata Wulfing in Ulrik ter njih soproje vsem zahtevam, katere bi mogli imeti do ljudi Henrika iz Viltuša.⁹ Leto pozneje je ta s svojo soprogo Katarino odstopil celjskima grofoma, bratoma Ulriku in Hermanu, gradove v Konjicah, Freudenbergu¹⁰, Statenburgu in Ivnici ter urbar v Viltušu.¹¹ Henrikova soproga je bila hči Rudolfa iz Lichtensteina, kateri jej je obljubil, dati za doto 600 funtov dunajskih penězov.¹² Henrik in njegova soproga Katarina sta leta 1360 zastavila Frideriku iz Walsee svoj grad v Marenbergu¹³, kar je ta tudi z reverzom potrdil.¹⁴ Leta 1369 je bila omenjena Katarina že vdova. Dobila je takrat od bratov Henrika in Leopolda iz Konjic neko posestvo na Jamniku (blizu Zreč), en vinograd, dva dvora in vsako leto pet veder vinskega pridelka proti temu, da naj vse to pripade gospostvu v Konjicah, ako bi umrla brez dedičev.¹⁵ Dve leti pozneje je dobila od celjskih židov, Muša in Kadšima, pobotnico o nekem dolgu, katerega je poplačala.¹⁶

Henrik iz Viltuša se omenja še v nekaterih drugih listinah 14. stoletja, vendar ni znano, je li bil to Henrik, brat krškega škofa Ulrika, ali pa njegov bratranec. Leta 1332 je dobil v fevd neka posestva v Čakavski

¹ 1312, februar 24, R. 3. — ² 1325, september 12, R. 1. — ³ 1325, september 14, R. 3. — ⁴ 1337, april 27, R. 3. — ⁵ 1351, april 10, R. 2. — ⁶ Statenburg, blizu Poljčan na Štajerskem. — ⁷ 1352, december 13, R. 24. — ⁸ 1351, marec 27, R. 3. — ⁹ 1363, april 21, R. 24. — ¹⁰ Freudenberg, nekdanji grad severozahodno od Konjic. — ¹¹ 1364, junij 29, R. 24. — ¹² 1368, september 26, R. 3. — ¹³ 1360, avg. 19, R. 3 in avgust 20, R. 24. — ¹⁴ 1360, avgust 20, R. 24. — ¹⁵ 1369, avgust 27, R. 24. — ¹⁶ 1371, april 16, R. 3.

dolini (Sackachthal), katera je prej imel kot fevd Hertnid iz Wildona.¹ Služil je avstrijskima vojvodoma Albrehtu in Otonu, katera sta mu zato leta 1336 izplačala 90 mark srebra.² Tri leta pozneje mu je Herdegen iz Ptuja, maršal štajerski, zamenjal svoj delež pri gradu v Konjicah in eno kmetijo v Leskovcu za dve drugi vasi.³ Leta 1341 je Henrik iz Viltuša dobil od avstrijskega vojvoda Albrehta v fevd en dvor v Wildonu,⁴ katerega je prej imela njegova nečakinja Matilda, vdova po rajnkem Ulriku iz Wildona.⁵ Na Ditmarja, župnika v Konjicah, je leta 1360 napravil reverz zarad nekega dvora v imenovanem kraju⁶, dve leti pozneje je pa dal rečenemu župniku v last en dvor pod Konjicami.⁷ Za nekatere osebe, ki so se zadolžile, je prevzel poroštvo. Leta 1340 je bil porok Neži, vdovi po Gotfridu iz Maribora, za 73 goldinarjev⁸, tri leta pozneje pa skupno s celjskim grofom Friderikom Ulriku in Viljemu iz Svibnega za 400 mark starih oglejskih penozov.⁹ Zato sta se pa ta dva zavezala, da ne bodeta brez vednosti in dovoljenja rečenih porokov ne prodala ne zastavila svojega gradu v Svibnem.¹⁰ Leta 1349 sta bila Henrik iz Viltuša in Viljem iz Svibnega dolžna Frideriku iz Ptuja sto mark oglejskih penozov.¹¹ Leta 1361 sta bila Henrik iz Viltuša in Albreht iz Bistrice poroka Nikolaju Gallu zarad nekega dolga.¹² Dve leti pozneje so Henrik iz Viltuša, Friderik iz Lipnice ter Gotfrid iz Maribora prevzeli poroštvo za Hermana iz Kranichberga, ki se je zadolžil za 800 funtov dunajskih penozov.¹³

Znan nam je pa še tretji Henrik iz Viltuša, ki je živel v začetku 15. stoletja. On in Henrik iz Silberberga sta se prepirala z nekim Pernekerjem. Obrnila sta se leta 1403 do avstrijskega vojvoda Leopolda da bi med njimi posredoval.¹⁴ Štiri leta pozneje sta Henrik iz Viltuša, Oton iz Perchaua ter brata Jurij in Albreht iz Bistrice prevzeli poroštvo za Hanza iz Bistrice, katerega je celjski grof Herman dal vreči v ječo.¹⁵

Kar se tiče Albrehta iz Viltuša, ki je živel v prvi polovici 14. stoletja, bi se moglo o njem še navesti, da je leta 1325 kupil od Leopolda iz Konjic za 16 mark starih graških penozov devet in pol kmetije, en dvor in 60 veder vsakoletnega vinskega pridelka.¹⁶ Ko se je leta 1331 zadolžil za 23 mark srebra, mu je bil njegov bratranec, Gotfrid iz Maribora, za poroka.¹⁷ Pri neki drugi priložnosti je za imenovanega Albrehta kateremu je žid Isserlein pošodil 480 goldinarjev, prevzel poroštvo Hanz iz Kunšperka.¹⁸ A tudi Albreht je bil z nekaterimi drugimi leta 1351 za

¹ 1332, junij 24, R. 24. — ² 1336, april 1, R. 1. — ³ 1339, avgust 15, R. 3. — ⁴ 1341, december 6, R. 1. — ⁵ 1342, marec 19, R. 3. — ⁶ 1360, april 24, R. 3. — ⁷ 1362, julij 8, R. 3. — ⁸ 1340, november 20, R. 3. — ⁹ 1343, april 25, R. 24. — ¹⁰ 1343, maj 1, R. 1 in 24. — ¹¹ 1349, julij 31, R. 3. — ¹² 1361, november 11, R. 3. — ¹³ 1363, oktober 27, R. 3. — ¹⁴ 1403, julij 20, R. 1. — ¹⁵ 1407, januar 29, R. 24. — ¹⁶ 1325, maj 13, R. 3. — ¹⁷ 1331, avgust 5, R. 3. — ¹⁸ 1356, marec 27, R. 3.

poroka Viljemu iz Svibnega.¹ Leta 1353 je odstopil celjskemu grofu Frideriku en vinograd pri Ljutomeru v Nunski Grapi.²

O Viljemu iz Viltuša sem že povedal, da je leta 1357 prodal svoj delež pri gradu v Konjicah. Omenja se tudi leta 1348, ko je razveljavil neko listino, katero mu je dal Hanz iz Kunšperka zaradi posestev pri Velenjskem gradu, v Pesjah in pri Paki.³ Iz neke druge listine je razvidno, da je še leta 1358 živel.⁴

V drugi polovici 14. stoletju se Rudolf ali Rudel iz Viltuša večkrat navaja v listinah. Njegova sestra Ana se je leta 1376 omožila s Hugonom iz Devina. Rudolf jej je obljubil 1000 funtov dobrih graških ali pa dunajskih penězov za doto ter jej zagotovil to svoto z dohodki od gradu in trga Ivnice s pristavkom, da jih neha dobivati, kadar se jej izplača omenjena dota.⁵ Avstrijski vojvoda Albreht je kot fevdni gospod gradu in trga Ivnice dovolil, da se z imenovano svoto obremene rečeni predmetje.⁶ Hugon iz Devina je takrat, ko se je oženil, svoji soprogi Ani k njeni doti pripisal 2000 goldinarjev ter jej to svoto zagotovil z dohodki v Marenbergu.⁷ Takrat sta svaka Rudolf in Hugon sklenila medsebojno pogodbo, da naj tisti, ki bi umrl brez dedičev, prepusti drugemu ali pa njegovim sinovom in hčeram vse svoje imetje in gradove z vsemi pri-teklinami.⁸ Že dobro leto prej se je Hugon iz Devina zavezal, skrbeti za to, da bodo grajski grofje rajnkega Henrika iz Viltuša z gradovi, katere imajo v svojem varstvu, pokorni rečenemu Rudolfu.⁹

Leta 1377 je Rudolf iz Viltuša dal Henriku iz Vrat¹⁰ v fevd eno kmetijo v Gabrolah¹¹, en dvor v Zrečah¹², šest veder vsakoletnega vinskega pridelka, en gozd in en mlin.¹³ Istega leta mu je Nikel, grajski grof v Statenbregu, zastavil dve kmetiji in eno senožet za 22 in pol marke graških penězov.¹⁴ Ko se je Rudolf leta 1378 zadolžil pri Ani iz Svibnega za 300 funtov dunajskih penězov, sta zanj prevzela poroštvo Albreht iz Bistrice in Henrik iz Konjic.¹⁵ Rudolf iz Viltuša je bil leta 1384 tudi mariborskemu židu Haniku dolžan 28 funtov dunajskih penězov.¹⁶ Leto pozneje je umrl. Njegova posestva sta sedaj dobila Hugon iz Devina in njegova soproga Ana, katerima jih je avstrijski vojvoda Leopold dal v fevd.¹⁷ Rudolf je svoji soprogi Suzani pripisal 2000 funtov dunajskih penězov ter jej to svoto zagotovil na gradu Freudenbergu. Po smrti svojega moža se je Suzana pogodila s Hugonom iz Devina tako, da jej ta namesto rečene svote izplača vsako leto po 200 funtov.¹⁸

¹ 1351, maj 15, R. 24. — ² 1353, januar 6, R. 24. — ³ 1348, december 21, R. 3. — ⁴ 1358 januar 8, R. 3. — ⁵ 1376, september 1, R. 24. — ⁶ 1377, junij 24, R. 1. — ⁷ 1376, september 1, R. 3. — ⁸ 1376, september 1, R. 3 in 24. — ⁹ 1375, marec 26, R. 24. — ¹⁰ Vrata (Tor), vas pri Gortini blizu Drave. — ¹¹ Gabrole, vas blizu Konjic. — ¹² Zreče, vas blizu Konjic. — ¹³ 1377, januar 11, R. 3. — ¹⁴ 1377, april 6, R. 3. — ¹⁵ 1378, maj 30, R. 3. — ¹⁶ 1384, julij 20, R. 3. — ¹⁷ 1385, december 16, R. 24. — ¹⁸ 1385, oktober 1, R. 24.

Katarina iz Viltuša je postala leta 1363 soproga Ortla iz Bistrice.¹ Ona ali pa katera druga tega imena je leta 1375 kupila nekoliko posestev pri Konjicah in na Freudenbergu za 52 mark graških penězov.² Nikolaju Münzeli iz Statenbrega je dala v fevd eno kmetijo, katero naj pa dobi nazaj, kadar bi umrl on ali pa njegova soproga.³

Elizabeta iz Viltuša, vdova po nekem Auerspergu, in pa njen sin Herbert sta leta 1402 zastavila več kmetij in eno desetino Viridi, kneginji milanski in vojvodinji avstrijski, ko jima je ta posodila 500 goldinarjev.⁴

V 15. stoletju se omenja Erazem iz Viltuša. Leta 1447 je volil svojemu tastu Bernardu 1200 funtov dunajskih penězov, ako bi brez dedičev umrl.⁵ Leta 1461 mu je cesar Friderik zaradi njegovega zvestega službovanja odstopil dva ribnika pri Šmarjah, ki sta bila prej lastnina celjskih grofov, da ju izkorišča do svoje smrti.⁶

4. Vuzenica.

Kar se tiče tega kraja, se že v 13. stoletju v listinah omenja ondotni grajski hrib, na katerem je stal grad s stolpom. V vznožju hriba se je nahajal trg. En dvor je stal pod gradom, a nad trgom.

V drugi polovici 13. stoletja je živel Kolon Starejši iz Vuzenice. Prepiral se je z Berengarjem, župnikom v Šmartnu pri Slovenjem Gradcu, zaradi patronstva pri cerkvi sv. Nikolaja v Vuzenici, dokler ni leta 1265 to zadevo rzsodil oglejski patriarh Gregor prvemu na korist.⁷ Kolon je leta 1273 dal Urbanu Soephenu in njegovi soprogi v fevd tri kmetije v Jablanah⁸, od krškega škofa Hartnida je pa leta 1285 dobil v fevd neko posestvo v Trušnjah.⁹ Kaže se, da je bil leta 1286 že mrtev, kar se da sklepati iz tega, da je rečenega leta Elizabeta iz Roža¹⁰ prodala njegovim otrokom in ne njemu svojo dedščino, ki je na leto donala po en funt in 20 penězov, za 8 mark srebra.¹¹ Kolonovim otrokom so tudi bratje Ulrik, Konrad in Dietrik iz Maribora leta 1288 prodali svoj del dvora na grajskem hribu v Vuzenici za 25 mark srebra.¹²

V dobi od leta 1288 in 1344 se v listinah omenja zopet en Kolon iz Vuzenice, ako imamo v naštetih slučajih opraviti le z eno osebo. Njegova soproga se je zvala Neža in njegov nečak je bil Konrad iz Lipnice. Brata Eberhard in Henrik iz Walsee sta bila njegova strica.

Leta 1288 je ta Kolon kupil od Ortolfa iz Grebinja za 40 mark srebra dedščino njegove soproge, katero je imela v Vuzenici.¹³ Gertruda

¹ 1363, avgust 18, R. 3. — ² 1375, junij 16, R. 3. — ³ 1375, junij 12, R. 3. —

⁴ 1402, februar 27, R. 24. — ⁵ 1447, februar 14, R. 8. — ⁶ 1461, julij 3, R. 24. — ⁷ 1265, avgust 26, R. 24. — ⁸ 1273 julij 5, R. 1. — ⁹ 1285, februar 3, R. 24. — Trušnje so na Koroškem v Velikovškem okraju. — ¹⁰ Rož (Ras), nekdanji grad pri Čemrnici jugozahodno od Št. Jakoba v Rožni dolini na Koroškem. — ¹¹ 1286, maj 31, R. 1. — ¹² 1288, avgust 8, R. 1. — ¹³ 1288, R. 1.

iz Neubergerja mu je leta 1300 zastavila svoj del pri Vuzeški grad za 60 mark srebra.¹ Rajnprehtu iz Glineka je Kolon leta 1305 posodil 13 mark.² On in njegova soproga sta se leta 1306 odrekla dedščini, katero je imela te mati Alcisa.³ Kolon je leta 1312 in pa 1316 kupil od svojega nečaka, Konrada iz Lipnice, vsa njegova posestva v Vuzeški okolici za 32 mark srebra.⁴ Kaže se, da je pozneje prišlo do prepira med njima. Leta 1328 je rečeni Konrad izjavil, da se je popolnoma poravnal s svojim stricem in njegovo soprogo Nežo.⁵ Razen Konrada so imeli v Vuzenici še drugi gospodje iz Lipnice svojo dedščino, katero so leta 1309 prodali Hertnidu iz Vivšnika za 16 mark srebra.⁶ Leta 1322 je Kolon iz Vuze-nice dobil od Henrika iz Vivšnika v svojo last Hermana Grila in njegove otroke.⁷ Kolon je leta 1344 določil, da naj po njegovi smrti njegova strica, brata Eberhard in Henrik iz Walsee, podedujeta vsa njegova posestva in fevde.⁸ Morda je kmalu potem umrl.

Dalje poznamo še tretjega Kolona iz Vuze-nice, katerega soproga Elizabeta je bila hči Friderika iz Aufensteina ter se je po njegovi smrti morda vdrugeč omožila s Pilgrimom iz Puchaima. Kolon je imel bratranca Viljema iz Glineka. V sorodstvu je bil s celjskima grofoma Ulrikom in Hermanom ter z Ivanom iz Šumberka. Nekaj časa (1366 in 1367) je bil glavar na Štajerskem. Umrl je pred letom 1374.

Kaže se, da je ta Kolon slabo gospodaril. Že leta 1353 je prodal polovico gradu Šumberka⁹ z vsemi priteklinami za sto funtov dunajskih penzov Rajnprehtu iz Šumberka¹⁰, dve leti potem je volil rečenemu Rajnprehtu še drugo polovico.¹¹ Zarad tega gradu je pozneje nastal prepir. Nazadnje se je Kolon leta 1369 pogodil zarad gradu s svojim stricem, Ivanom iz Šumberka.¹² Naslednje leto mu je prodal še celo svoj užitek, katerega je imel dobivati iz dohodkov imenovanega gradu.¹³ Vuzeški grad s trgov vred je Kolon leta 1359 volil svojemu bratranču, Viljemu iz Glineka¹⁴, a pozneje ga je odstopil avstrijskemu vojvodu Rudolfu, kar je šentpavelski opat Konrad kot fevdni gospod leta 1363 potrdil.¹⁵ Kolon je dobil od Šentpavelskega samostana v fevd kmetije, dvore in vodovje do tja, kjer se Velika izliva v Dravo, in pa desetine v Remšniku, kar je razvidno iz neke listine avstrijskega vojvoda Rudolfa.¹⁶ Leta 1366 je Kolon volil Vuzeški grad s trgov in vsemi drugimi priteklinami ter tudi vsa druga svoja posestva svojima stricema, celjskima grofoma Ulriku

¹ 1300, avgust 12, R. 1. — ² 1305, februar 20, R. 3. — ³ 1306, marec 17, R. 3. — ⁴ 1312, februar 19, R. 3; 1316, oktober 3, R. 3. — ⁵ 1328, marec 16, R. 2; 1328, marec 17, R. 3. — ⁶ 1309, december 5, R. 3. — ⁷ 1322, januar 8, R. 3. — ⁸ 1344, november 30, R. 24. — ⁹ Šumberk (Schönberg) nekdanji grad blizu Trebnjega na Kranjskem. — ¹⁰ 1353, november 24, R. 1. — ¹¹ 1355, november 13, R. 1. — ¹² 1369, maj 4, R. 3. — ¹³ 1370, marec 12, R. 3. — ¹⁴ 1359, oktober 20, R. 1. — ¹⁵ 1363, februar 21, R. 1 ter februar 26, R. 24. — ¹⁶ 1363, junij 19, R. 2.

in Hermanu.¹ Leto pozneje je rečenima grofoma zastavil svoj grad v Vrbovcu² in njegove pritekline za tisoč goldinarjev.³ Dobil je pa na isti način leta 1364 gospostvo v Slovenjem Gradcu, katero mu je avstrijski vojvoda Rudolf zastavil za 130 funtov penezov.⁴

Kolon se je večkrat zadolžil pri raznih osebah. Leta 1364 je žid Muš iz Maribora izjavil, da je Kolon poravnal svoje dolgove pri njem.⁵ Nekoliko Kolonovih dolgov je po njegovi smrti poplačal celjski grof Herman, kar je razvidno iz izjave Pervolda Klengenfurterja iz leta 1380.⁶ Rečeni grof se je leta 1378 pogodil z Nachimom, židom v Slovenjem Gradcu, in njegovim bratom Mušem zaradi terjatev, katere sta ta dva imela do Kolona iz Vuzenice.⁷ Leta 1377 sta celjski žid Kadšim in njegov bratranec Schebel izjavila, da sta jima celjska grofa Herman in Viljem poplačala vse dolgove, katere so pri nju naredili vuzeniški gospodje.⁸ Za sto goldinarjev se je Kolon zadolžil pri zlatarju Ulriku iz Solnograda kateri je svojo terjatev leta 1380 odstopil Ortleinu Vislarju.⁹

O Kolonu naj še dalje omenim, da je leta 1345 kupil nekoliko posestev pri Trbonjah, v Slovenjegraški dolini, in pri Puhenštajnu za 36 mark srebra.¹⁰ Od Wulfinga iz Špelfelda je leta 1362 kupil letne dohodke vredne šest mark, v Kršnici ter 20 veder letnega vinskega pridelka; za vse to je plačal 210 goldinarjev.¹¹ Dankelu iz Vuzenice je leta 1366 dal v fevd tri posestva.¹² Petru iz Žabjaka je leta 1356 prepustil eno kmetijo v Kranah.¹³ Za Lovrenca Slunta in Lenarta Speiserja je leta 1368 prevzel poroštvo.¹⁴ Leta 1370 sta Kolon in njegova soproga izjavila, da se odrekata vsem terjatvam, katere bi mogla imeti na tistih očetovih in bratrančevih posestvih, katera so prišla v roke avstrijskima vojvodoma Albrehtu in Leopoldu.¹⁵

Po smrti tega Kolona iz Vuzenice sta leta 1374 Albreht iz Puchaima in njegov sin Pilgrim obljubila avstrijskemu vojvodu Albrehtu, da mu hočeta z Vuzeniškim gradom služiti, ako bi se Pilgrim oženil z Elizabeto, vdovo po rečenem Kolonu.¹⁶ Več posestev, katera je prej imel omenjeni Kolon kot fevd od avstrijskih vojvodov, je po njegovi smrti dobil Jurij iz Lichtensteina od avstrijskega vojvoda Albrehta.¹⁷ Nekatera posestva katera je prej imel Kolon kot fevd, sta po njegovi smrti dobila celjska grofa Herman in Viljem. Leta 1377 jima je vojvoda Albreht potrdil te fevde.¹⁸ Zaradi gradu in gospostva v Vuzenici je prišlo do prepira med

¹ 1366, okt. 13, R. 24. — ² Vrbovec (Altenburg) jugozahodno od Mozirja na Štajerskem. — ³ 1367, junij 22, R. 24. — ⁴ 1364, marec 13, R. 24. — ⁵ 1364, maj 19, R. 3. — ⁶ 1380, april 9, R. 24. — ⁷ 1378, marec 25, R. 24. — ⁸ 1377, junij 16, R. 24. — ⁹ 1380, marec 4, R. 3. — ¹⁰ 1345, december 6, R. 3. — ¹¹ 1362, junij 24, R. 3. — ¹² 1366, september 28, R. 3. — ¹³ 1356, februar 11, R. 3. — ¹⁴ 1368, julij 21, R. 3. — ¹⁵ 1370, julij 8, R. 1. — ¹⁶ 1374, sept. 8, R. 1. — ¹⁷ 1374, sept. 27, R. 1. — ¹⁸ 1377, marec 4, R. 24.

celjskim grofom Hermanom in Ulrikom iz Stubenberga. Leta 1377 so razsojevalci izrekli, da naj grad in gospostvo dobi grof Herman, ki pa naj zato odšteje rečenemu Ulriku 150 funtov dunajskih penězov.¹ Grof Herman je leta 1405 dobil od oglejskega patriarha Antona v fevd desetine v Vuzenici, katere so po smrti vuzeniškega gospoda postale proste.²

Znane so nam še nekatere druge osebe, ki so se po Vuzenici imenovali ali pa bile tu doma. Pred letom 1319 je živel Henrik Malatscher iz Vuzenice, kateri je dobil od Henrika, vojvoda koroškega, v fevd deset mark letnih dohodkov v okolici (Slovenjega) Gradca.³ Bertold iz Vuzenice je leta 1322 izgotovil reverz za Henrika iz Hohenlohe zaradi vasi Pitschgau blizu Ivnice.⁴ Tudi se omenja Elizabeta iz Vuzenice, ki je bila nuna pri Sv. Juriju ob Jezeru na Koroškem. Njej je njena opatica Jauta leta 1327 dovolila, da je smela do svoje smrti dobivati vsako leto po tri marke od Šentpavelskega samostana.⁵ Erhard, tržan, v Vuzenici, je leta 1378 prodal Nikolaju Schaisbacherju osem njiv v Vuzenici za 20 mark dunajskih penězov⁶, dve leti pozneje pa tri njive v istem kraju tudi rečenemu Schaisbacherju za pet funtov dunajskih penězov.⁷ Omenjeni Nikolaj Schaisbacher je bil leta 1388 sodnik v Vuzenici. On in pa še drugi tržani so se leta 1388 pogodili z Ulrikom Schinerjem zaradi skupne paše na neki kmetiji, ležeči pod „turnom“.⁸ Nikolaj Schaisbacher je bil ustanovitelj Marijine kapele v Vuzenici, zaradi katere so se leta 1383 pogodili tako, da naj ima celjski grof Herman pri tej kapeli prezentacijsko in fevdno pravico, Ulrik, župnik pri cerkvi sv. Nikolaja v Vuzenici, ki je kapelo napravil neodvisno od farne cerkve, pa konfirmacijsko. Pri kapeli nastavljeni kaplan je dolžan, da se vsak dan pri maši spominja celjskega grofa Hermana, njegove soproge, njenih dedičev, potem njunega strica, Kolona iz Vuzenice, ter Nikolaja Schaisbacherja, ki je kapelo ustanovil.⁹ Hensel Asang, sin Heidenreicha iz Vuzenice, je leta 1385 prodal Ulriku Schinerju en dvor v Vuzenici za 40 funtov dunajskih penězov.¹⁰

Kar se tiče trga in gradu v Vuzenici, sem že povedal, da so bratje Ulrik, Konrad in Dietrik iz Maribora prodali leta 1288 svoj del dvora na grajskem hribu v Vuzenici za 25 mark srebra otrokom Kolona iz Vuzenice.¹¹ Istega leta je kupil Kolon iz Vuzenice za 40 mark srebra dedščino, katero je v Vuzenici imela soproga Ortolfja iz Grebinja.¹² Gertruda iz Neuberga je imela pri Vuzeniškem gradu svoj del, katerega je leta 1300 zastavila Kolonu iz Vuzenice za 60 mark srebra.¹³ V Vuzeniški okolici je imel Konrad iz Lipnice razna posestva, katera je pa leta 1312

¹ 1377, marec 5, R. 24. — ² 1405, apr. 7, R. 24. — ³ 1319, julij 4, R. 24. — ⁴ 1322, maj 4, R. 3. — ⁵ 1327, februar 2, R. 2. — ⁶ 1378, april 5, R. 3. — ⁷ 1380, september 19, R. 3. — ⁸ 1388, april 24, R. 3. — ⁹ 1388, april 4, R. 24. — ¹⁰ 1385, april 21, R. 3. — ¹¹ 1288 avgust 8, R. 1. — ¹² 1288, R. 1. — ¹³ 1300, avgust 12, R. 1.

in 1316 prodal svojemu stricu, Kolonu iz Vuzenice, za 32 mark srebra.¹ V Vuzenici so imeli bratje iz Lipnice svojo dedščino, katero so pa leta 1309 prodali Hertnidu iz Vivšnika za 16 mark srebra.²

Vuzeniški grad s trgom vred je Kolon iz Vuzenice leta 1359 volil svojemu bratrancu, Viljemu iz Glineka³, a kmalu nato ga je odstopil avstrijskemu vojvodu Rudolfu, kar je tudi leta 1361 potrdil šentpavelski opat Ulrik⁴, leta 1363 pa opat Konrad, oba kot fevdna gospoda.⁵ Tri leta pozneje je omenjeni Kolon volil Vuzeniški grad s trgom vred celjskima grofoma Ulriku in Hermanu.⁶ Leta 1374 sta Albreht iz Puchaima in njegov sin Pilgrim obljubila avstrijskemu vojvodu Albrehtu, da mu hočeta z Vuzeniškim gradom služiti, ako bi se Pilgrim oženil z Elizabeto, vdovo po rajnkem Kolonu iz Vuzenice.⁷ Viljem iz Glineka se je leta 1376 pogodil s celjskim grofom in Volfgangom iz Walsee tako, da se je odrekel vsaki pravici do gradu in gospostva v Vuzenici, zato pa dobil od svojih nasprotnikov druga posestva.⁸ Kmalu nato je prišlo zaradi gradu in gospostva v Vuzenici do prepira med celjskim grofom Hermanom in Ulrikom iz Stubenberga. Leta 1377 se je razsodilo, da naj grad in gospostvo dobi grof Herman, Ulrik iz Stubenberga pa 150 funtov dunajskih penězov.⁹ Tri dni pozneje sta tudi bratranca Volfgang in Ulrik iz Walsee prodala svojo pravice do gradu in gospostva v Vuzenici svojima stricema, celjskima grofoma Hermanu in Viljemu.¹⁰ Tako so si celjski grofje v teku enega leta zagotovili svojo pravico do Vuzenice in ondodnega gradu nasproti Viljemu iz Glineka, Ulriku iz Stubenberga ter Volfgangu in Ulriku iz Walsee.

Celjski grofje so tudi v naslednjih letih pomnoževali svoje imetje v Vuzenici in njeni okolici. Pod Vuzeniškim gradom je bil neki dvor, katerega je grof Herman dal leta 1377 v fevd Ulriku Schiferju.¹¹ Pri Vuzenici je bil kraj „Zanried“, kjer je imela Elizabeta, vdova po rajnkem Toppauerju, tri kmetije, katere je za 36 mark dobrih dunajskih penězov leta 1381 kupil celjski grof Herman.¹² Njegov naslednik, grof Herman II., je kupil leta 1400 za 80 funtov dobrih dunajskih penězov pet posestev, katera je prej imel Ulrik Schrapf v Vuzeniškem gospostvu kot fevd tega gospostva.¹³ Povedal sem že, da je celjski grof Herman dobil od oglejskega patriarha Antona leta 1405 v fevd desetine v Vuzenici. Na teh desetinah je imela Marjeta, vdova po Andreju Kimbergerju ter soproga Jurija Reisbergerja, 200 funtov dobrih dunajskih penězov kot svojo jutranjo vknjiženo. Leta 1417 jej je grof Herman izplačal rečeno svoto.¹⁴

¹ 1312, februar 19, R. 13; 1316, oktober 3, R. 3. — ² 1309, december 5, R. 3. — efr. 1309, jan. 22, R. 3. — ³ 1349, oktober 20, R. 1. — ⁴ 1361, december 21, R. 1. — ⁵ 1363, februar 21, R. 1; febr. 26, R. 24. — ⁶ 1366, oktober 13, R. 24. — ⁷ 1374, september 8, R. 1. — ⁸ 1376, april 23, R. 24. — ⁹ 1377, marec 5, R. 24. — ¹⁰ 1377, marec 8, R. 24. — ¹¹ 1377, april 12, R. 24. — ¹² 1381, januar 30, R. 24. — ¹³ 1400, april 21, R. 24. — ¹⁴ 1417, april 24, R. 24.

Leta 1451 sta celjska grofa Friderik in njegov sin Ulrik določila, ako bi brez moških dedičev umrla, da naj Vuzeniško gospostvo z gradom, trgov, mitnino in uradom vred dobita brata Wolfgang in Reinpreht iz Walsee.¹ Leta 1456 je umrl Ulrik, zadnji celjski grof. Večino njegovih posestev so dobili Habsburžanje. Tudi Vuzenica je prišla v njih oblast, Takratni cesar Friderik je leta 1457 izročil sodstvo in urad v Vuzenici Wolfgangu Schramfu, kateri je bil prej pod grofom Ulrikom grajski oskrbnik v Vuzenici², oskrbništvo grada, sto funtov penězov letnih dohodkov, pol voza vina in še druge koristi pa Frideriku Verlu.³ Leto pozneje je rečeni cesar za tri leta prepustil varuštvo Vuzeniškega gradu Gebhardu Peuscherju, ki naj dobi vsako leto po sto funtov penězov.⁴ Leta 1463 je cesar Friderik dal Ulriku iz Ivnice (Eyweswalder) v najem grad in urad v Vuzenici proti temu, da mu ta vsako leto odšteje 450 goldinarjev.⁵ Rečeni Ulrik se je s svojim reverzom zavezal to storiti.⁶ Leta 1480 je Lenart Prosinger dobil od cesarja Friderika Vuzeniški grad z vsemi priteklinami v najem ter je pri tej priložnosti obljubil, da hoče vsako leto zato plačati toliko, kolikor je dajal Ulrik iz Ivnice.⁷ Deset let pozneje je dobil Friderik Lamberger od cesarja Friderika pravico, pobirati v Ljubljani, Celju in Vuzenici osemdeseti funt novcev od vsega trgovskega blaga, katero pride v rečene kraje.⁸ Leta 1492 je cesar Friderik kot deželni knez Štajerske potrdil vse privilegije trga Vuzenice.⁹ Po smrti cesarja Friderika je kralj Maksimilijan leta 1497 postavil za varuha v Vuzeniškem gradu Kristofa Steinacherja, kateri se je zavezal, da hoče braniti grad po svojih močeh.¹⁰ Naslednjega leta je dobil ta posele vitez Wolfgang iz Grabena, ki je tudi obljubil, da hoče grad varovati in dohodke urada natančno izplačevati.¹¹

¹ 1451, dec. 13, R. 24. — ² 1457, april 27, Cod. B 360, f. 36', 37. — ³ 1457, april 18. Cod. B. 360, f. 37, 37'. — Naslednjega dne je Friderik Verl z reverzom potrdil to, kar mu je cesar izročil. Cod. B 360, f. 38. — ⁴ 1458, september 15, R. 24. — ⁵ 1463, junij 11, R. 24. — ⁶ 1463, junij 11, R. 24. — ⁷ 1480, sept. 7, R. 24. — ⁸ 1490, sept. 29, R. 24. — ⁹ 1492, maj 2, R. 1. — ¹⁰ 1497, maj 1, R. 24. — ¹¹ 1498, januar 3, R. 24.

Izvestja.

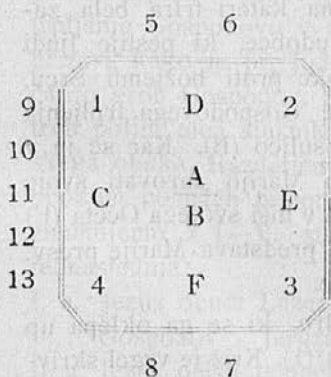
Is polja baročne ikonografije.

Pod vplivom jezuitskih šol imajo slike 18. stoletja posebno ikonografijo; odlikuje jih stroga sistematika in pa slikane devize. (O teh prim. naš članek v Ljubitelju za krščansko umetnost 1914, str. 76—82). Zanimiv, dosihdob še nepopisan vzgled se nahaja v dveh kupolnato zvođenih kapelah nadžupnijske cerkve v Laškem trgu. Južna je posvečena sv. Frančišku Ksaverju in obenem ima tabernakelj, zato se vse devize nanašajo na presv. Rešnjo telo. Severna je kapela sv. Križa; misel na križ odseva tudi iz deviz. Prva je iz leta 1728, druga iz leta 1737. Slikal ju je Janez Krizoston Vogl, leta 1721 še učenec zasebne gimnazije v Rušah, naročila sta pa delo tudi bivša ruška dijaka, župnika Rainer (1722—1733) in Marine (1734—1764). Freske so že precej pobledele, ponekod so že celo izginili pripisi.

V obeh kapelah so slike enako razporejene. Vidiš jih v notranjem oboku svetilnice nad kupolo (A), potem v kupolinem svodu (B) ter v štirih lunetah pod njim (C—F) in na konicah-pendentivih (1—4). Krasijo raven sklep oboknic (5—8) ter spodnjo stran obeh slavolokov napram prezbiteriju (9—13). V južni kapeli zremo sv. Ksaverija, kako streže v Benetkah bolnikom (D), kako pridiguje v Indiji (E), kako v kraljestvu Travancor s križem v roki napodi v beg sovražno vojsko (F), kako slednjič moli pred Marijino podobo, skušan od treh hudobcev (C). Na vrhu plava, obdan od angelov (B) napram Bogu Očetu, vsevladarju (A).

V devizah se iskrijo razne misli o presv. Rešnjem Telesu, kakor se lomijo in razpršijo solčni žarki v stekleni prizmi. Prečudni zakrament je skrivnostna žrtev, je kakor vol, ki je v smrt odločen (in *occisionem paratus*), veli pripis (1); je kakor solnce, ki vzhaja nad morjem in vsem ljudem sveti (*splendet in omnes*) (2); vzbuja občudovanje (in *admirationem*) kakor gledališki oder z daljno razsvetlavo, če se zavesa odgrne (3); vodi koncem vernike kakor ladja jadrenica na morju v raznih nevarnostih (*per varios casus*) (4).

Pelikan, četudi dandanes brez tolmačenja, je znan evharistični simbol (5). Umevno je, da tudi raca (6) jerihuntska roža (7) in delfin (8) spadata v isti miselni krog. Zaman bi pa ugibali, kakšno devizo naj k tem znakom pripišemo.

Dremajoč lev, ki v spanju bedi (in somno vigilo) izraža mistično življenje evharističnega kralja, ki za oko mrtev, vendar živi, obenem pa spominja na bizantinske podobe spečega Emanuela in na pravir teh predstav, orientalskega fiziologa (9). Obložen velblod, ki nima nikdar dovolj (*nunquam satis*) pota skozi puščavo, izraža potrpežljivost evharistije (10); proti nebu kipeč vodomet, ki neprenehoma teče (*assiduus manat*) pa obilnost te nebeške hrane (11). Cepljeno in s sadom obloženo drevo, ki tujca hrani (*et peregrinum alit*) pravi, kako podpira in preživlja ta zakrament vernika—popotnika (12). Sveča pa, ki zaman kaplja na obrežne morske skale in le samo sebe poživa, uči nasprotnike, da je ves njihov napor zoper sv. evharistijo zastonj in le njim v kvar (*vis omnis inanis*) (13).

V severni kapeli se najvišje dviga znak Srca Jezusovega, ki se je žrtvovalo za grehe sveta (A). To misel lepo izraža posvetovanje med osebami presv. Trojice, v čimur se kaže rahla vez s srednjeveškimi misteriji. Bog oče pravi: „Koga naj pošljem?“ (*Quem mittam?*), sv. Duh pa: „Kdo pojde?“ (*Quis ibit?*). Kristus odgovarja: „Glejta, jaz!“ (*Ece ego*). Angel oznanja to veselo vest s trobento, na kateri frfra bela zastavica s Srcem Gospodovim, obenem odganja hudobce, ki pestijo ljudi ob straneh Marije Device in zaupljivo stegajo roke proti božjemu Srcu. Vrsta angelov se dalje razpleta in nosi znamenje Gospodovega trpljenja — Veronikin prt, gobo, žeblje, kladivo, križ in sulico (B). Kar se je v nebesih sklenilo, se na zemlji izvrši. Tu vidimo Marijo darovati svoje Dete v templju (D), potem dvanajstletnega Jezusa v hiši svojega Očeta (F) in križanje (E). Zanimiva je dandanes neobičajna predstava Marije presv. Srca (Maria vom Herten), med sedmero sre.

Devize se vse nanašajo na križ. Križ je sidro, ki se ga oklepa up barkolomcev (in hoc spes naufraga sistit) (1). Križ je vrgel skrivnostno zlo iz sveta kakor ognjenik izbruha notranjo vročino (*interimit arcanus aestus*) (2); križ je nož, s katerim Bog svojemu Sinu do Srca reže, a njegovo notranjost odkriva (*mors intima pandet*) (3); križ je kakor Noetova ladja edina rešitev (*haec est sola salus*) (4). Valeča koklja (5) in čuječ žerjav, ki s kamenčkom v privzdignjeni nogi bedi, da lahko tovariši spijo (6) kažeta, kako se je Kristus žrtvoval za druge. Tudi namizna ura spominja na križ, ker le pod pritiskom zvoní (... *sona s*) (7), ravnotako sveča, ki se topi, da razsvetljuje (*tabescit et illuminat*) (8).

Na slavoloku zremo lekarniške posodice z bridkim zdravilom „bezoah“, ki nalik križu vse ozdravlja (*cunctis medetur*) (9); potem kurilo, ki ga razpihava v angelskih glavicah posebljen veter, da ogenj zato narašča (*agitatus augeor*); kajti trpljenje, ki se z nevoljo nosi,

se še bolj občuti (10). Križ je kakor mavrica, ki sredi deža zagotavlja mir (*mediis pacem.*.); križ kakor luna, ki zahaja in obenem vzbuja upanje na vstajenje (*occumbendo ressurgo* (12). Križ slednjič na zvonu odganja blisek in tresek (*fulmina pellit*), torej v zgodovinskem naziranju huđega duha (12).

Po svoji vsebini so torej te slike znamenite in obenem značilne za versko navdušenje tedanje naobrazene duhovščine; povzdigovala je prěsv. Rešnje telo in Srce Gospodovo. V tem oziru je torej ta umetnost mnogo bolj sorodna z našo dobo, ko marsikaj, kar je vstvarilo sledečih sto let v okviru jožefinskega razpoloženja.

Avġ. Stegenšek.

Gotske freske v cerkvi sv. Duha v Slov. gradcu. V srednjem veku so bile naše cerkve skoro vse poslikane. A preprosto delo ni uġajalo duhovnikom baročne dobe, zato so jih dali ali sklepati ali prebeliti. V župnijskih cerkvah v Vitanju in v Žusmu in gotovo še marsikje drugje še čakajo take prebeljene freske, da jih obudi v življenje vešča roka. Ponekod so jih že odkrili, tako pri sv. Miklavžu nad Čadramom ali pa pri sv. Duhu v Slov. gradcu. Zadnje so za to zanimive, ker kažejo trpljenje Gospodovo v zvezi z ljudskimi igrami. Poudarjajo se poljudni prizori, kako n. pr. Judežu naštevajo izdajalčeve groše ali pa, kako pečatijo grob Gospodov. Slike se nahajajo na severni strani prezbiterija na treh poljih med služniki in segajo od zaslona lesene klopi do kap gotškega oboka. Razdeljene so na pet vodoravnih vrst, ki kažejo zgoraj pod obokom po eden prizor, v vseh naslednjih progah pa po dva. Vrste znanujemo z I—V, stenska polja med služniki z a—c. Vsebina fresk je naslednja:

- I. a. Jezus obudi Lazarja; b. Judež se pogodi radi izdajstva (?); c. vhod Gospodov v Jeruzalem.
- II. a. Jezus očisti tempelj z bičem; a' potem osvobodi prešestnico. — b. Judežu izplačajo denar; b' zadnja večerja. — c. Jezus v oljskem vrtu; c'. Judež izda Zveličarja s poljubom.
- III. a. Jezus pred Anom ter a' pred Kajfom. — b. Jezus bičan in b' s trnjem venčan. — c. Pilat ga kaže češ: „Glejte, človek!“; c' Pilat si umiva roke.
- IV. a. Jezus pade pod mestnimi vrati, a' Cirenejec mu nese križ. — b. Jezusa na križ pribijejo in b' mu stran prebodejo. — c. Jezusa s križa snamejo in c' ga Mariji v naročje položijo.
- V. a. Jezusa denejo v grob ter a' grob zapečatijo. — b. Zveličar vstane od mrtvih in b' se prikaže Magdaleni. — c. Vnebohod in c' prihod sv. Duha.

Poleg slik je na notranji plati slavolokovi posvetilna freska z napisom:

Dye dye dyse figur anfehdu dy spreche durch
 Zren willn ay pr uray ave maria vnd ain glaube
 got zu lob zu vnd eren vnd seiner pitteren marter
 vnd zu hilff vnd zu croft allen gelaubigen sellen
 (vnd) zu piltung den lebendigen ireß lebens. Dye
 (dyse) gemelt habn machen lassen, daz volpracht
 maiste(r) andre maller von othog d(en)
 an freytag vor sanct juliana
 zalt nach cristi geburt
 achtzigisten Jar.

V prevodu: „Tisti, ki gledajo te podobe, naj radi molijo očenaš, češčenomarijo in vero Bogu in njegovemu bridkemu trpljenju v čast in hvalo, vsem vernim dušam v krepko pomoč, v pouk in življenje živim, ki so dali te slike napraviti. Izvršil jih je mojster Andrej, slikar iz Otoka, dne . . ., na petek pred sv. Julijano, ko se je štelo po Kristusovem rojstvu (tisoč štiristo . . . in) osemdeseto leto.“ Bolnišnica, h kateri spada že po svojem nazivu cerkev, se je ustanovila leta 1419, cerkev se je dozidala leta 1494, slike po svojem slogu spadajo v drugo polovico 15. stol. Z ostrino zarežani napisi na slikanem ometu (grafiti) raznih obiskovalcev nam dajo letnice 1492, 1507, 1678 in 1759. Prvi se je torej ovekovečil, ko so bile podobe še skoraj sveže, zadnja letnica 1759 pa nam kaže, po katerem letu so se prebelile. Kraj Otok se večkrat najde v bližnjem ozemlju; v poštev pa pride po našem mnenju edino Marija na Otoku (Maria Wörth) ob Vrbskem jezeru. O mojstru Andreju nam dosedaj ni nič znano.

Umetniška kakovost slik ni sicer velika, tem večja pa podobopisna (ikonografska). Važno je, da so precej dobro ohranjene. Sicer pa tak pomnik davne preteklosti, ki so ga nekoč obsodila cvetoča stoletja v pogin in smrt, nima sam za se toliko veljave; k pravemu življenju se šele obudi, ako se odkrije še več podobnih fresk, da se morejo med seboj primerjati glede sorodnosti in sloga in se iz njih razbrati del zgodovine naše domače srednjeveške umetnosti.

Avg. Stegenšek.

„Sprotuletna Vijolica“,

mariborski dijaški list iz leta 1846.

Fr. Kotnik

„Orol Tatranski“, ki ga je izdajal od leta 1845. Ljudevit Štur v Požunu, je prinesel po dopisu v „Novicah“ (štev. 49. z dne 9. decembra 1846) dne 5. januarja 1847. leta dopis „Od Drave“, v katerem poroča, da so lanskega leta (torej leta 1846.) dijaki latinskih šol v Mariboru sklenili v slovenskem jeziku se vežbati in vsak teden eno polo sloven-

skih izdelkov izdati, kar so delali tako pridno, da so njih izdelki sedaj narastli do 30 pol. Ko je Davorin Trstenjak, ki je bil 1845.—1846. kaplan v Ljutomeru, a še 1846. postal kaplan v Ptuj, zvedel o teh poskusih je sklenil najpridnejšim dijakom poslati darove. Na dan izpita je dijakom¹ Mihajlu Golobu, Ivanu Kocmutu in Ivanu Ertelnu po učitelju izročil po eden križak — tolar.¹ To dijaško podjetje je povzročil prof. veronauka Juri Matjašič, ki je dijakom dajal slovensko čtivo in jih izpodbujal, naj goje materinščino. Zato so leta 1846. začeli slovenski dijaki Mihael Golob, Ivan Kocmut, Luka Hleb, Karel Polič in Ivan Ertl izdajati „Vijolico“, katere so po en izvod dobivali prof. dr. Puff, veronaučni učitelj Matjašič, župan, okrožni glavlar in gimnazijski prefekt. „Vsebinska so bile pesmi, povesti in šarade. Jezik, v katerem je bila pisana, je bilo narečje pisateljev, o kaki slovniški pili ni bilo govora, ker mladeniči niso imeli prilike, da bi se v slovniči količkaj naobrazili; pravopis je takisto bil stari. Vobče je bila naša mladina na tamošnji gimnaziji v slovenskih stvareh silno zapuščena. Imena, kakor Prešeren, Vraz, Gaj, so bila celo tej petorici neznana; o Novicah niso vedeli nič; glas o velikem krvoprelitju v Zagrebu l. 1845. ni prodrl do njih; časnikov niso dobili v roke. Pisanje „Vijolice“ jim je bilo pred vsem zabava. Ker so nemški dijaki pisali nemški list, so hoteli slovenski pokazati, da tudi kaj zmorejo. Po končani gimnaziji leta 1846. so se mladeniči razšli in „Vijolice“ je bilo konec.“ To poroča dr. Ilesič o „Vijolici“, po nekdanjem njenem sotrudniku Ivanu Ertelnu, ki je postal pozneje primarij graške mestne bolnice in ki je tudi že umrl.²

Ertl Ivan³ je bil rojen 14. decembra 1828. v Mariboru. Njegov oče je bil posestnik malega vinograda (Berghold). Bil je šolnine oproščen. V gimnazijo je vstopil leta 1841. in je precej dobro napredoval, kakor je razvidno iz klasifikacije n. pr. iz leta 1846., ko je bil v drugem humanitetnem (našem 6.) razredu.

Golob Mihael je bil rojen 29. sept. 1829. v Svetinjah na Štajerskem. Njegov oče je bil kmet. Bil je šolnine oproščen. V gimnazijo je vstopil l. 1841. Napredoval je izvrstno. V prvem in drugem tečaju leta 1846. ima v vseh predmetih eminenter. V prvem tečaju je drugi „accedens“ v drugem pa drugi „praemifer“.⁴

¹ Glej Dr. Fr. Ilesič: Dijaški „slovenski klub“ na mariborski gimnaziji leta 1846. in njega „Vijolica“. Lj. Zvon, XXIV. leto 1904 str. 178.

² Lj. Zvon 1904 str. 178—180. O življenjski usodi drugih glej istotam str. 180.

³ Podatke o rojstvu in napredku Ertlna, Goloba in Kocmuta mi je poiskal v katalogih mariborske gimnazije leta 1906. prof. Ivan Masten. Hvala mu za to!

⁴ Najboljši dijaki so dobivali praemia (praemifer), drugi ne, in ti so se imenovali „accedentes“. Nekega Ivana Kocmuta nahajamo l. 1846. v tretjem gramatikalnem razredu (= 3. razredu). Ta Ivan je v drugem tečaju l. 1848. izstopil iz prvega humanitetnega

Od rajnega Sketa sem dobil po župniku Rudlno 1 izvod mariborskega dijaškega lista „Sprotuletna Vijolica“. Sket jo je dobil baje od Davorina Trstenjaka. Poglejmo ta izvod!

Oblika 4°, zeleno vezan zvezek, na sredi ovitka vtisnjeno: „Sprotuletne violice“, to besedilo obroblja v obliki elipse venec vtisnjenih vijolic. Obseg: Naslov, predgovor in zagovor ter XXI „listov“ po 4 strani.

Na prvi strani stoji v gornjem desnem kotu podpis: „Razlag sr 1847“. Nato: Mojemu predragemu prijatelju g. g. J. Razláku na uspomenu, poklonil Mihovíl Vėkoslav Golób mudroslov. 847.“ Nato sledi pesem (str. 121).

Za to pesmijo sledi naslov lista:

Sprotuletna¹ Vijolica.

Pokusi v pesničtvu

Izdali

slovenski govorstva dijaki na učilistvu

Mariborskem

Ivan Ertel, Mihovíl Golob ino Ivan Kocmut

1846.

Drugi nekoliko popravljen prepis.

Pisal ino vredil Mihovíl Vėkoslav Golób s. r.

Za naslovom sledi „Predgovor ino zagovor“, ki sta vredna, da ju ponatisnemo.

Predgovor

ino

zagovor.

Den za dnevom na slavjanskem do zdajnih časov v tiho temo skritem nebu bolj no bolj svetlo biva, megle kere so ga telko let pokrile, silni vetri razganjujejo, ino z miloj lučjo sijajoče zvezde povsod se prikažejo kere ako ravno pod njimi vihari razsajajo ino nje iz njihovega meta zrušiti se lotijo, sploh tak prijazno svetijo, kak so v početku svetivale to je: vu vsih slavjanskih deželah se je ljubav goreča k narodu izbudila, kera vse prepire z tujinstvom poterplivo podnaša ino njega megle raztiravati začinja. Tak so po prizadevanju od domorodske lubezni vnetih glasovitih ino vučenih možov skoro vu vsaki slavjanski deželi časopisi se prikazali keri kak mile luči Slavjanstvo osvetljujejo: — Ilirom jasno sija njihova „Danica“, Dalmatinom „Zora“, v Bulgarskem se je v novem (1846) „Orel“ podignul, pri Slovencih slovijo „Novice“, pri Čehih njihove „Kwčty“ — „Včela“ — in opustivši mnoge druge, samo še spomenim na mnogopolvaleni po vsem Slavjanstvu dobro poznani časopis: „Jahrbücher für die slavische Literatur Kunst und

razreda (5. razred), in ni dovršil v Mariboru študij. V gimnazijo je vstopil l. 1844., rojen je bil pri Sv. Urbanu pri Ptujju dne 20. novembra 1829. Njegov oče je bil kmet. Ob vstopu v gimnazijo je bil že 15 let star. Ali je ta Ivan Kocmut, 18 letni tretješolec, sodeloval pri „Vijolici“? Ilašič poroča v Lj. Zvonu 1904 str. 180, da je Kocmut umrl kot advokat v Mariboru.

¹ Sprotiletje — poulad. Besedo rabi tudi Krempl (Davorin). Prim. Glonar: Literarni odnošaji. ČZN 1908 str. 139, 7. vrsta pesmi „Zvésti Slovenci“.

Wissenschaft" (Leipzig, erscheint seit 1843) kerega visokoučeni Vseslavjan ino goreči branitelj Slavjanstva gosp. Dr. Ivan P. Jordan vredeuje.

Alj vender mi spomnivi se na imenovane neprecenljive prikazenja v slavjanšini, ne mislimo naš prerahli listek njim prisposodobiti, menje še po kakšni hvali hlepeneti, kere mi ne zaslužimo ino nečemo, temoč očitno valjujemo — da je tudi nas, kak one iskrene može domorodska ljubav, ljubav k občinski materj našoj podžgala, jezik naš materinski poštvovati, se v njem vaditi, ino tak skoz naš trud materj Slavi aldov? mali dopernesti ino se ne tak obnašati, kak žalibože mnogi slovenski dijaki, keri svoje matere občinske poznati nečejo ali se sramujejo!

Da so toti pokusi začetek našega vadenja v Slovenšini tak se morde nikdo nebode čudival, či mu v tem kaj se jezika dotiče, kaj nepravlega ali pomenjkljivega naprej pride ravno to od pesmic velja. Da naši izvori nič verstnega na sebi nemale, vsaki more obstati, keremu so okolnosti dijakov poznane, ino keri premisli da nesmo zreli pevci temoč le pokusniki. Da je slednič našo delo ne bilo brez preprirov tak od strani nemških kak nekaterih slovenskih dijakov se razme, ali mi smo vse to z misli pusteč — kelko je bilo mogoče nas opinjali ino trudili — zakaj:

Kaj se z zložnimi rokami obdeluje
k svojem koncu nevstavlivo napreduje.

V Gradcu, 19. velkegatravna 1847.

Mihovil Vėkoslav Golób sr.
mudroslovec.

Za tem uvodom v prozi sledi Golobov uvod v verzih. (List I. Gl. str. 121). In za tem „Povodka“ (motto):

„Serca nikak nedajmo tudjini
Dužni smo sve davat domovini
Ova mati nas je odgojila
Njezin je naš život bratjo mila.“

Grof Janko Draškovič mladeži ilirskoj.

Preglejmo Erteljeve pesmi! 18 jih je, med njimi 4 soneti.

I. list : Ob poldan po letu. II.: Pozdrav prijatelju. III.: Božja mantra
IV.: Drevo in potok. V.: Mojemu stvarniku. VI.: Moja žalost. (Sonet).
VIII.: Noč. X.: Čas ino večnost. XI.: Prejd no zdaj. XII.: Na ***. XIII.:
Slovo od domovine. XIV.: Brodnarska pesem. XVI.: Moje naprejevzetje.
XIX.: K slovesu. (Venec sonetov [3]).

Snovi iz vsakdanjega duševnega življenja dijaškega, prijateljstvo, Bog, narava, žalost ob materini smrti („Moja žalost“) melanholija („Noč“ „Prejd no zdaj“) so zastopane. Kjer opisuje domače življenje, tam se je mladi pesnik najnaravnejše izražal. „Brodnarska pesem“, ki stoji močno pod Vodnikovim vplivom, je menda najboljša. (Gl. str. 120). Iz pesmi pa odseva tudi rodoljubje. Romantika tudi njemu ni bila neznana. 4 romantične pesniške oblike, 4 sonotje so zastopani. Slovanstvo opeva. V pesmi „Moje naprejevzetje“ pravi: Kaj bi tožil ob slovesu, „več dežel ma slavske brate, kere si izvolit čem“. „Vu deželi Avstrijanski — kera nam pravico da — Dom imajo več slavjanski — Kakor družga jezika“. — In čolnarji pravijo: „Na slavski deželi nam sreča cveti“. — V prvem sonetu „K slovesu“ pravi Mihovilu Golobu:

„Kdo od zdaj bo vijolico zamakó
Pokaži ti zdaj slavskemu dijaku
Da bo njo potlej redit znal“.

Ivanu Kocmutu pravi v 2. sonetu:

„Slavjanska radost naj bi te pregrela
Da slavo stekel bi predragi srečno“.

Isto slovansko dijaško navdušenje odseva iz II. in III. soneta. (Glej str. 121). Za tremi zvezdicami se skriva njegova dijaška ljubezen.

Duševni oče Vijolice je bil Mihovil Vekoslav Golob. To nam pred vsem potrjuje vsebina njegovih pesmi, ki kipijo slovanskega navdušenja, posebej pa še nam dokazujeta to oba soneta „Srečno obadva Ivana“. (Str. 125.)

„Pomagala sta mi doveršit' delo
ki dosta trudov in skerbi obdržava
Brez vaj naprejdekanigdar nebi melo“.

V Vijolici so sledeče Golobove pesmi:

I. list: Uvod. II.: Domovini. III.: Praznemu svetu. IV.: Slovo od prijatelja. V.: Mojmu sercu. VI.: Slovencom dobre vole. VII.: Pesem Slovencev. VIII.: Pritoženje slepca. IX.: K' godu dr. Rudolfa Puffa. X.: Pogled na vijolico. XII.: Na verbo. XIV.: Moji odgovori. XV.: Zora juterna. XVI.: Domorodcom. (Sonet). XVII.: Bratom. (Pesem v družbi). XVIII.: Zadovoljen Slovenec, Samota. XX.: Srečno obadva Ivana (dva soneta) in Spomen. XXI. list: Slovo.

Golob je domoljuben pesnik in najbolj navdušen Slovan izmed trojice. Namen „Vijolice“ je tudi, da bi „za domorodnost serca naše vnela“. (Uvod). Kakor na Ertelja vpliva tudi na Goloba Valentin Vodnik. (Slovencom dobre volje, Pesem Slovencev, Zadovoljen Slovenec). Akoravno je „Zadovoljen Slovenec“ zložen po Vodnikovi, ni „Zadovoljen Štajerc“ ampak Slovenec, zrasel iz štajerskih Slovenskih gor. — Da je imel list tudi nasprotnikov, da so ti dijaki, ki so se tudi čutili Slovence, imeli mnogo sovražnikov, kažejo „Moji odgovori“. Čeravno ga nazivljajo slovanskega bedaka, se ne zmeni za to, ampak ostane Slovan:

„Men mati je Slava
jaz njeni sem sin“.

Golob je najplodovitejši pesnik, ima 21 pesmi v listu. Izmed teh so 3 sonetje, romantične pesniške oblike.

Kocmut ima samo osem pesmi:

I. list: Vili. II.: Vračniku (Epigram). III.: Spomlad. IV.: Poletje. V.: Na grobu moje matere. XIII.: Pritožba. XV.: V spomin smerti dobročinitelja. XVII.: Želja po domovini.

Po Ilešičevem poročilu¹ je l. 1846. 5 slovenskih dijakov sklenilo izdajati slov. tednik. Luka Hleb in Karel Polič v tem izvodu nista zastopana. Kako to? Naš izvod je „drugi nekoliko popravljen prepis“, prepisan l. 1847., kakor kaže „predgovor in zagovor“. In v tem primerku so prepisane same pesmi, ni pa povesti in šarad, katerih bi po Ilešičevem poročilu² tudi pričakovali. Dvoje je mogoče. Ali povesti in šarad v listu sploh ni bilo, ali pa so v tem primerku, namenjenem Razlagu, prepisane iz lista samo pesmi. Toda, ker pravi naslov: „Pokusi v pesničtvu“. Izdali slovenski govorstva dijaki na učilišču Mariborskem, Ivan Ertel, Mihovil Golob ino Ivan Kocmnt, 1846.“, bi sklepali, da so bile zastopane v listu samo pesmi in da so bili sotrudniki samo navedeni trije dijaki, druga 2 pa da sta bila sicer člana „slov. kluba“, pa nista pri listu sodelovala. Da so bili ti trije glavni sotrudniki, za to govorijo tudi trije Erteljevi sonetje „K slovesu“, zloženi „pri priložnosti, kader smo naš tjedenski list „Sprotuletna Vijolica“ dokončali“. V sonetu „Srečno Vijolica“ pravi Ertel: „Vijolico pervo smo trije sadili“. Ker je bila „Vijolica“ tedenski list, bi pričakovali okoli 30 listov na šolsko leto. Novice 9. decembra 1846. poročajo, da so izdelki narasli do 30 pol. V našem izvodu pa je samo 22 listov à 4 strani. Trstenjak je le najpridnejšim dijakom poslal darove in sicer tem trem!³ Zato smemo trditi, da naš izvod ne obsega vsega gradiva, ki je bilo objavljeno tekom l. 1846. v „Vijolici“, ampak samo tisto, ki je bilo namenjeno v dar Razlagu.⁴

Golob je bil rojen v Svetinjah (Allerheiligen), rojstnem kraju Stanka Vraza. In temu imamo bržkone tudi pripisati navdušenje mladega dijaka v Mariboru. A še nekaj! Ta izvod „Vijolice“ je poklonil Golob J. Razlagu in mu zložil pesem. (Glej I. str. 121). Nezabljiva mu je ura, ko je spoznal „Slavjanina“ Razlaga, ki je v njem vnel „domorodno iskro“, ga ogrel k probujenju, da zdaj srce bije v domorodnem ognju. Za to se mu hoče zahvaliti z malim darkom — proizvodom prvih dob iskrenosti. To je zapisal prijatelju Razlagu dne 30. velikega travna 1847 ko je bil že modroslovec v Gradcu.

Razlag je bil rojen v Radoslavcih blizu Ljutomera, v župniji malonedeljski.⁵ Bil je 3 leta starejši od Goloba. 1845—1848 je bil bogoslovec v Gradcu in se je bavil tudi s slovanskimi in romanskimi jeziki.⁶ Kedaj sta se spoznala z Golobom, ni znano. Ura pa, ko sta se spoznala, je Go-

¹ Lj. Zvon 1894 str. 178.

² Lj. Zvon 1894 str. 179.

³ Ibid.

⁴ Glej poklonitev.

⁵ Glej dr. Fr. Mohorič: Dr. J. Radoslav Razlag. ČZN 1918 XIV. 1. str. 1—2.

⁶ Ravnotam str. 5 pod črto (samopis Ernestini Jelovšovi).

lobu „nezabljiva“! Ker Radoslavci niso daleč od Svetinj, bi sklepali, da sta se poznala že izza Golobovih dijaških mariborskih let.

Ta duševna zveza z Razlagom je mogoče tudi vplivala na ta izvod „Vijolice“, ki je „nekoliko popravljen“. Ali samo v jezikovnem oziru?

Za uvodno pesmijo sledi v našem primerku „Povodka“ (motto) grofa Janka Draškovića, mladeži ilirskoj. (Glej str. 117). In isti motto zasledimo v Razlagovih „Zvezdicah“, ki so izšle leta 1851. v Gradu.¹

Če premotrimo vse to in primerjamo tu objavljene pesmi vsebinsko z Erteljevo trditvijo, o kateri poroča Plešič², da so bila imena kakor Prešeren, Vraz, Gaj tem dijakom neznana, mu ne bomo povsem pritrdili. Ilirska ideja, celo vseslovanska ideja, je tudi v teh proizvodih dokazana. Dijaki gojijo sonet, romantično ilirsko obliko.

Tudi na mariborski gimnaziji je bil v predmarčni dobi položen temelj k narodnemu prebujenju — seveda skrit v obliki ponižne vijolice.

Teksti.

Brodnarska pesem.

Ker bolj je veseli	Se vozmo po Dravi	Pernesejo vina
Kak brodnarski stan?	Skoz slavske zemle	Dost slavske gore
Smo radi pri deli	„Pij vino“ vsak pravi	To slavskega sina
Skoz leto no dan.	Ne srebli vodé.	Nar lepši sad je.
Kdo je pa vu kraju	Le brodnar se vozi	Kdo bolj je veseli
Tak dobrim' nar več?	Od Koroškega	Kak čolnarji mi?
Kdo je v temu raju	Pri štajerski skozi	Na slavski deželi
Ne gre odtod preč.	Do zemle Turka.	Nam sreča cveti.

Ivan Ertel.

K' slovesu.

Srečno Mihovil! Srečno Ivan! Srečno Vijolica!

Venec sonetov

od

Ivana Ertelja

Pri priložnosti, kader smo naš tjedenski list

„Sprotuletna Vijolica“

dokončali

* * *

Srečno Mihovil!

I.

Prijatelj ljubi moj podaj mi roko
Ker ločejoč od tebe solze toči
Oj prosim te s tolažboj mi priskoči
Glej! v žalosti zdaj plava moje oko.

Alj neso vure enake potoku
Ker seboj vzeme rože brez pomoči
Tak tud' se radost od človeka loči
Nje nemre več dobit — ne dab' se jokô.

¹ Dr. Fr. Mohorič: Dr. R. Razlag ČZN 1918 str. 11.

² Lj. Zvon 1894 str. 179.

Zakaj pa radost proč od me bežide
 Zakaj me takšna žalost zdaj obide?
 Slovo od Mihovila je dragega.

Kdo odzdam bo „vijolico“ zamako
 Pokaži ti zdaj slavskemu dijaku
 Da bo njo potlej redit znal.

Srečno Ivan!

II.

Prijatelj drugi mi nar ljubši srečno!
 Tud' tebe stan neodprošlivi pela
 Odtod — zna bit da lucka te dežela
 Vu se poklicala 'nok bo na večno.

Nezabi to kaj sma si govorila
 Tak dostikrat, kaj sma tedaj čutila
 Kda je od Slave puno serce blo.

Daj Bog, da bi življenje protulečno
 Ti cvetelo brez vsega hud'ga dela
 Slavjanska radost naj bi te pregrela
 Da slavo stekel bi predragi srečno.

Te sma dovolila tak dolgo peti
 Za Slavo — dok neboma mogla vmreti
 In potlej vižo pustma drugemu.

Srečno Vijolica!

III.

Vijolica! še enkrat pridi k'nosi
 Le jednokrat še z duhom me veseli
 Ki si me tak podžgala k' slavnem deli
 Da slavski peti morem — Vila prosil!

Vijolco pervo smo trije sadili
 Z taisto smo si venček mi navili
 Ker potlej še nam sladko dišal bo.

Či 'nok „vijolco“ močen veter trosi
 Te brateci slavski prosim da bi meli
 Pomoč — njo varvali no ksebi vzeli
 Da nikdo varte se! nje ne pokosi.

Oj da bi le vijolie več docvelo
 Da le bi več vertnarjev se zavzelo
 Ki bi z veseljom oskerbeli njo.

J. Razlagu.

Vek mi je ura nezabljiva
 Tvóg' spoznanja — Slavjanin!
 Slast mi rajsko v serce vliva
 Časa tistega spomin.

Ti mi dajaš voljno hrano
 Kero serce si želi
 Zato radosno izdano
 Se zahvalit' hrepeni:

Vem še vselej, kak si v meni
 Iskro domorodno vnel
 Ino v ljubavi plameni
 K probudjenju — me ogrel,
 Da zdaj serce v domorodnim
 Ognju bije plameneč
 Sadom slavskim mnogoplodnim
 Zadostiti si želeč.

Malim darkom — proizvodom
 Pervih dob iskrenosti
 Kad' prvič ze svojim rodom
 Čüti slast slobodnosti.

Vzemi ljubo dar maleni
 Kerga Tebi poklonim
 Ker'ga Tvoji uspomeni
 Na zahvalo poročim.

V Gradcu, 30. velk. travna 1847.

Uvod.

Pervimi med cveticami spomlada
 Porodi se modra nam viola,
 Berž — kak zima ostrá več ne lada,
 Kinčič ona mesto svógá dola
 Kde samotna — skrita v'lozi gosti
 Žijlenjé pretira v pohlevnosti.

Se povzdigne z krasnoličnoj glavoj
 Kera z lepim cvetjóm je nadjana
 Rase tiho med zelenoj travoj
 Večkrat sternjom tudi je obdana
 V lepšem cvetu sploh se obrašuje
 Oko vsakega z radostjój nadeluje.

Tak pervenc naš tudi je cvetlica
 Rahla roža slavskega spomlada
 V dolu serca skrita „ljubečica“
 Kde domrodstva ogen z njoj nadvlada
 On njo greje — on njoj cvetje daja
 Z' vreloj kervjoj narodnoj napaja.

V sercu plamenečem se ona hrani
 V njem njoj nikaj ne leži na poti
 Moč tajinstva rasti tu nebrani
 Kajt' nemore biti njoj suproti
 O da lepše sploh bi cvesti htela
 Za „domrodnost“ serca naše vnela.

Mihovil Vekoslav Golob.

Slovencom dobre vole.

Nič slajšega biti
 Na svetu ne zna
 Kak v kraje ta priti
 Slovincov Štajra.

Kak oni sploh majo
 Za svoje skerbnost
 Tak radi pozvajo
 Še druge na gost.

Pa bole veseli
 Slovenci še so
 Či blagor so meli
 Skoz božjo roko.

Kde oni v deželi
 Zelenih ravnin
 So vsigdar veseli
 Na tratah dolin.

Či ker'mu potrebno
 Je iti vu klet
 Tak en'ga posebno
 Če z soboj si vzet.

Te večkrat deržijo
 En drugem gosti
 No v radost razlijo
 Nedužno se vsi.

Kde oni obdani
 Od malih gošic
 Pa tud' obvenčani
 Od žlahtnih goric

Ker koli si bodi
 Je njemu prijet'
 On reče: brat hodi
 Ti zmenoj zdaj v klet.

Od negda živeli
 Slovenci tak so
 Med seboj imeli
 So dobro voló.

Tak lepo si pojo
 Za dobro voló
 Ne hvalijo svojo
 Deželo srečno.

Tam čema kušati
 Naš sladeki mošt
 No žegen dozvati
 Za letošnji grozd.

Tak derži Slovence
 Se starih navad
 Deklič no mladence
 Veseli se rad.

V nedužnoj radosti
 Le živite vi!
 Veselja zadosti
 Si date sami.

V prelepój deželi
 Dom mate vi zdaj
 Kaj nebi imeli
 Na zemli že raj?

Mihovil Golob.

Pesem Slovincov.

Na višavah
 No dolinah
 Dom je naš
 Tam veseli
 Smo pri deli
 Vsaki čas.

Alj sladkeši
 Milovneši
 Je v' brežič
 Gde stanuje
 No raduje
 Se ščirič.

Ta mi gremo
 Kda le čemo
 V puno klet
 Vince sladko
 Teče gladko
 Vsim po red.

Tam redimo
 Oskerbimo
 Nač posed
 Sladk v doline
 Na travine
 Je pogle l.

Kde po leti
 Neha greti
 Sonce grond
 Ker v jeseni
 Se premeni
 V sladki mošt.

Tam želimo
 No prosimo
 Božji dar:
 Da pri deli
 Radest meli
 Bi vsigdar.

Poverujoči	Vsi bežimo	Da bi v noči
Le po noči	Doletimo	Nam k pomoči
Mi nazaj	Na naš dom.	Biti htel
Pojmo viže	Se hladimo	Našo hvalo
Da smo bliže	Oživimo	Molbo malo
Doma zdaj.	Tak mahom.	Rad bi vzal.
Sladko spimo	Pa močneši	Slava njemu
Moč dobimo	No hitrejši	Ker je vsemu
Sedaj mi	Delamo	Živež dal
Dokler zorja	Dokler v mraku	On deželo
Gor kraj morja	V hladnem zraku	Nam veselo
Se bliši.	Henjamo.	Je izbral.
Te na delo	Zvon se čuje	Pesme mile
Vsi veselo	Nas raduje	So nam bile
Gremo vun	Drugokrat	Drage vsel
Ob poldnevu	Vsi molimo	Slast slovenskih
Nas v popevu	No hitimo	Premilenskih
Zove zvon.	Boga zvat.	So dežel.
	Zadovolni	
	Neba polni	
	Naš je dom.	
	Tak živeti	
	Le je smeti	
	Slavjanom.	

Mihovil Golob.

Prečastitemu gospodu g.
Doktoru Rudolf Puffu
na sjajni den goda z velikim poštovanjem
dopernesli
njegovi slovenski diaki.

* * *

Pojmo v jarnemu popevu	Či se ravno žele vrele
Bratje! lepe viže zdaj	V sercu sploh zderžavajo
Pojmo v čast nje totem dnevu	Tak — da usta bi nje pele
Ler prinesel nam je raj.	Mi storiti nemremo.
Pojmo slavnem primožniku	Alj či smo vu mislah slabi
Odprimo Njem serce vso	Či je nezgovor'n jezik
Ljubeznivem vučeniku	Tak nas žgeča ljubav vabi
Zdaj se priporočimo.	K' Tebi dragi vučenik!
Vender — kaj le mi slabnjaki	Da bi Tebi razodeli
Čemo zdaj začinjati?	Kaj vu sercu varjemo
Da vu petju smo s'romaki	Ino še prositi smeli
Malo znamo zmisliti.	Kaj mi sploh želijemo.

Naj Ti venec stalne sreče
Kinči življenje vsigdar
Naj Ti da obilnost žmeči
Svoje — ino neba dar:

Blagoslov Te naj sprehaja
Tu na Tvojih vseh potah
Radost naj le mladost daja
Ti vu žmetnih trudenjah.

Dugo let še tu ostani
V sredi Tvoje čredice
No veselje njoj ohrani
Keru ona ma od Te:

18. Malitravna 1846.

To mi čemo dnes sprostiti
Od stvarnika večnega
Da bi htel nas poslušniti
Vpije naša družba vsa.

Naj Ti bo od nas zahvala
Serčna za dobrote vse
Kere vučencom podala
Tvoja ljubav mnogo je.

Či nas časi spremenljivi
Loč'jo od Te vučenik!
Ti ostaneš — Nezabljivi
Nam — Preslavni dobrotnik.

Mihovil Golob.

Domorodcom.

Sonet.

Alj neste vi prestare Slave sini?
Ki v davnih časih terdno je zaspala
Ju dozday sebe ne še gorzravnala
Nemilo plakajoč vu bolečini

Zbudili bodo njo le vaši čini
Skoz vas bo ona lepša vsa gorvstala
Jn velko več med vami bo valala
Ak bod'te njoj vi vsigdar zvesti sini.

Ogernte njo vu nove oblačila
Z prelepimi venci kinčete njeno glavo
Tak hitro bode se zdramila.

Ponosno gledajoč na svô opravo
Se ona jarno bode sploh glasila
Prepevajoč vam nevmerljivo slavo.

Mihovil Golob.

Zadovolni Slovenec.

Vu lepoj deželi
Jaz dom svoj imam
Kde nekda imeli
So stari pred nam'

Tu sonce mi greje
Moj mali posed
Gor dežek se vleje
Kak sladeki med.

Tak rodno mi zraste
Z čem živeti mam
Kaj hude za čase
Si shraniti znam.

Tam v verlu gorica
Je puna grozdja
Okoli nje ptica
Perjazno žvižgá.

Je z menoj vesela
Da rodno mam vse
Da vjesen ma mela
Prelepo branje.

Te dobil za piti
Bom vince sladko
Te vsaki prihití
V deželo mojo.

Da vsaki poznade
Da toto le je
Naj bolšo, ki imade
Slovensko ime.

Či kda mi kaj ravno
Nevola požre
Tak vsigdar pripravno
Podnesti mi je.

Si mislim že bole
Pa prišlo 'nok bo
Sploh same nevole
Terpeti ne 'mo.

Vsel jaz sem veseli
Sploh dobro mi gre
Pri težkemi deli
Ne maram za me.

Tak moja življenje
Sploh lahko mi je
Da nigdar terplenje
Serca mi ne žge.

Jaz z ničem ne menjam
Deželo mojo
Pa hvalit ne henjam
Vsel Boga za njo.

Mihovil Golob

Srečno obadva Ivana!

Soneti.

I.

Ostanta srečno obadva Ivana
 Prijatla mi med vsemi najbolj draga
 Do kerih večna ljubav se vužaga
 Vu mojem sercu — da mi sta izdana.

Ker prav kak čerstva pristna dva Slovana
 Pri delu vajnem ne sta bila vtraga
 Znajoč — da trud ja više vsel pomraga
 Za mater našo Slavo zlo vužgana.

Zdaj slajo čutita ki njo prinese delo:
 „Zavzeti se za jezik domovine
 Za njo podnesti trude vse veselo
 In vsigdar ljubiti njoj zveste sine“.
 Da vajno serce je za njo gorelo
 To vidim jaz gledeč na vajne čine.

II.

Tak vzemta mojo tedaj tuđ zahvalo
 Slovenska brata! draga! nezabliva!
 Kak men veselo serce moje biva
 Či misli — kaj je vse od vaj imalo

Kaj dugo mi se v sercu je zderžalo
 Skoz vaj se hitro glej! odkriva
 Hitrej še se skoz vajno skerb poliva
 Da v lepem cvetju vsigdar bi ostalo.

Pomagala sta mi doveršit delo
 Ki dosta trudov in skerbi odberžava
 Brez vaj napredek nigdar nebi melo.

Ker v našem predmeti namen spoznava
 In vidi, da nam rod naš nič ne vzelo
 Slavjuje slavno naj! Vsim Slavom slava.

Mihovil Golob.

Slovó.

Tak prišli enkrat so nam bridki časi
 Kde — kaj je nam tak drago — sveto bilo
 Še slednjokrat pozdravjo naši glasi
 Oznanujoči nam ločenja silo
 Nas zove vse zdaj znanja višnji pot
 Vsim ločiti se je za sploh otdot.

Ostante tedaj srečno ve zidene
 V katerih dozdam se mi zderžali
 Kdej skusli smo kak sladkost hitro mine
 Ki smo si v totih letah tu zavdali
 Kraj drugi si iskati mamo zdaj
 In zapustiti naš dozdamni raj.

Ostane srečno vi slovenski brati
 Ki duže bote tu vaš dom imeli
 Za jezik — skerbni morte — vaš ostati
 Veseli bodte te pri vsakem deli
 Pokažite da vu sercu sladkemu
 Lubezen gori vsigdar k narodu.

Zahvalo serčno pa Preslavnim damo
 Ker varvajoč nas lepo so vodili
 Videci — ljubav k narodu da imamo
 Nam v trudu našem neso suprot bili
 Njim zato poje nas vsih zadnjih glas
 Njim „Slava“ bode naj na večni čas.

Na koncu šolskega leta 1846 3. velkega Serpana.

Mihovil Vekoslav Golob.

Koroške narodopisne črtice.

Fr. Kotnik.

V.¹

Narodna pripovedka o Ungnadu ali Vuhnarju.²

Vuhnar je živel tam zgoraj na »Ženeci«³. Imel je čudnega psa, ki mu je hodil v Velikovec po meso, po »cajtenge« in druge spise, sploh po vse, kar je gospod doma rabil. Pa rov je tudi imel v Velikovec, spodaj pod zemljo ga je imel, vsaj do Púehma, vem, da je šel tisti rov. Na Goslinjskem polju še sedaj pravijo, da se v suhih letih vidi kakor trak proti Dobrlivasi. In na naši vasi je ušel rajnemu Ripeju železni kol v zemljo — v rov, ko je hotel ojstrve zasajati.

Enkrat so pa sovražniki prišli.⁴ Kuhali so v Podjuni. Bili so ravno pri jedi. Vuhnar je pa nameril iz svojega gradu na nje, je pa ravno sredi sklede zadel. So pa kar »pobasali« vse skupaj, pa šli. Tako smo bili rešeni vsi.

* * *

Tako pripoveduje narodna pripovedka o Ungnadu. Izluščimo ji zgodovinsko jedro!

Znano je, da sta bila brata Ungnada, Ivan in Andrej tudi lastnika gosposčin Pliberka in Ženeka, v slov. delu Koroške.⁵

Ungnadi pa so imeli tudi hiše v Velikovcu. Tržaški škof Nikolaj Koret je l. 1588. protokoliral izjave velikovških meščanov o Velikovcu, ker je nadvojvoda Karel hotel ustanoviti proti razširjajočemu se luteranstvu za

¹ Glej ČZN. l. 1908. str. 103—107, l. 1912. str. 128—133, l. 1913. str. 36—37.

² Zapisal jo je bivši moj učenec J. Kranjc iz Podhoma (Púehma) pri Dobrlivasi, ki je padel za našo skupno domovino.

³ Na Ženeci — na Žineku (Sonnegg).

⁴ Teta Barba je rekla, da so bili Francozi.

⁵ Dr. Fr. Kidrič: Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem. — Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino I., l. 1918. str. 75.

južno Koroško posebno škofijo. V poročilu, ki ga je podal, navaja, da v Velikovcu plemenitaši niso stalno prebivali, ampak so rajši stanovali na svojih gradovih, pač pa so imeli tam svoje hiše, kjer so včasih tudi prebivali, tako Ungnadi, Presingerji in Welzerji. V mestu je bila tudi Ungnadova kapelica, ki je 1588 brez dotacije in v kateri se tudi ne vrši služba božja.¹

Baron Ungnad je izmed plemenitašev okoličanov bržkone najbolj vplival, da se je v Velikovcu tako močno razširila lutrovska vera.²

Tako nam je pes, ki v narodni pripovedki nosi Uhnarjeva (Ungnadova) pisma iz Ženeka v Velikovec ter rov, ki vodi iz gradu v mesto, ohranil spomin na dobo luteranstva v naši slovenski književnosti in zgodovini.³

Miscellanea.

1.

Zgodovinar Wolfgang Lasius.

Dunajčan Wolfgang Lasius, zgodovinar cesarja Ferdinanda I., »zdravnik in filozof«, je leta 1546 v Baselu izdal »Rerum Viennensium commentarios«, napisal pa je tudi delo »De gentium aliquot migrationibus«. Da je prvi njegov spis najbrž bil znan Trubarju in da ga je Trubar najbrž rabil, sem pokazal že v »Slovanu«, l. 1916, 238.

K drugem spisu (str. 28) piše po Appianu: »Polyphemo Cyclopi ac Galatae Celtum et Illyrium et Gallum filios extitisse eosque ex Sicilia progressos Celtis et Illyriis et Galatis ab ipsis cognomen adsummentibus imperitasse« — zatrjuje torej, da sta Illyrius in Gallus bila brata. Skupnost zgodovine Ilircev in Galcev je naglašal tudi pesnik Valentin Vodnik v svoji »Iliriji oživljeni«. Konkretna vsebina te Vodnikove himne izvira brezdvomno iz pesnikove šolske in znanstvene načitanosti. Perzonifikacija Ilirije sloni sigurno na starih zgodovinskogeografskih pisateljih, kakor je bil na pr. Cluverius (Prim. moj članek »Evropa z liro« v »Ljublj. Zvonu« 1915). Za vzporejanje galske in ilirske zgodovine pa je Vodnik mogel podbudo dobiti baš v Laziju, dasi je priznati, da je takih »zgodovinskih« izvajanj bilo najti tudi v drugih knjigah.⁴ Da mislim baš na Lazija, za to imam dvoje vnanjih razlogov. Lazija citira tudi Marko Pohlin, torej učitelj

¹ Dr. Jos. Gruden, Gorica in Velikovec ob koncu 16. stol. Carniola I. 1913, str. 1—6.

² Glej moje poročilo o Grudnovem članku v Carinthiji 1914 (104. letnik) str. 110 in sl.

³ Velikovski meščani so govorili tedaj, kakor še sedaj, nemško in slovensko. Gruden ibid. — Ali ima tudi drugi del pripovedke kaj zgodov. jedra v sebi in kako naj bi to bilo, mi sedaj ni mogoče dognati.

⁴ Prim. na pr. »Philippi Cluverii Germaniam antiquam etc. (Guelferbyti, 1664, p. 72): Quarta Celtarum pars nomen Illyriorum accepit ab Illyrio, Celtae filio, qui apud Apprianum falso dicitur Celtae frater«.

Vodnikov; iz tega sklepam, da se je v dobi Vodnikovega razvoja Lazius še uvaževal; tudi se Lazijeve spisi nahajajo v ljubljanski študijski knjižnici, kar pač nekako izpričuje, da so se rabili na Kranjskem.

2.

Cojz — Kopitar.

Berolinski učenjak rektor Ivan Leonhard Frisch je leta 1726 izdal »program«: »De historia linguae Sclavonicae«, l. 1727 »Origo characteris sclavonici vulgo dicti cirulici etc.«. Izza leta 1729—1736 so izhajala nadaljevanja te slovanske kulturne zgodovine (južni »Vindi« — lužiški »Venedi« — Čehi — Poljaki); šesti in zadnji zvezek ozir. program je govori o poljskem jeziku.¹

Cojz je leta 1808 že imel prvih pet programov Frischevih, šestega pa ne.² Tega-le je moral še dolgo pogrešati (očividno do leta 1815). Kako zelo mu je bilo do tega, da bi imel delo kompletno, se razvidi iz sledečega:

K Frischovemu delu »Origo characteris Sclavonici« itd. je privezan rokopis: »Historiam Linguae Sclavonicae Continuatione Quinta sive Capite Sexto de Lingua Polonica finit etc.« (Berolini, 1736), t. j., Frischev šesti program, tisti, ki ga Cojz 1808 še ni imel v svoji knjižnici. Na ta rokopis je Cojz dne 14. marca 1815 pripisal lastnoročno: »Das folgende äußerst selten gewordene — Progr. 6 Hist. L. Slav. continuatio quinta de lingua polonica Berolini 1736 pag. 15 == habe endlich durch meinen Freund Bart. Kopitar, Scriptor an der Hofbibliothek in Wien handschriftlich nach einem Exemplar in der Grf. Szaparschen Sammlung in Ofen, erhalten, und hier wieder abschreiben lassen.«

3.

Kopitar in češčina.

V ljubljanski licejski knjižnici se nahaja knjiga: »Ueber die Veränderungen der čechischen nebst einer Chrestomathie seit dem dreizehnten Jahrhunderte bis jetzt. Von Franz Tomsa. Prag, 1805.« Vezava tega eksemplarja je Cojzova (ima njegovo šifro: B. L.)

V tej knjigi je na robu precejšnje število s svinčnikom pripisanih opomb, ki jih je smatrati za pripiske Kopitarjeve. O tem svedoči že pisava. Da jih je pisal Slovenec, kaže pač tudi kritična opomba na str. 23 o ogrskoslov. Novem Testamentu iz leta 1771. Čas pripisovanja teh pripomb določa nekoliko beležka na str. 108: »Auf der Hofbibliothek in Wien ist eine böhmische Bibel vom Jahre 1435.« Kopitar je postal skriptor dvorne knjižnice leta 1810.

¹ Jagić, Enciklopedija slavjanskoj filologiji. I. str. 69.

² Jagić, Neue Briefe, str. 11.

Kopitar je Tomsovo krestomatijo pazljivo proučeval. Kolikor smemo po opombah soditi, je posebno študiral Tomsov zgodovinsko-slovnikiški uvod, dalje Tomaža Štitnega poglavje o gospodarjih (gospodinjah in družini), tudi »Solferina«, odlomek iz Hajkove kronike, Lomnickega z Budče spis o starih filozofih, odlomek iz K. J. Thama »Obrambe češkega jezika« (1783), iz Zime »Podivné jest člověka štěstí« (1887), izvajanja Tomsovega očeta o poljedelskih stvarih in odlomek iz »Smrti Abelove« Jana Nejedlega (1800).

Opombe so večinoma pojasnjevanja ali prevodi čeških besed, ki so piscu dotle bile neznane. Na str. 36 so cela mesta staročeškega teksta prevedena na nemščino; na str. 207 je fraza »zalíbím sobě něco« prevedena; včas, kakor na str. 118 in 195 se z vprašajem ugiblje o pomenu izraza.

Imamo pa tudi par kritičnih opazk. Tako: P. 12. »Die Alten (sagten) swiat, die Welt, swět der Rath«. Kopitar pripominja: Die Böhmen haben nie swiat, sondern immer swět gesagt (wie ?) im altslawonisch-russische; die die Polen sagen swiat. — P. 13. (Aus dolgo entstand auch dlauch, lange). Kopitar: »Nicht doch, beides entstand aus dlğ (h) ohne Vokal. Der Böhme setzte ein u (au) nach l, der Russe ein o vor l (um die Aussprache zu mildern). — Kopitar pripominja k p. 208: Vom Jahre 1613 bis zum Jahre 1723 ist eine Lücke, die gut gewählte Stellen aus Comerii und Kadlinskýs Schriften hätten ausfüllen können.¹ — Na str. 212 je komad iz »Začetkov lat. jezika iz leta 1763«. Na strani je opazka: »schlecht«; ta opazka se tiče najbrž jezika. Enaka opomba je pri odlomku iz »Handbuch zum Gebrauch der Jugend bei Erlernung der teutsch-französisch- und böhmischen Sprachen vom Jahre 1775.«

Te podrobnosti nam razsvetljujejo Kopitarjevo izobraževanje v češčini.

Leta 1808 je Kopitar pisal, da je že pet let, odkar pozna nekatera dela Dobrovskega, priobčena v izdanih »Češkega Učenega društva«, a to so bile nemške razprave tega slavista o čeških in slavističnih stvarih vobče. Najbrž se je Kopitar češkega jezika kot takega temeljiteje lotil leta 1810. Tega leta je po smrti profesorja češkega jezika na dunajski univerzi Zlobickega katalogiziral njegovo knjižnico. Septembra istega leta je zvedel, da ga na višjih mestih smatrajo kandidatom za profesuro češkega jezika. Kopitar je to ponudbo odklonil, češ, da njegovo znanje češkega jezika žadošča le za čitanje čeških knjig, ne pa za predavanje o češčini. Decembra 1810 je bil imenovan tudi za cenzorja slovanskih knjig.

N. Petrovskij sicer trdi,² da se Kopitar očitno ni zanimal za razvoj češke literature in da je (do okoli 1811) napisal le par člankov, tičo-

¹ Kadlinskega omenja Kopitar posebe morda, ker ga je Václav Thám v svojih »Básnih« (1785) posebno uvaževal.

² Pervyje gody str. 348.

čih se češčine, toda opombe v Cojzovem primerku Tomsove krestomatije kažejo, da se je Kopitar vsaj enkrat globljeje bavil s češkim jezikom in njega zgodovino.

Kdaj in kako je knjiga prešla v Cojzovo lastnino, tega ne vem.

4.

Veit Weber.

V arhivu »Matiice Slovenske« je več rokopisnih zvezkov, označenih po vrsti s črkami abecede. Izvirajo očitvidno iz prvih desetletij 19. stoletja.

V zvezku »K« se nahaja »Cavatina aus der Praetiosa, nach Veith Weber ins Krainische übersetzt.« Ta slovenski prevod se glasi tako-le:

V famoti premifhlujem

Ino miflem le na te

Doftikrat v ferz zdihujem

Oh, noben zato navé!

Med vefeljam in nadlogam

Vfelej miflim le na te

Zhe jeft delam al pozhivam

Smirej je per teb' ferze.

Svesd'ze pod tem vfokim nebam

Svetjo men' zéle nozhi

Doftikrat po tebi gledam

Oh folsne moje ozhi!

Med zvetezhim roshzam hodim

Shaloftna miflim na te

Te objet fi fhe enkrat vofhim

Merfli srak objamem le.

Okal mene pa per plava

Shaloft in sa te shelé

Od folza je mokra trava

Kir sdihuje moj' ferze.

Vi svonov in zitre, zhuite,

Pomagaite mi sdihvat,

Pred zagvanjem me varujte

Men na fvét ni vezh obftat.

Med bregovi v' fatifhji

Bom ifkala jeft moj mir

Sem podala v fkale vikfhi

Kir isvira hladni vir.

Al na travi bom saspala
 Pofabila bom ta fvet
 Gor' v' nebo bodem sdihvala,
 Sodni dan fe vidimo spét.

To je pesem dekleta, ki v samoti misli le na svojega dragega. V takih mislih prebedi cele noči; sredi rožic v žalosti zdihuje po njem. Naj bi zvonovi in citre z njo zdihovale, da bi ne obupala! Miru si hoče poiskati v zatišju gor med vinskimi skalami, kjer izvira hladni studenec, ali pa bo zaspala na travi, odkoder bo, pozabivši ta svet, zdihovala v nebo do svidenja sodnjega dne.

Čigav je prevod, ne vem. A Veith Weber? »Preciosa« je spevoigra, ki ji je tekst zložil nemški igravec Pius Aleksander Wolff (1782 do 1828), najboljši učenec Goethejeve igralske šole v Weimarju, izza l. 1826 v Berlinu. Komponiral pa je to spevoigro Karel Maria von Weber ki je bil izza l. 1817 vodja nemške opere v Draždanih. »Preciosa« se je prvič igrala v Draždanih 14. marca 1821.

Ali je gori prevedena pesem v kaki zvezi s to spevoigro? Izraz »Cavatina« je terminus operne glasbe in kaže brezdvomno na »Precioso« kot večjo skladbo. Poglejmo pa še vsebino pesmi in vsebino spevoigre!

Wolffovo »Precioso« je poslovenil Cimperman; izšla je v 50. številki »Talije« leta 1881. Po tem slovenskem prevodu jo hočem tu označiti.

Dogodek »Preciose« se vrši na Španskem v Madridu, Valenciji in drugje.¹ Glavna vsebina je ta-le: Ciganska četa se že dolgo potepa po Španiji ter zbuja vsepovsod pozornost s sviranjem lepe Precijoze. V njo se nekoč zaljubi tudi Don Alfonzo, sin plemenitega Don Francisca Carcama v Madridu. Alfonzo se odloči, ostaviti očetovski dom in se pridružiti ciganski družbi, preoblečen, tako da bi ga nihče ne poznal. V Valenciji se pa zaljubi v Precijoza tudi Don Eugenio, sin vlastelina Don Fernanda Azoveda. Alfonzo je ljubosumen, tako da pride med njima do dvoboja. Alfonza zavlečejo v grad. Tedaj se pa Precijoza loči od svoje družine in pride na grad za Alfonzom. Tu se končno spozna, da je ujeti Alfonzo sin Fernandovega prijatelja Francisca, a babica Preciozina prizna, da je Precijoza prav za prav hči Fernandova, ki so mu jo nekdaj cigani ugrabili. Don Alfonzo in Precijoza se združita v ljubavi.

V spevoigri gre torej tudi za dekle, ki je zapuščeno in hrepeni po svojem dragem. Ali pa se v spevoigri nahaja pesem, kakor je gornji slovenski prevod?

Ko Precijoza v Madridu ugleda Alfonza, poje »poleg citer« :

¹ V idilski pesnitvi Silvina Sardenka „Šotoru miru“ (str. 30) nastopa tudi španska ciganska krasotica Prezioza, goslarica in plesalka.

Sama nisem zapuščena,
kajti milo in ljubo,
srebrom lune razsvetljena,
slika čara mi oko.

Moje misli, moje sanje,
mojo tožnost in gorjé,
moje upe, radovanje
vladaš ti, moj ljubec, le.

Kot nebeške zvezde zlate
nedosežen si mi ti,
vendar željno mislim nate,
srce tebi le gori!

Razpoloženje te pesmi ni čisto tako, kakor je v gornji »Cavati«, a blizu mu je.

Še eno pesem Precijozino v spevoigrji hočem citirati.

Ko namreč Precijozja uteče ciganski družbi, a predno se napoti proti gradu, govori (»bleda z razpletenimi kodri«):

Srečno sem skrivaje ušla
vendar divjim jaz ljudem —
nikdo me ne išče, prav!
Drzna srčna je ljubezen. —
Tam je grad, on v temni ječi!

Vse žrtvujem, da posreči
mi se, oprostiti ga.

A kako storim to? — Kaj?

Ni priroda li bogato

me z darovi okrasila?

Nisem li za nično zláto

često srca veselila?

Ljubcu ščit sedaj postani

petje, polno vse sladkosti;

ti življenje mu oznani,

slast oznani mu prostosti!

(Vzame citre).

Vam se ves moj bol odkriva,

mojo radost znate ve;

v strunah vaših čar prebiva

in sočutnost za srce.

Da tešila si dobim jaz,

milo, pesmi, se glasite,

in sovraga pomirite —

al kot ve naj razdonim jaz!

Konec te pesmi spominja s citrami in strunami vsekakor tudi gornje »Cavate« (in mimogrede bodi povedano: Prešernove »Strune, milo se glasite . . .«).

Podaja se nam ta-le rezultat: Naš prevod je brezdvomno v zvezi s »Precioso«, kakor jo je zložil Pius Aleksander Wolff in komponiral Karel Maria von Weber, toda pesem s svojim besedilom ni prevedena iz te spevoigre.

O potrebi kakega zatrjevanja bi na prvi pogled sploh dvomili; zakaj Cavata je sprevedena »nach Veith Weber«, avtorja spevoigre pa sta Wolf in Karel Maria von Weber.

Kdo je to, Veith Weber?

Veith Weber je psevdonim nemškega pisatelja Jurija Leonharda Wächterja, ki je ob koncu 18. stoletja, nekako nadaljevaje smer Goethejevega »Götza«, zaslul s svojimi viteškimi »romani« in povestmi. Rojen je bil 1762 v Uelzen pri Hamburgu; leta 1783 je prišel na univerzo v Göttingen študirat teologijo, a se je mnogo bavil s staronemško literaturo in z zgodovino. Francoska revolucija ga je tako navdušila, da je šel v boj za svobodo. Pozneje je bil profesor na nekem vzgojevališču v Hamburgu. Umril je leta 1837. Najbolj znane so bile njegove »Sagen der Vorzeit« (7 zvezkov, 1787—1798).¹ Bürger ga je nagovoril, da jih je dal tiskati. Zadnji njegov spis pa so bile »Jugendunterhaltungen« (1827). Smer mu je često protikatoliška.

Po opombi našega prevoda »Cavate« bi bilo soditi, da je ta Veith Weber oziroma Leopold Wächter spisal tudi kako »Precioso«. (Misliti bi bilo dalje, da je Wolff po njej sestavil svoj tekst za spevoigro.) Toda v njegovih spisih nisem zasledil nič takega.²

Kaj pa, ko bi bil prevajatelj »Cavate« zamenjal pseudonimnega Veitha Weberja s Karlom Marijo Weberjem? Eno je gotovo, da je Veitha Weberja poznal ta Slovenec, ki je »Cavato« prevel (oziroma v prevodu zapisal).

¹ Izšle so svoj čas tudi v Reklamki.

² Pregledal sem v tem oziru »Sagen der Vorzeit« (I—VII, Hohenzollern, 1791). Ker je to delo očitno zelo redko, a mu je najbrž (razen v češki) najti sledove tudi še v drugih slovanskih literaturah, hočem tu navesti vsaj naslove poedinih njegovih povedek. Zv. I.: »Männerschwur und Weibertreue«. — »Leonhard von Wildungen«. — II.: »Der Harfner«. — »Das Ritterwort«. — »Wolf«. — III.: »Das heilige Kleeblatt«. — »Der Müller des Schwarztales«. — »Der graue Bruder«. — IV. in V.: »Tugendspiegel«. — VI.: »Die Teufelsbeschwörung«. — »Die Brüder des Bundes für Freiheit und Recht.« — VII.: Nadaljevanje in konec tega spisa. (Knjiga se nahaja v dunajski vsučiliški knjižnici.) — Poleg »Sagen der Vorzeit« se navajajo še ti-le njegovi spisi: »Gründung der Bürgerfreiheit Hamburgs«. — »Die Bettfahrt des Bruders Gramsalbus« (1793). — »Heidenröslein. Eine deutsche Rittergeschichte« (1801).

Ta malenkost, ki se nam podaja tu kot nedvomen rezultat, dobiva večjo literaturnozgodovinsko važnost, če uvažujemo, da je Veith Weber s svojo viteškozgodovinsko smerjo znatno vplival na onodobno češko književnost. Njegov »Harfner« na pr. je kot »Harfenik« bil preveden na češki jezik.

Dr. Fr. Plešič.

Slovstvo.

Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije. — Rešitev pastoralnega vprašanja za leto 1912: Svetim krajem prištevamo tudi pokopališča. Kje in kakšno je sedanje pokopališče pri posameznih župnijskih oziroma podružnih cerkvah dekanije? Čigava last je? Imenitne osebe, ki tamkaj počivajo, se naj imenujejo ter opišejo zanimivi nagrobni spomeniki in napisi. Kje je bilo prejšnje pokopališče? Kaj spominja še nanj? — Razširjen ponatis iz Cerkevnega zaukaznika za Lavantinsko škofijo z dne 15. septembra 1913, št. IX.—XI., odst. 95, 112, 122. — Cena 3 K. V Mariboru, 1916. — Založila pisarna kn. šk. ordinariata. — Tisk tiskarne sv. Cirila.

Jako znamenita knjiga, ki jo bo vsak, posebno lokalni zgodovinar z zanimanjem vzel v roko. Gledé jezika je obžalovati, da spisi radi jednotnosti pisave niso imeli „superredaktorja“, kajti skoro vsakemu gospodov prinosnikov služi nekaj drugačni jezik, drugačna sineza in drugačna sintaksa. In tisti nesrečni „mirodvor“! Proti tej nesmiselni skovanki je svoj čas gromel že Levstik in za njim téma naših jezikoslovcev, vidi se, da zaman. Slovenska duhovščina štajerska je ta imenovani izraz zopet privlekla na dan brez vsake potrebe, kot bi mu res po sili hotela priboriti nekako domovinsko pravico. Slovensčina ima vendar svoja lepa samorasla domača poznamenovanja za nemški Friedhof! Pokopališče, grobje, božji vrt, božja njiva, — to je pristno naše. Nemški terminus „Friedhof“ prav za prav niti ne označuje latinski coemiterium, niti locum pacis ali locum quietis, nego locum muro cinctum, moenibus circumdatum, in je izpeljan iz srednjevisokonemškega samostalnika „Freithof“, id est: ein mit einer Umfriedung versehener Ort; stoprav novovisokonemščina je „Freithof“ pretvorila v „Friedhof“. — V nadaljno kritiko jednakih tvorb se ne mislim spuščati. Na rešeto naj jih vzemo filologi po poklicu! Vendar si dovoljujem pri tej priliki omeniti neko šele nedavno nastalo spakedrijo, ki že razrašča v bujen cvet, ter prehaja nekaterim slovenskim „pisateljem“ v meso in kri. Razni nepoznanci so jeli nomina propria, osobito še cognomina smatrati za indeclinabilia! Od kod si osvajajo to pravico, mi je neznano. Križem slovenskega domovja govori narod: a) Kje je grob kaplana Ivana Nedeljka? b) Komu postavljate spomenik? Odgovor: Kuratu Andreju Kralju. c) Koga ste zagreblili tam-le? Odgovor: Dekana Frančiška Vindiča. d) Pri župniku Jožefu Koritniku nisem našel nikakega spomenika. e) Z Ignacijem Orožnom je legel v grob jeden najodličnejših duhovnikov lavantinske vladikovine. Ti mladi nepoklicani „filologi“ pa vprašujejo: ad a) . . . grob Ivana Nedeljka; ad b) odgovarjajo: . . . Andreju Kralj; ad c) . . . Frančiška Vindič; ad d) . . . Jožefu Koritnik; ad e) . . . z Ignacijem Orožen! V knjigi najdem na str. 124.: Blagoslovljeno od . . . župnika Jakoba Hribernik; na strani 125.: Blizu groba Matije Stoklas; a drugod (najbrže radi konsekvence!) : Pri . . . cerkvi sv. Janeza Krstnika (str. 129.) — torej, zakaj ne: Janeza Krstnik? Okoli podružne cerkve sv. Radegunde (str. 130.) — zakaj ne: sv. Radegunda? itd., itd. — Čemu te in jednake neopravičljive novotarije? Mari ne vedó ti novi „jezikoslovci“, da velja jedino-le narodna živa govornica? Slovница, ozir. pisava

se ne prikraja, niti ne akomodira domišljavosti posameznikov-psevdo-učenjakov-filologov, nego vpoštevati je jedino le živo govorico narodovo in ravnati se po nji! Že naš mero-dajni Jernej Kopitar je, sledeč slavnemu nemškemu jezikoslovcu Johanu Krištofu Adelungu in učenemu Čehu, ustanovitelju slovanske filologije, Josipu Dobrovškemu, postavil si za načelo, da gramatik in leksikograf nista zakonodajalca, nego le statistika jezika.

Največja hiba knjige, nad katero se mora zgrazati vsak čitatelj, je pa njena površnost. Res, da so, s hvalevredno izjemo, pojedini prinosniki obdelovali svojo snov z ljubeznijo in obširno, toda pretežna večina je rešila zastavljena jej vprašanja tako tlačan-sko, da se človek kar izgleduje! Tri dolga leta je imela pozvana gospoda čas, da vsaj jeden dan žrtvuje premotrivanju starih epitafov in rakev, preišče pomnike po cerkvah in pokopališčih in pregleda po mrtvaških maticah, kaki in kateri znamenitniki so pokopani na grobju, ki je podrejeno njeni jurisdikciji. Pri Sv. Venčesu so zagrebli 21. vinotoka 1911. l. preminulega bivšega državnega poslanca, deželnega odbornika kranjskega, sloven-skega pisatelja, ki je s svojimi spisi zalagal celo „Družbo sv. Mohorja“, dr. Josipa Voš-njaka. Ta odličnjak ni omenjen niti z jednim slovom! V Ptujju je 3. mal. srpana 1874. l. zatisnil oči učenjak, znameniti slovenski jezikoslovec Oroslav Caf, ki mu je jednostavno zabeleženo v knjigi samo ime. Na Vidmu spita večno spanje nadučitelj Blaž Tramšek in zet njegov, učitelj Anton Aparnik, dva za narodno prosveto kaj zaslužna delavca. Prvo-imenovani je vzgojil več rodov, drugi vrlo obvladoval razna glasbila, bil spreten risar in slikar — oba je poročevalce popolnoma prezrl! V Brežicah je legel k večnemu počitku bivši kranjski deželni glavar, štajerski deželni poslanec, slovenski pisatelj, odvetnik dr. Radoslav Razlag, umrši 8. rožnega cveta 1880. l. Na gomili njegovi je stala, vsaj še kon-cem 90 let, marmornata piramida z napisom, — a brežiški g. prinosnik je ni videl in šel mimo! Ali, če je res ni videl, našel bi bil podatkov o tem znamenitniku izvestno vsaj v mrtvaških matrikah. — Za to pa o Razlagu ne najdeš niti jedne besedice v popisu! — Isti gosp. poročevalec se je spomnil najstarejših grobov, ohranjenih v bližnji frančiškanski cerkvi, s celimi desetimi besedami! Povodom nedavne potresne katastrofe bo baje tre-balo porušiti in na novo zgraditi frančiškanski samostan brežiški in korenito adaptirati cerkev. Iz prakse vemo, kako se pri prenavljanju poslopij ravna s starimi pomniki in rakvami. Ti davni grobovi so zdaj v resni nevarnosti, da izginejo, a gospodu ni prišlo na misel, da bi bil opisal jih in zabeležil jim napise! Colligite, quae superaverunt, fragmenta, ne pereant! Joan. VI./12.

Jeden temeljitejših opisov v knjigi je oni iz Laškega trga. Škoda le, da epitafi niso opisani natančneje. Točni, v latinskih majuskulah izklesani napis Valvazorjev na sedanji kaplaniji slove: Hie ligt begraben der edl vnd ernvest Herr Johan — Babtista Valvasor zvm Thvrn am Hart vnd Phantinhaber — der Herrschaft Tiffer der gestorben ist am 2 Tag — Novemris des 1581 Jar vnd sein Havsfrav Emerentiana — die ein gebarne Kislin so gestarben ist am 19 Tag — Janvari des 72 Jar dern jeder Sell Got gnedig — vnd barmherzig sein welle Amen.

Omenjeno bodi, da tu pokopani, na Šrajbarskem turni poleg Krškega (Thurn am Hart) umrli Ivan Krstnik Valvazor našemu kranjskemu historijografu ni bil krvni, nego samo poimenski sorodnik. Iz obeh svojih zakonov, in sicer iz prvega z Emerencijano Ki-slovo (Khisl), hčerjo ljubljanskega župana Vida Khisla, niti iz drugega, z dolensko plem-kinjo Verneško (Wernekh) ni imel potomstva. Od druge žene je bil zakonsko ločen, povod, da je zapustil svoje ogromno premoženje drugim bližnjim in daljnim krvnim sorodnikom in celo ljudem, ki so mu bili sorodni samo po imenu. Tem zadnjim je uvrstiti tudi deda našega zgodovinarja, Hijeronima Valvazorja, kateremu je volil graščino Medijo (Galleneck — Gohnik), rodni krov prave pravnice kranjske panoge Valvazorjev. Glasom poslednje volje in določila so prepeljali mrtvega Ivana Krstnika Valvazorja s Šrajbarskega turna v Laški trg, ter pokopali ga v špitalski kapeli, njegovi ustanovi, kjer so mu sorodni Moškoni

postavili še zdaj ohranjeni marmornati pomnik. Na tem pomniku sta upodobljena klečeča gospod Ivan Krstnik Valvazor in njegova prva žena Emerencijana; poleg sebe imata izklesano vstajenje Gospodovo (Krist zmagovalec smrti in pekla) in Krist na Oljski gori, a vmes in okoli figuralne alegorije se vijo citati iz sv. pisma; nad njo: *Confidite, ego vinci mundum*, a pod isto: *Ich bin die Auferstehung und das Leben, wer an mich glaubt, wird leben, ob er gleich stürbe, und wer da lebt und glaubt an mich, der wird nimmermehr sterben.* (Johann XI.) Pod tema rekoma in ob straneh obeh ovekovečencev porazdeljeno, ozir. podloženo grboma Valvazorjev in Kislov, čitaš: *Christus ist mein Leben und Sterben ist mein Gewinn* (Philipp I.) in: *Ich liege und schlafe und erwache der Herr halt mich* (Psalm III.). Ker epitaf ne omenja niti Matere božje, niti kakega svetnika in ker so svetopisemski citati nemški, oziroma izklesani v gotiki, sklepajo veččaki, da sta bila zakonska Valvazorja protestantovske vere. (Confer. P. v. Radics: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, pag. 9. sq.). — Leta 1889. so porušili špitalsko kapelo in našli bakrenokrstno z ogrodjem Valvazorjevim. Kostni so prenesli na novo pokopališče, bakrenokrstno pa porabili za litino novega zvonu, ki so ga baš lili (!), a marmornato ploščo vzdali na vnani steni sedanje kaplanije, kjer se nahaja še dandanes. Ko sem leta 1894. kopiral ta spominek, obraščal ga je okolo in okolo ogromen živ rožnat grm.

Med tisto gospodo, ki je izvršila svoj posel v knjigi bolj površno, je prišteti tudi Rajhenburžana. Gospod je pozabil n. pr. opisati v bližini epistelske strani ob oltarju pod obokom vzdana ca. $2 \times 0,75$ m² obsežna kamenita epitafa. Na jednom je izklesan en bas relief plemič v vitežki bojni opravi. Napis na plošči pravi, da predočuje lik rimskega cesarskega veličanstva svetnika Frana barona Gradnika, ki je dal leta 1503. prirediti pomnik po svoji podobi, sebi in tam počivajočim svojim pradedom v spomin. Opisati bi bil smel z drugega spomenika i rodbinska grba gospe Margarete Gradnikove in njenega brata Juriya Rajhenburškega iz leta 1502. Priobčeni napisi so poleg vsi sila netočni. — V desni kapeli, kjer je bil nedavno še oltar posvečen Matri dolorosae, je kripta, krita s kamenito ploščo. Koncem 90tih let so o priliki, ko so popravljali cerkveni tlak, odprli to grobnico. Kolikor se še spominjam, ima obliko kvadrata in bi utegnila meriti $2,5 \times 2,5$ m² s 3 metrično višičino. V nji sem našel v jednom kotu gorenji del otroške lobanje, ki so se je držali še popolnoma ohranjeni, ca 30 cm dolgi sevedrani lasje kostanjeve barve. Morda je to preostanek lobanje sinu Franu pl. Gollensteina, ki je preminul v dobi desetih let 28. prosinca 1604. leta in ki ga omenja deloma že izbrušeni napis na tleh sredi presbiterija. V drugem kotu kripte je stala popolnoma intaktna, vsled starosti in moče počrnela krsta iz hrastovine. vzdolž pokrova je imela z modrilom narisani križ, a ob strani rajhenburško cerkev z župniščem vred in letnico 1736. V krsti je ležalo ogrodje, opravljeno v črno sutano iz grobe volnene snovi, obuto v nizke čevlje na kveder; odločni podplatje so viseli nizdol, ker jim je bila preperela dreta, s katero so bili prišiti. Mrliču je krila glavo mala črna čepica, kakršno še dandanes nosi duhovščina doma; okoli vratu je imel izvrstno ohranjeno štolo modre barve in v rokah rožni venec. Mož je bil gotovo kak rajhenburški župnik. V župnišču mi niso vedeli ničesar povedati o pokojniku.

Na zunanji steni rajhenburškega božjega hrama so vzdani trije spomeniki, ki so vredni, da se jih omeni. Poročevalec ima samo jednega, a še tega z zelo pomanjkljivim prepisom, dočim je prešel epitaf župnika Valentina Rutschgerja, ki se je bil glasom napisal porodil v Mengišu dne 27. svečana 1755. leta in zapustil svet leta 1825., ter onega neke Marije Zimmermannove, ki je umrla v dobi 95. let. — In spomeniki, njih napisi, ter znamenitniki, ki so pokopani na župnijskem pokopališču, meječem tik ob cerkev?! Opustil je zabeležiti, da čakata tam vstajenja vpokojena rajhenburška župnika Fran Kalin in Fran Ksaverij Walter, ki sta se ločila s tega sveta stoprav koncem baš minulega veka. Prezrl je zaslužnega, 1869. leta preminulega učitelja Josipa Kovača, ki je spisal raj-

henburško kroniko; istotako tamošnjega dolgoletnega nadučitelja Ivana Matka, izvrstnega pedagoga. Niti ni omenil nadučitelja Frana Ser. Jamška, čigar nagrobni napis nam pove, da je bil rajhenburški šoli ravnatelj, c. kr. šolski nadzornik, rodoljub in slovenski pisatelj, porojen 17. malega srpana 1840. leta in umrl 23. istega meseca 1892. leta. Niti se mu ni zdelo vredno, ovekovečiti v spisu delavnega narodnjaka, deželnega poslanca za štajerske kmetijske občine, vpokojenega c. kr. višjega okrajnega komisarja Josipa Jermana, porojenega 8. sušca 1826. leta v Št. Petru pri Škocijanu pri Dobravah na Kranjskem, umrlega 19. ržnega cveta 1896. l., ki je bil ponesrečil na poti, vračajoč se iz Toplic domov v Rajhenburg. Pustil je v nemar za občino zaslužnega trškega župana Gustava Unschulda, porojenega na Češkem dne 17. kimovca 1857. leta, umrlega 14. sušca 1900. leta. Prešel je gomilo topniškega častniškega namestnika, lekarnarjevega sina s Češke (ime sem mu zabil), ki so ga neznanu zločinci ubili na Rožnem. Nesrečnež je, vračajoč se s svojo baterijo s strelskih vaj na Krškem, zamudil v Rajhenburgu vlak, ter hotel peš za njim na Zidani most, a spotoma storil žalostno smrt. Roditelja sta mu na gomili postavila spomenik, čigar napis je vseboval prošnjo: Molite, da se mu izsledi morilec! Rajhenburški župljani se ga še danes spominjajo v ljubavi, žaleč mu kruto usodo. In koliko je drugih mrtvecev, katerih je zabil gospod!

Rajhenburški g. referent bi bil smel tudi zabeležiti, da imajo tamošnji reformirani cisterijani (o. o. trapisti), ki so se preselili 1881. leta s Francoske le sem, svojo lastno božjo njivo. Zanimivo je to pokopališče že radi tega, ker je, vsaj kolikor je meni znano, edini kraj na Štajerskem, kjer pokopujejo svoje mrtvece brez krste, zavite samo v redovno haljo. Zgradili so je stoprav leta 1887. in sta prva dva v samostanu preminula brata pokopana na župnijskem groblju, dočim so zagrebli vse druge za tema umrlemenihi na domačem; med njimi so možje, ki so pred svojim vstopom v red kaj veljali v življenju: bivši profesorji, člani častne legije, tovarnarji, trgovci, častniki itd., večinoma Francozje. Omenim naj tu le nekatere. Frater Marija Antonij Witz, nekdanji imoviti lekarnar; učen profesor, ki je nosil, če se ne motim, samostansko ime brata Huberta; prvi opat, Ivan Krstnik Lapalle, ki je preminul v dumskem samostanu na Francoskem dne 27. vinotoka 1910. leta in ki so ga mrtvega pripeljali v Rajhenburg, ker je želel, da ga pokopljejo „med njegovimi otroki“. — V votlini kamenite prizme, nad katero se dviga visoki osrednji križ z razpetim Kristom, je v srebrni, 30 cm visoki urni shranjeno srce ustanovitelja rajhenburškega samostana, brata Gabriela Gireaud-a, ki je nenadoma umrl pri mizi dne 28. svečana 1899. leta; mrtvo truplo so mu prepeljali v rojstni kraj Lion in ondi zagrebli. — Na črni marmornati plošči, ki krije votlino na prizmi, se čita v zlatih črkah napis:

COR
FR. GABRIELIS GJRAUD
FUNDATORIS
hujus monasterii.
† die 28. Februarii 1899.
R. J. P.

Zanimivi mož je zagledal luč sveta v Lionu dne 7. ržnega cveta 1836. leta, ter bil krščen na ime Josipa Marije Kamila. Pred vstopom v cistercijanski red je bil lastnik velikih trgovin in tovaren za svilo, graščak in večkratni milijonar. Strastno je ljubil lov in se kot radovoljni topničar vdeležil 1870./71. leta francosko-nemške vojske. Bil je v dvanajstih bitkah in odlikoval se s svojo hrabrostjo in hladnokrvnostjo. Po sklenjenem miru 1871. leta se je odrekel svetu in oblekel meniško haljo. Bogati tovarnar, imoviti trgovec in graščak, preje grand seigneur, je zdaj v samostanu oskrboval perutnino, pometal kur-nike, snažil hleve, stregel bolnikom in pokopaval umrle sobrate in vsak petek po noči — bical se!

Leta 1880., ko je Francoska jela izganjati menihe, se je nekaj izgnancev trapistov izselilo v Avstrijo. Tem je kupil bogatin Kamil Giraud, zdaj brat Gabriel, rajhenburški srednjeveški grad, ki ga je preosnoval konvent v samostan. Samo posestvo je stalo več nego 100.000 gld. A kolike vsote je zahtevala adaptacija in preosnova gradu v samostan sama, koliko stala tovarna za čokolado, destilarna za likvere, elektrarna, velikanski hlevi in svinjaki, pristave, kozolci, mlin, žaga, opekarna, nabava in zasaditev novih vinogradov in sadovnjakov, razne živine, vodovoda, itd., to si naj potrpežljivi čitatelj izračuna sam!

Najzanimivejši mrtvec, ki počiva na konventskem grobju, je poleg ustanovitelja izvestno prvi tajnik te naselbine. Rodbinsko ime njegovo mi je prešlo iz spomina, a redovno mu je bilo frater Henrik. Njegovo življenje bi dalo hvaležno snov za roman. Visoko naobraženi, sila petični mož je bil porojen Alzačan. V Štrasburgu, kjer je živel srečno v krogu svoje obitelji, obstoječe iz soproge, hčerke in dveh sinov, je imel veliko trgovino in tovarno. Duševno in telesno nenavadno zmožnega moža, je posebno spoštovanje in zaupanje someščanov, poverjalo z raznimi dostojanstvenimi mesti. Eden sinov mu je bil inženir, ki je pod Lessepsom sodeloval pri gradnji Sueškega prekopa, a drugi se je posvetil vojaštvu in služil v gardi s činom kapitana. O času francosko-nemške vojne je zavzemal predsedniško mesto strašburške trgovinske zbornice. Ko je sovrag oblegal in obstreljeval imenovano mesto, porušili so mu neprijateljski topovi tovarno in dom. Hoteli skriti se in rešiti svoje, je s soprogo in hčerko bežal v klet, a zla kob je zadela njegovo obitelj. Bomba, ki je vdarila na ruševine domačega mu krova, prebila je obok nad kletjo, razpočila se in vspriči njega raztržala mu obe miljenki, dočim se njemu samemu ni zgodilo nič zla. Ta grozna nesreča je tolikanj potrla moža, da je dal svetu slovo in vstopil v trapistovski red, kjer je i sklenil svojega življenja tek.

Fr. Podkrajšek.

Gustoča žiteljstva kraljevina Hrvatske i Slavonije. Napisao dr. Milan Kreser, član dopisnik Jugosl. akad. 4°, str. 118. To je XXVI. knjiga akademijine zbirke »Djela Jugosl. akademije«. Vsled državnega preobrata je ta knjiga postala za nas Slovence in za Hrvate aktualne važnosti v podvojeni meri. Suhe številke so strašna obtožba prejšnjega sistema, ob enem pa kažipot za bodoče delo; spoznati in odstraniti treba nepovoljne vzroke, vsled katerih gine v Hrvatski in Slavoniji staro domače prebivalstvo hrvatskega ali srbskega jezika.

Gustoča prebivalstva je merilo narodne življenjske moči. Ta gustoča ali številnost ljudstva se ceni ali po absolutnem številu prebivalstva t. j. koliko je število prebivalstva celotno napredovalo napram prejšnjim ljudskim popisom, ali pa relativno t. j. ako se prebivalstvo primerja s socialnimi in gospodarskimi razmerami, pred vsem pa s površino zemlje, na kateri prebiva. Gosto naseljene države in dežele kažejo redno tudi večjo gospodarsko moč kakor redko naseljene.

Da nas statistika o tem pouči, nam mora pokazati statiko in dinamiko prebivalstva t. j. faktično stanje, število prebivalstva in njegovo sestavo, pa spreminjanje, gibanje ljudstva in sicer naravno: poroke, porodi, pomori in socijalno: izseljevanje in priseljevanje.

Razprava Kreserjeva se ozira na dobo 30 let, od l. 1880—1910, ker se je šele od takrat vršil popis ljudstva po metodi, ki more služiti znan-

stvenim svrham. Popis dne 31. dec. leta 1910 je izkazal 2.621.954 duš v Hrvatski-Slavoniji navzočega prebivalstva napram 1.905.295 leta 1880, torej je absolutni prirast v 30 letih za 716.659 duš. Relativna poprečna gostota je leta 1910 bila 61·6 prebivalcev na četvorni kilometer, leta 1880 po poprečno 45·8, torej je relativna gostota v 30 letih porastla za 16·8 prebivalcev. Že te številke, ki kažejo absolutni in relativni prirast v 30 letih, so proti pričakovanju nizke, a še slabše izgleda stvar, če si na podlagi statističnega gradiva natančneje ogledamo posamezna desetletja in Hrvaško primerjamo s sosednimi deželami, ob enem pa določimo izvor in način prirasta.

Dočim je v prvem desetletju 1880—1890 relativna gostota prebivalstva porastla za 7 prebivalcev na 1 km², je v naslednjih dveh (1890—1900, 1900—1910) rastla le za 5 in 4·8 prebivalcev.

Navajeni smo poslušati pesem o nazadovanju madžarskega plemena in v resnici je ogrski demograf, vseučilišni profesor dr. Schwicher že l. 1882 tožil o slabi naseljenosti Ogrske, a statistika je pokazala, da stoji relativna pomnožitev na Hrvaškem še slabše. L. 1880 je na Ogrskem prišlo na četv. kilometer 49 prebivalcev, na Hrvaškem pa 44·88, leta 1910 na Ogrskem 65 na km², na Hrvaškem 61·6, ali če se odštejeta glavni mesti obeh dežel, Budapešta in Zagreb, ki vlečeta veliko prebivalstva na se, pade na Ogrskem relativna gostota 61 za 1 km², na Hrvaškem na 60, torej sta dve deželi blizu skupaj, vendar je Hrvaška na slabšem.

Poglejmo pa v nekatere sosedne avstrijske dežele! Na prvem mestu stoji tu Spodnja Avstrija (radi Dunaja), kjer je l. 1880 prišlo na 1 km² 118 prebivalcev, v naslednjih desetletjih je relativna gostota rastla za 16, 20, 22 ter je leta 1910 prišlo na 1 km² 178 prebivalcev. Potem sta veleindustrialni deželi Šlezija in Češka. V Šleziji je bil naslednji prirast na 1 km²: 9, 14, 15, leta 1880 je prišlo na 1 km² 109 prebivalcev, l. 1910 pa 147, na Češkem: 6, 8, 9 t. j. leta 1880 na 1 km² 107 prebivalcev, leta 1910 pa 130. V jugoslovanskih (bivših avstrijskih) deželah je bilo razmerje naslednje: v Dalmaciji je l. 1880 prišlo 37 prebivalcev na 1 km², l. 1910 pa 50, relativni prirast: 4, 5, 4, torej malo ne enako. Primorje: leta 1880 na 1 km² 81, leta 1910 pa 112, prirast: 6, 8, 17 (Trst!). Kranjska: l. 1880 na 1 km² 48 prebivalcev, l. 1910 samo 53, prirast 2, 1, 2, še veliko slabše ko na Hrvaškem. Štajerska: l. 1880 na 1 km² 54, l. 1910 64, prirast: 3, 3, 4. Koroška: l. 1880 na 1 km² 34, l. 1910: 38, prirast: 1, 0, 3. V Avstriji sploh: leta 1880 na 1 km² 74, 1910 95, prirast 6, 7, 8.

Glede gostote prebivalstva Hrvaška in Slavonija nadkriljujeta Dalmacijo, Kranjsko, Tirol, Koroško in Solnograško, Štajerska jima je blizu enaka, ostale bivše avstrijske dežele ji daleč nadkriljujejo. Najslabše stojita Bosna in Hercegovina, kjer je l. 1880 (dve leti po okupaciji!) prišlo le 23 prebivalcev na 1 km², l. 1910 pa 37, prirast je bil naslednji: 3, 4,

7, torej še razmeroma povoljen, zato je pa vojni čas ugonobil velik del naroda v teh dveh deželah.

Pripomniti je še to-le: Glede obsega svojega površja in absolutnega števila prebivalstva stojita Hrvatska-Slavonija na petem mestu, glede relativne gostote pa na enajstem mestu med vsemi deželami bivše avstro-ogrske monarhije. Nekako v sredini med Bosno in Hercegovino (37 na 1 km²) kot najslabše naseljeno ter Goriško z Gradiško kot najboljše naseljeno med jugoslovanskimi deželami (89 na 1 km²) stojita Hrvaška in Slavonija. Vojni vdarec je pa zopet najhujše zadel našo lepo in primeroma dobro obljudeno Goriško.

V podrobnosti doli do posameznih upravnih občin seveda ne moremo v tem poročilu iti za pisateljem, opomnimo le, da je po zadnjem ljudskem štetju glede gostote zavzemala prvenstvo varaždinska županija, dasiravno pretežno agrarna brez velikih industrijskih podjetij (120·2 preb. na 1 km²), med kotari varaždinske županije pa zopet prednjači sicer revni zagorski kotar v Pregradi, kjer pride celo 168 prebivalcev na 1 km², znak da gospodarsko blagostanje in plodovitost zemlje nista najmerodajnejša faktorja za množitev ljudstva.

Mesta hrvaška, izvzemši Zagreb, neznatno vplivajo na gostoto prebivalstva. Ker sta Hrvatska in Slavonija pred vsem agrarni deželi — po zadnjem ljudskem štetju se je 79 % celokupnega prebivalstva pečalo poglavitno s kmetijstvom, znaten del zemlje pa sploh ni za kmetijstvo, zato treba primerjati tudi kmetovalsko prebivalstvo z agrarno površino zemlje, da dobimo pravi pojem o gostoti prebivalstva. Na podlagi podrobnih statističnih podatkov je dr. Kreser prišel do naslednjih rezultatov: od celokupnega hrvatsko-slavonskega areala odpade 46 % t. j. 19.585 km² na agrarno zemljo, tako pride na 1 km² oratne zemlje okroglo 133 prebivalcev, oziroma 105·5 kmetovalcev na 1 km². Na Ogrskem pride na 1 km² agrarne zemlje 114 prebivalcev, v celotni Avstriji 200, na Češkem 221, na Primorskem 326, v Dalmaciji 242, na Kranjskem 156, na Štajerskem 194, na Koroškem 158. Med vsemi avstrijskimi kronovinami stoji v tem oziru Primorje na prvem mestu.

Bosna in Hercegovina sta tudi v tem oziru precej zaostali (tam namreč pride na 1 km² 111 prebivalcev), če se primerja prirast prebivalstva na agrarskih tleh s prirastom prebivalstva na celotnem ozemlju. Hrvatska in Slavonija presegata Avstrijo in Ogrsko, Bosna in Hercegovina pa Hrvatsko-Slavonijo. V Avstriji se je namreč po zadnjem ljudskem štetju na agrarnih tleh povečalo prebivalstvo za 109 %, na Ogrskem za 75 %, na Hrvaškem za 114 %, v Bosni in Hercegovini pa za 197 %.

Razlog višje gostote prebivalstva Hrv. in Slav. na agrarnem zemljišču, je pripisovati malemu odstotku agrarnega zemljišča napram celotnemu zemljišču, v čemer je kraljevina zaostajala za Avstrijo in Ogrsko, vsled

tega mora seveda na razmerno manjši prostor pasti večje število prebivalstva. Iz tega sledi, da je na Hrvaškem v primeri z Ogrsko in Avstrijo gostoča prebivalstva neprimerno velika t. j. agrarno ozemlje je razmeroma preveč, drugod pa zopet z ozirom na agrarni značaj premalo obljudeno, tako se je n. pr. v gorati ličko-krbavski županiji na tesnem agrarnem ozemlju pomnožilo prebivalstvo za 324 %, v prostranem Sremu pa za 60 %. Ker manjka intenzivno izrabljanje agrarne zemlje in manjkajo industrialna in druga podjetja ter prometna sredstva, da se izrabi še neagrarna zemlja, je posledica vsega tega — izseljevanje.

Vzroke neugodnega stanja hrvaškega prebivalstva navaja dr. Kr. naslednje:

1. Naravna sprememba prebivalstva. Naravni prirast zadnjih treh desetletij je bil naslednji: 1881—1890 za 14·5 %, 1891—1900 za 10·5 %, 1901—1910 za 13·5 %. Vsporedno s tem je padalo tudi število sklenjenih zakonov. Na 1000 prebivalcev je prišlo zakonov: 1881—1890: 10·02, 1891 do 1900: 9·19, 1901—1910: 9·00.

2. Socijalna sprememba: izseljevanje in priseljevanje. V prvem desetletju (1881—1890) je dejanski prirast nadkrilil naravni prirast za 19·909 prebivalcev t. j. toliko ljudi se je več priselilo kakor izselilo. Takrat je namreč došlo na Hrvaško mnogo Madžarov, Nemcev in Čehov, izseljevanje v Ameriko pa je še bilo takrat neznatno. V naslednjem desetletju pa se kaže že velik primanjkljaj, dejanski prirast prebivalstva je manjši od naravnega za 15.139 prebivalcev, oziroma število doseljencev zaostaja za številom izseljencev prejšnjega desetletja za 35.048 duš. Zadnje desetletje kaže še žalostnejšo sliko: izseljevanje je bilo tako silno, da je koncem leta 1910 bil dejanski prirast manjši od prirodnega za celih 123.083 prebivalcev, vključno temu, da se je v tem razdobju priselilo na Hrvaško 43.000 tujcev in se je vrnilo 37.000 izseljencev. Vsled izseljevanja se je v zadnjem deceniju zmanjšala gostoča za okoli 5 prebivalcev na km². Izseljevanje je na Hrvaškem zadnja leta veliko številnejše kakor na Ogrskem. Leta 1900 je na Hrvaškem prišlo na 1000 prebivalcev izseljencev 1·7, na Ogrskem 2·1, leta 1905 pa na Hrvaškem že 10·6, na Ogrskem 7·9, l. 1910 na Hrvaškem 6·1, na Ogrskem 4·4. Vrh tega je izseljevanje v zadnjih letih začelo dobivati značaj trajnega izseljevanja, za moži in z moži so šle namreč tudi žene in otroci preko morja.

Dr. Kreser je ugotovil tudi žalostno dejstvo, da je od vseh narodnosti bivše avstro-ogrske monarhije pri Hrvatih in Slovencih najslabši naravni prirastek t. j. plus živorojenih otrok nad smrtnimi slučajmi. Slovenci stojimo v tem oziru še celo za Hrvati in Srbi. Statistika tudi kaže, da je umrljivost med Hrvati in Srbi veliko večja kakor med drugimi narodnostmi v kraljevini, med Srbo-Hrvati je 1901—1910 prišlo na 1000 prebivalcev 27·7 smrtnih slučajev, pri drugih narodnostih pa le 20·9. Po soglasni sodbi

strokovnjakov je tega veliko krivo prerano sklepanje zakonov, zlasti na ženski strani. A tudi o produktivnosti zakonov se na podlagi statističnih podatkov ne da dobiti povoljna sodba. Zakoni, ki bi imeli več ko 5 otrok, so pri Srbo-Hrvatih redkeji kakor pri drugih narodnostih, Slovenci pa že zopet zaostajajo za Hrvati. Kajpada velja to o Slovencih, ki prebivajo na Hrvaškem. Razmerno visoko je tudi med Hrvati število zakonov brez otrok ali le z 1—2 otroka.

Nadaljni vzroki slabega napredovanja domačega prebivalstva so po dr. K. slabe prilike za zaslužek, klimatični in teritorialni odnošaji, nerazmerna razdelitev posestev (latifundije), pomanjkanje prometnih sredstev, preslabo organizirano zdravstvo, velika umrljivost otrok.

Kot statistik se pisatelj kajpada ozira le na bližnje, zunanje vzroke, iz vidika sociologije, javne morale in vzgoje bo pa pazno oko zasledilo še druge vzroke, ki tiče v izopačenem ljudskem značaju (n. pr. lahkomišljenost!), pred vsem pa v kugi alkoholizma, ki rodi v masah nravno posurovelost ter duševno in fizično degeneracijo.

Knjiga Kreserjeva je došla ravno pravočasno za tiste, ki nam bodo urejevali novo domovino; naj prav resno vpoštevajo te nevesele pojave, ki jih ugotavlja ta knjiga.

Fr. Kovačič.

Srpska historiografska djela dra Alekse Ivića. Slovenska javnost do sada je samo u iznimnim slučajevima pratila literarne pojave kod Srba, a naučne tekovine srpske ostajale su tako reći redovito neopažene od strane Slovenaca. Nije bolje bilo ni kod Srba. Beletristika srpska vodila je donekle računa o beletristici slovenačkoj, a o djelima slovenskih naučnjaka rijetko je kad prodirala koja vijest u srpske listove. Sa osvitkom novog doba, sa idejom jugoslavenskog jedinstva, koju danas ispovjedaju svi zdravi slojevi Slovenaca, Srba i Hrvata, potrebno je približenje i jedinstvo na svakom polju i u svakoj grani života.

Izlazim pred slovensku javnost sa prikazom najnovijih historiografskih radova jednog solidnog povjesničara srpskog, dra Alekse Ivića, sa prikazom njegove »Istorije Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Čarnojevićem (1459—1690)«, zatim njegovih studija: »Između prvog i drugog srpskog ustanka (od sept. 1813. do aprila 1815. godine)« i »Austrija prema ustanku Srba pod Milošem Obrenovićem (od marta do decembra 1815)«.

Razumije se, da prikaz ovaj ne smije ostati osamljena pojava. Slovenski, srpski i hrvatski intelektualci moraju smatrati u buduće dužnošću svojom, da sistematski upute javnost svoga naroda o svim naučnim tekovinama kod svih Jugoslavena.

Srpska historiografija se kraj sve neobične ljubavi i pijeteta, koju narod srpski osjeća prema svojim precima, nije razvijala velikim poletom.

Dva su razloga tome: prvi je, što je Srbija stojala pred neriješenim nacionalnim pitanjem; prema tome je polagala važnost i trošila snagu zemlje u prvom redu na ono, što je bilo u direktnoj vezi sa riješavanjem nacionalnog pitanja, kupovala je oružje i municiju, slala oficire u strane države na usavršavanje, te nije dospijevala da obrati pažnju u dovoljnoj mjeri na progres nauke. Drugi je razlog, što Srbija i srpski krajevi u opće nemaju arhiva, čiji bi dokumenti zasijecali u ranije doba prije osamnestog stoljeća. Blagodareći turskoj i austrijskoj vladavini stari srpski povjesni spomenici ili su uništeni, ili odneseni u Carigrad i u Beč. Otuda su mnogi povjesničari srpskog naroda — stranci, kojima je lakše bilo doći do podataka o srpskoj prošlosti nego samim Srbima. Među ljudima, koji su pripomogli da se objasni historija srpska, nalazimo imena Čeha Šafařika i Jirečeka, Hrvata Ljubića, Mesića i Račkoga, Slovenca Miklošića, Rusa Majkova i Makuševa, Rumuna Hurmuzaki-a, Magjara Thallóczy-a, Gelcicha, Urdinke, Barabása, Szentklaraya, Niemca Ranke-a, Bidermana i Schwickera, Franca Pico-a itd.

Dr. Ivić je član mladje naučne generacije srpske i pokazuje u radu svom mnogo samostalnosti. Već odluka njegova, da ostane poslije položenog doktorata punih pet godina u Beču u svrhu usavršavanja u studijama originalna je i nema primjera megju Srbima. U Beču je radio u arhivima pod uputstvom svojih profesora Vatroslava Jagića i nedavno preminuloga Konstatina Jirečeka. Plod toga študiranja su mnogobrojni radovi rasuti po izdanjima jugoslavenske i srpske kralj. akademije, »Matiice Srpske« i po drugim naučnim organima. Radovi ovi donijeli su dru Iviću ugledno ime u srpskom naučnom svijetu.

Najvažnije djelo njegovo »Istorija Srba u Ugarskoj«, publikovano je početkom rata, obuhvata 282 stranice i dieli se na XIX. odjeljaka. U knjizi ovoj uvodi pisar čitaocce u prilike, koje su izazvane padom srpske despotovine pod Turke. Glavni rezultat ovog događajaja su sporadične seobe Srba u Ugarskoj, koje su naskoro u tolikoj mjeri umnožile srpsko pučanstvo medju Magjarima, da je ono postalo moćan faktor u političkim i vojničkim stvarima.

Sve faze burnog doba, koje je naišlo sada na Ugarsku, morali su i Srbi da preture preko glave. Kao odličan ratnički materijal cijenili su Srbe u ratnim vremenima i natjecali se državni faktori u priznanju i pohvalama srpskih mišica. Ovo se naročito događjalo za vrijeme kralja Matije, zatim u borbama habsburškim s Turcima poslije muhačke bitke i u metežima nastalim krajem XVI. i početkom XVII. vijeka. No čim su nastajale mirne i konsolidovane prilike u zemlji, zaboravljene su odmah sve usluge srpske i namjesto dotadanjih pohvala i priznanja ganjali su faktori državni srpske doseljenike. U ratno vrijeme su im Srbi bili dobro došla pomoć, a u mirno doba su ih smatrali za teret, koga su se rado htjeli riješiti.

Ali i u mirno vrijeme, kraj svih progona, kojima su Srbi bili izloženi radi vjere pravoslavne i radi nacionalnosti svoje, nalazili su oni ipak načina, da se istaknu na onom polju, na kome starosedioci Ugarske nisu bili u stanju da izdrže s njima utakmicu. U trgovini i zanatima isticali su se Srbi svojim sposobnostima u tolikoj mjeri, da su tokom XVII. i XVIII. vijeka zauzimali u Ugarskoj onaj položaj, koji danas imaju mađarski Židovi, t. j. skoro sva trgovina je bila u srpskim rukama. Podaci, koje iznosi dr Ivić na temelju novog do sad neobjavljenog materijala arhivalnog i citati, koje donosi u bilješkama u svojoj knjizi, bacaju jaku svjetlost i na ovaj trgovački život srpski.

Slovenske naučenjake će svakako iznenaditi, da su Srbi u srcu Ugarske u XV. i XVI. vijeku igrali znamenitu ulogu i bili znatan politički faktor, ali pojednosti te uloge nisu ni Srbima bile poznate do publikovanja ove knjige Ivićeve. Dokumenti, na osnovu kojih je pisano djelo Ivićevo, nalaze se u tudjini, u Beču, Pešti, Komoranu, Ostrogonu . . . Srbi za sve dokumente dosad nisu znali ni da postoje, a strani povjesničari, koji su ih imali u rukama, ili ih nijesu razumjeli ili nijesu imali smisla ni volje da jih naučno obrade i objelodane.

I gradja, koju je Ivić uzeo kao temelj drugim dvjema citiranim studijama, bila je dosad nepoznata u nauci. Ta je gradja zbirka dokumenata petrovaradinske general-komande iz doba prvog i drugog srpskog ustanka. Izveštaji razgranjene špijonaže austrijske, koja je pratila svaki korak naroda srpskog, poburjenog proti jarma turskog, nalaze se u toj zbirci u svoj obilatosti svojoj, zatim pregovori austrijski s Karagjorgjem i nastojanje austrijske diplomacije, da osujete uspjeh pobunjenih Srba, sve se to nalazi u golemoj množini medju ovim dokumentima.

Dr. Ivić je opširno prikazao uzroke poraza Srbije 1813. god., bjegstvo srpskih ustanika na austrijsko zemljište, negostoljubivo primanje srpskih prostih bjegunaca i neprijateljsko predusretanje poglavica srpskih od strani austrijskih oblasti, interniranje Karagjorgja i njegovih vojvoda u Gracu i drugima gradovima Štajerske i Koruške, oslobodjenje njihovo i odlazak u Rusiju.

U drugoj studiji opisuje pisac ustanak Srba protiv Turaka pod Milošem Obrenovićem, napredovanje ustanka, pokušaje austrijske, da omete osnivanje države srpske, u kojoj su austrijski političari toga doba nazirali veliku opasnost za monarhiju i konačni triumf srpskih buntovnika, koji kraj svih neprilika izvojevaše sebi razne povlastice i stvoriše time temelj kasnijoj kraljevini Srbiji.

U obje ove studije donosi pisac u bilješkama na stotine novih dokumenata, koji potvrđuju razlaganja njegova u tekstu. Za srpsku historigrafiju su ove studije dragocjen prilog, a za svakog čitaoca zanimljiva lektira, jer se kraj sve stručne pozadine ne može poreći knjigama dra. Ivića aktuelnost i s obzirom na današnje događaje.

Ž. Milekić.

Z druge strani se nam še poroča :

Dr. Aleksa Ivić je uradnik Zemaljskega Arhiva v Zagrebu, kjer službujeeta znamenita hrvatska zgodovinarja dr. Ivan pl. Bojničić in Em. pl. Laszowski. Ivić je začel obdelovati bosensko zgodovino, in sicer v Letopisu Matice Srpske v Novem Sadu; mnogo arhivalnega blaga je publiciral v Jagićevem »Arhivu«; pisal je v »Srpskem Knj. Glasniku« (Belgrad), v reviji »Delo« v zagrebškem »Savremenuku«, v »Vjesniku kr. Zemaljskoga Arhiva«, v »Starinah Jugoslovanske Akademije« itd. Pozornost je zbudilo njegovo delo »Stari srpski pečati i grbovi (1910).« Rezultat prejšnjih njegovih študij je obsežno delo »Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Čarnojevićem« (1459—1690). Kakor se poroča, je naprošen od založništva nemške izdaje Jirečkove Zgodovine Srbov, da nadaljuje to delo Jirečkovo, ki je med tem umrl. Ivić je pogodbo že podpisal. Tudi zbira gradivo o selitvi Srbov na Kranjsko (Žumberčanov), tako, ki ga Biedermann še ni imel.

Milčetić Ivan, Koleda u južnih Slavena (Na osnovi istoričkih vijesti, narodnih pjesama i običaja našega vremena. Odtisk iz 22. knjige »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena«. Zagreb, 1917, Stran 124.)

V vrvenju političnega in v razvoju kulturnega življenja ginejo naglo stari narodni običaji. O »koledi« in »kolednikih« (kolednjakih) se menda med Slovenci dandanes komaj še govori. Pred kakimi 30 leti smo po Slov. goricah še gledali ta »prežitek« starih časov. Milčetić pravi: »Koleda kano obred pogansko-krščanski ovamo na zapadu Balkana gotovo više ne živi. Samo u Bugarskoj postoji i u Staroj Srbiji. Izuzetak čini medju Hrvatima moje rodno mjesto Dubašnica na otoku Krku, gdje je koleda, kako bi Rus zgodno rekao, živa starina, ali je i ovdje na umoru ili je već doista iščesla«. Ne vem, kdaj je Milčetić pisal besede o Bolgarski in Stari Srbiji, a mislim, da so domače in tuje armade s strašno svojo moderno tehniko globoko segle v domače življenje baš onih balkanskih dežel in morda za vedno napravile konec koledi in kar je njej sličnega. Milčetić je pred več ko 40 leti začel zbirati gradivo o koledi iz knjig in direktno iz naroda. Vojni časi mu sedaj pred tiskom študije niso dopuščali, da bi vsestransko izčrpal prvi in drugi vir. Glede Bolgarov je bil malone navezan le na svojo zasebno knjižnico. Ozirati se ni mogel tudi na beneško-italijansko narodno literaturo; zaveda se pa, da bi bilo potrebno, se nanjo ozirati kakor na madžarsko. Zanimivo je slišati, da se je koleda močneje in delj ohranila pri katoliških Hrvatih in Slovencih (najmočneje v hrvatskem Primorju) nego pri pravoslavnih Srbih v Bosni, Črni gori in pravi Srbiji. Pri Bolgarih so jo morda držali vplivi južnih Rusov, Rumunov in Grkov. Ena izmed najstarejših vesti o koledi se nahaja pri o. Pavlu iz Rovinja in se tiče šibeniške okolice v Dalmaciji. Ta koleda je bila dru-

gačna nego smo jo poznali mi za svojih mlajših let; volili so si nekakšnega »kralja«, ki je hranil mestne ključe, dokler je trajalo njegovo smešno kraljevanje, ter je imel odlično mesto v katedrali. »Kralj« gre po mestu, oblečen v škrlatno narodno nošo in spremljan od mnogih svojih činovnikov. S ceremonijo so bile v zvezi javne gostitve. V Silbi in Olibi je »kralj«, obdan od 12 starcev, predsedoval občinskim sestankom za kamenito mizo, a gostitev je en dan plačal narod, drugi dan pa kralj. Popilo in pojedlo se je silno in mnogokateri kralj je od kraljevanja gospodarski propadel. V Velikem Ižu je oblastvo 1876 kratkomalo prepovedalo tako koledovanje. V Dubašnici na Krku so imeli tudi »kraljico«, ki pa je bil — možki. Pri Slovencih omenja koledo že Primož Trubar. Slovenske koledne pesmi se često po mislih in celo po besedah ujemajo s hrvatskimi. Gradivo o Slovencih črpa Milčetić malone izključno iz Štreklevih Narodnih pesmi. O štajerskih Slovencih bi bilo pritegniti vsekakor Pajkove »Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev« (str. 69—70); nekdanje so koledniške pesmi bile »kratkočasne«, kakor so Pajku pravili kmetje; pozneje so se pocerkvenile; vodja kolednikov se na Štajerskem imenuje »Volčko«. Na koncu se Milčetić ozira še na rusko koledniško literaturo. Slika Milčetičeva o jugoslovanski koledni sicer ni popolna — tega se g. avtor sam zaveda — ker mu čas ni dopuščal, gradivo vsestranski izpopolniti, a delavni mož, ki gleda že skoro na petdeset let svojega nacionalno kulturnega dela, je z njo obsegel vse široko področje jugoslovanskega sveta ter pokazal iznova, da je ljudsko življenje jugoslovanskega sveta ena nepretrgana enota.

V kolednici, ki jo pojejo v Grobniku pri Reki, se nahajajo tudi verzi: »Sveti Petar z Rima — naše duše prima itd.« V Kanalu ob Soči pa je znana sledeča pesem:

Sveti Peter z Rima
 kjuč od raja ima,
 odpira vsem dušicam,
 odprite še našim,
 da pojdejo gor k vašim,
 naj bodo na sredi ali na kraju,
 da bodo le v svetem rajju.

Dr. Fr. I.

Nové přispevky k dějinám středobulharského jazyka a písemnictví. Podává Jozef Páta (Odtisk iz »Listov filologických«, letnik XLII. 1915 str. 20). Do pred kratkim so bili v tisku pristopni le odlomki srednjobolgarskih evangelistarjev. Leta 1914. pa je Conev v Sofiji izdal »Vračansko evangelje«, ki je sedaj prvi skoro popolni v tisku izdani srednjobolgarski evangelistar. Páta dokazuje gramatično in leksikalno, da spada ta evangelister k Ostromirovemu evangeliju.

Fr. I.

Několik kapitol z dějin styku českobulharských. (Odtisk iz »Osvete«, letnik XLVII.) 1917. Praga. Str. 28. Profesor Páta, mlad češki učenjāk, je l. 1911. v naučne svrhe potoval v Bolgarijo ter s tem v svoji osebi pomnožil lepo število Čehov, ki so delali za Bolgare ali pisali o njih. Leta 1917. je začel čitati na češki visoki tehniški šoli o bolgarskem jeziku in literaturi, kakor čita na češki univerzi o Bolgarih prof. Máchal. Páta podaje v tem spisu kratek pregled bolgarske zgodovine, omenja omembe Bolgarov v starih čeških potopisih in v starejši češki slavistiki; namen mu je, prikazovati delovanje Čehov med Bolgari ob njih osvoboditvi in po njih osvoboditvi izpod turškega gospodstva. Pred kratkim umrlemu prof. Jirečku gre tu važno mesto. Prof. Páta pravi, da objavlja to študijo v »izredni dobi, ko so Bolgari proti pričakovanju postali naši sobojevniki v svetovni borbi«. (Prim. »uspomene i refleksije o † Konšt. Jos. Jirečku«, ki jih je v »Nastavnem Vjesniku« 1918. str. 446—449 napisal varaždinski profesor in akademik Ivan Milčetić).

Fr. I.

Jeka od Osijeka se imenuje koledar, ki ga je za leto 1918 izdal »Klub hrvatskih književnika« v Osijeku v Slavoniji. Ime mu je dano po zabavniku, ki ga je za leto 1842. hotel izdati slavonski Ilirec Mato Topalović. V razpravo o frankovaški politični smeri nekaterih pesmi in člankov »Jeka« se naše zgodovinsko glasilo seveda ne more in ne mara spuščati. Omeniti nam je pa nekatere zgodovinske in narodopisne članke v njej. Prof. Dr. R. Horvat podaja opis Osijeka iz leta 1688., torej eno leto potem ko so Turki zapustili mesto, in sicer po poročilu jezuita Gašparja Franza; isti pisatelj poroča o božičnih darovih, ki so jih leta 1587. kmetje vasi Kneginec, Žabnik, Sračinec in Svibovec dali uradnikom varaždinskega magistrata (znani literat sodnik Škrinjarić je dobil 6 kopunov, 8 hlebov in 1 voz drv; literat Pergošić je prejel 3 kopune in 6 kruhov). Bivši oddelni predstojnik za nauk in bogočastje dr. Kršnjavi priobčuje par svojih spominov na Jelačića bana (1849, 1854). — Kempf Julij piše »Něšto o požeškoj gimnaziji u XVIII. stoljeću« (gimnazija je bila ustanovljena 1709, pozneje je dobila še filozofijo in teologijo). — Ante Kovačević poroča o mestnem magistratu v Osijeku leta 1848 (borba med ilirsko in madžaronsko stranko). — Kanonik Cepelić Milko poroča, da je pokojni papež Pij X. kot dijak v Padovi z latinsko pesmijo (najbrž leta 1852) pozdravil škofa Strošmayerja. Isti autor podaja v članku »Spasavajmo narodno naše tkivo i vezivo« med drugim več podatkov o literaturi hrvatskega narodopisa. — Učitelj v Peresztegu v šopronjski županiji File Sedenić, ki je leta 1912. izdal knjigo »Naši pisci i naša književnost« (t. j. književnost Hrvatov v severozapadni Ogrski) priobčuje pesem v ondotnem narečju. — Pop Mate Ivanšević razpravlja o »Zrcalu narodne duše u hrvatskim narodnim pjesmama«, o naši selski poeziji pa Ljubeje

Dlustuš. — Naj še omenimo končno članek »Otroški oder«, ki ga je leta 1911 napisal reški rodoljubni pesnik Ivo Grahovec († 1914) in ki s pohvalo govori o tržaških Slovencih. *Fr. I.*

Nastavni Vjesnik, glasilo »Društva hrvatskih srednjoškolskih profesorov« v Zagrebu in v Dalmaciji, priobčuje tudi čisto znanstvene razprave vseh strok. Iz tekočega letnika (XXVI, 1917/18) naj omenim sledeče razprave: Znani romanist, profesor v Banjaluki in docent zagrebškega vseučilišča dr. Petar Skok je priobčil razpravo o imenu mesta Splita; oblike »Spljet« ali (ikavski) Split ni mogoče izvajati od latinskega »Spalatum«, ampak misliti si je obliko z ostavljenim »a«: Spéletum. Dr. Vj. Rotkvić razpravlja o brezosebni glagolih. Dubrovniški profesor dr. Vladimir Popović je napisal po arhivih dunajskih knjižnic razpravo o štajerskem znamenitem jezikoslovcu Žigi Popoviću iz 18. stoletja, a dr. Rudolf Horvat, »kako je zagrebačka gimnazija leta 1669. dobila naslov akademije«. *Fr. I.*

Diplomatički Zbornik (Codex Diplomaticus), zvez. XIV, obsega listine ll. 1367 do 1373. V tej zbirki priobčuje akademija vse listine, nanašajoče se na hrvaško zgodovino srednjega veka. Gradivo je nabral po raznih domačih in tujih arhivih rajni T. Smičiklas do l. 1409, v vsem okoli 7000 listin. Pri XII. zvezku je omahnila roka marljivemu zbiratelju in izdajatelju. Izdaja listin se opira vedno na izvirnike, kjer so se sploh dali dobiti, oziralo se je pa tudi na tiskane zbornike. Po Smičiklasovi smrti je akademija poverila izdavanje dr. M. Kostrenčiću in Emiliju Laszowskemu, ki je pa kmalu odstopil od dela. V XIV. zvezku je v vsem priobčeno 434 listin.

Codex diplomaticus je za zgodovinarja dragocena zbirka in je že v IV. zv. prekorčal dobo, ki jo obsegata slična zbornika za Štajersko (Zahn, Urkundenbuch 3. zv. do l. 1260) in Koroško (Jaksch, Monumenta Carinth. 4. zv. do l. 1200).

Rabo te zbirke znatno olajšuje obširno stvarno kazalo, dodano vsakemu zvezku. *F. K.*

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. XXXX. Monumenta Habsburgica... Vol. III. Zbral in uredil član akademije Emil Laszowski. 606 str. in 458 številki broječi zvezek obsega gradivo enega desetletja: 1544—1554, povzeto iz zagrebških, dunajskih in budapeštanskih arhivov. To in ono je bilo že objavljeno v raznih domačih in tujih publikacijah. Glavna vsebina tu objavljenih spomenikov so turški napadi na hrvatske in slovenske zemlje. Za razne kraje na Kranjskem in Štajerskem je obilo gradiva, posebno o ormoških graščakih Sekeljih, ki so bili ob enem hrvaški velikaši, potem o Ptujcu, Celju, Ljubljani, Metliki, Brežicah. Iz obširne tvarine odseva vseskozi najožja zveza med hrvaškimi in slovenskimi deželami. Če bi kdo iskal historičnega ozadja za sedanji hrvatsko-slovenski pokret, mu ta knjiga nudi dokaj gradiva.

XLI. zvezek „Monumenta“ obsega hrvatske saborske spise od l. 1578—1608. ter tvori že četrto knjigo „sabsorskih spisov“. Zavzema banovanje Kristofa Ungnada (1578 do 1583), Tomaža Erdödyja (1584—1595), Gašpara Stankovačkega (1595—1596) in Ivana Draškovića. Gradivo je povzeto iz deželnega, kaptolskega in akademijskega arhiva v Zagrebu, iz arhiva c. kr. taju. drž., iz arhiva skupnega finančnega in vojnega ministerstva na Dunaju, iz ogrskega dež. arhiva v Budapešti, pa iz rodbinskega arhiva Batthyány v Kőrmendü in Erdödy v Monyorókerék. Izdajo je priredil, kakor pri prejšnjih zvezkih sabsorskih spisov prof. Ferdo Šišić. Zbirka sabsorskih spisov obsega ne samo sklepe posa-

meznih saborov, marveč tudi vse dopise, ki se nanašajo na sabore in saborske razprave o posameznih predmetih. Gradivo so zbirali že od l. 1884 Radoslav Lopašič, T. Smičiklas in dr. J. Bojničič, a z izdajanjem se je začelo šele l. 1912.

XI.II. zv. Monumenta je izšel istotako l. 1917, ter obsega „Acta Keglevichiana“ od l. 1322—1527. Obelodanil jih je znani historik Vekoslav Klaič, ki nam podaja na LXXXIV. straneh zgodovino plemenite rodovine Keglevičev, potem pa (str. 1—104) priobčuje 76 pristnih in dve ponarejeni listini in v dodatku še 8 listin, oziroma izpiskov. Gradivo je povzeto iz arhiva grofov Keglevičev, ki ga je l. 1882 umrli grof Samojo Keglevič prodal Jugosl. akademiji.

Plemeniti rod Keglevičev ima svojo prvotno domovino na južnem pobočju Velebita ob reki Zrmanji, kjer je stal njih grad Kegalj. Ime Keglevič se je ustalilo šele v drugi polovici 14. stol., poprej so se pojedini člani te rodovine imenovali po krstnem imenu očetovem in po plemenu ali bratstvu (generacio) Prkalj ali Prklji, h kateromu so pripadali. Okoli l. 1436—1496 so se imenovali tudi Porički ali Porečki.

Od Velebita se Kegleviči vedno bolj pomikajo proti severu, deloma vsled turške sile, deloma vsled daril kraljevske milosti. Okoli l. 1522 izgube svoja pradedna posestva v dolini Zrmanje in takratni dinast Peter Keglevič išče zavetje med Savo in Dravo, a že koncem 15. stol. je Ivan Keglevič dobil obsežna vladetinstva v peterih županijah. Konec dobe znatna posestva tudi na Ogrskem ter se v 17. stol. razdelé v ogrsko in hrvaško panogo. Ko je po mohački bitki bil izpražnjen ogrsko-hrvaški prestol, se je Peter Keglevič po kratkem omahovanju odločil za Habsburžana Ferdinanda, ki ga je za to tudi visoko odlikoval in nagradil; l. 1537 je postal Keglevič ban. Toda isti Peter Keglevič je kmalu prišel v nemilost in bil celo na smrt obsojen. Le njegovi sinovi so ga rešili in ga vsaj za silo spravili v vladarjem.

Priselivši se med Dravo in Savo, so Kegleviči postali neposredni sosedi slovenskih dežel in so stopili v rodbinsko zvezo z našimi plemiškim rodovinami. Nekaj časa so posedali celo Čakovec in Štrigovo, kajpada le po nepravu, ker je zadnji lastnik teh dveh gradov Gašpar Ernušt ali Hampov vzel za ženo hčer Petra Kegleviča Ano, a je umrl kmalu po poroki. Ker ni zapustil otrok, so njegova posestva po postavi zapadla kraljevi komori, a Keglevič jih je le s silo pustil iz rok. Kazen nad Keglevičem je izvršil novi ban Nikolaj Zrinjski, ki je potem l. 1546 dobil Čakovec in Štrigovo.

Z ormoškimi graščaki Sekelji so bili Kegleviči sosesestniki Krapine in Kostela na Hrvaškem, pa so se zapletli z njimi v hude prepire ravno ob času seljačke bune. Dočim je Mate Keglevič stal na čelu plemiške vojske proti pobunjenim kmetom, je ormoški graščak Lukež Sekelj posredno in neposredno podpiral kmetsko vstajo. Tako nam je umljivo, da se vstaja l. 1573 ni razširila iz Hrvaškega v ormoško okolico. Pozneje so Kegleviči stopili celo v krvno sorodstvo z ormoškimi Sekelji. Ana, hči Simona Kegleviča, brata Matijevega je namreč l. 1591 vzela Karola Sekelja, vnuka prej omenjenega Lukeža. Žena Simona Kegleviča Magdalena je pa bila iz rodu Pethejev, ki so od l. 1604 vsled nakupa posedali ormoški grad, enako je ogiska panoga Keglevičev bila v svaštvu s poznejšim ormoškim graščakom Königsackerjem. Grof Janez Jožef Königsacker je namreč imel za ženo Polixeno Ano Thavonat, ki je bila v sorodstvu z moškim kolegom Pethejev, njena sestra Terezija roj. Thavonat pa je bila žena Josipa Kegleviča, njegov mlajši brat Gabriel pa je imel za ženo Josipino Königsacker.

Še v drugem oziru je zgodovina Keglevičev za nas zanimiva. Poleg glavne panoge nas srečava že v 15. stoletju neka postranska panoga tega rodu, ki ima svoja posestva okoli Une in njenega pritoka Unca. Razen tega je rodbinsko ime Kegleviči in Keglji zelo razširjeno po hrvaškem Primorju, v Podravini, v Liki in celo v Dalmaciji. Rod tega imena je dokaj ugleden in lepe postave. Isto ime zasledimo tudi na našem Murskem polju, osobito v župniji Sv. Jurja na Ščaynici in Sv. Križa. V starile jurjevskih matrikah se narav-

nost imenujejo Kegleviči, sedaj jih imenujejo Kegle, ženske pa Keglovce. Ko sem povpraševal nekega moža o tem rodu, mi je rekel: „V obče so vsi pošteni in brihtne glave“, kar se popolnoma vjema s poročilom Klaičevim o hrvaških Kegljih. Klaič misli, da ime ni v zvezi z nemško besedo Kegel, marveč da je neznanega izvora.

Konečno siplje zgodovina Keglevičev nekaj luči tudi na zagonetno zgodovino Vlahov, o katerih se je zadnji čas precej pisalo. (Gl. poročilo v našem „Časopisu“ 1918, str. 113—114 in str. 122.) „Vlahi“, kakor se nam javljajo v teh listinah, niso kaki nomadi, ki gredo s svojimi čredami od kraja do kraja, marveč stalno naseljeno, zelo bojevito ljudstvo s popolnoma jugoslovanskimi imeni. Jireček piše (Geschichte der Serben I, 154; II, 32), da se v listinah 14. stol. vsi kmetovalci imenujejo Srbi, pastirji pa Vlahi. Iz kegljeviških listin je razvidno, da so tudi Vlahi imeli stalna selišča. Ko je ban Nikolaj Seč leta 1365. hotel obljuditi opustošeno zemljo ob Zrmanji, je naselil tje Vlahi. Omenjajo se „kraljevski Vlahi“, torej nekaki strelci in čuvaji državne meje. F. Kovačič.

Národopisný Věstník českoslovanský (Rediguje J. Polívka). V Praze 1918. Ročník XIII. Č. 1. — O. Jiráni opisuje in ocenjuje delo pred kratkim umrlega odličnega češkega klasičnega filologa J. Krála na polju mitologije. — Dr. Anton Profous razpravlja o krajevnih imenih v hrastovskem okraju pri Hrudimu; razločuje „krajevna imena v ožjem pomenu besede, t. j. „uustna“ imena, imena človeških naselbin, ter imena polj, lok pašnikov, šum, potokov, ribnikov itd., („pomístna“). V onem češkem okraju je izmed 14 „krajevnih“ (naselbinskih imen) jih kakih 8 nastalo iz „pomestnih“ imen; popis in razlaga „pomestnih“ imen sta potrebna za razlago „krajevnih“ imen. — Docent češke univerze Viktor Dvorsky, ki je koncem lanskega leta v krasni zbirki „Ducha svet“ izdal temeljit spis „Primorske zeme říše rakonsko-uherské“ in se sploh odlikuje po pragmatičnosti geografskega mišljenja, je priobčil razpravo: „Češka zemlja in ljudstvo“, kjer spravlja ves razvoj českoslovaškega naroda in jezika v sklad z geografskim značajem českoslovaškega ozemlja. Biološki in kulturni vpliv visokih gor na značaj narodnih tipov se precenjuje, pravi Dvorsky; obratno visoke gore zadržujejo razvoj intelekta; najugodnejša je za kulturo menjava sredogorja z ravnim svetom. Zanimiva je zgodovinsko-narodopisna razprava H. Trauba: „Národní mestský kraj český roku 1848“. Revolucija leta 1848. je segla tudi v sredo meščanov. Češki knez Kamil Rohar je brž due 15. marca 1848 dal iz svoje palače med množico vreči cilindre kot predstavnike vsega predmarčnega škricovstva in nazadnjaštva; duhovščina je želela imeti običajno obleko; pojavili so se široki italijanski revolucionarni klobuki, „kalabrezi“, češka čepica „podebradka“ i. t. d., ali pravega narodnega kroja Pražani dolgo niso pogodili. Na Dunaju se je češka politična deputacija našla z jugoslovansko, ki jo je tja privedel Ljud. Gaj in ki je bila v narodni noši; Čehi so se takrat spričo pisane narodne noše v svojih meščanskih suknjah čutili osramočene in hoteli so si omisliti podobno narodno opravo. Novo pobudo v to smer je dal maja meseca 1848. vseslovanski shod v Pragi; zlasti je agitirala Josipina Kubinova, rodom Hrvatca; izhajali so letaki in brošure o narodni noši ter se je naglašalo, da jo dotedanja mestna moda bila prava slika ječe, kakor da jo je Metternich sam naročil. „Da bi se človek mnogo več oziral na stran in za sebe, si je Metternich izmislil visoke ovratnike“, Vendar se takrat končno narodni kroj med meščani ni vživil; ves ta pokret je hotel mahoma prevreči vse tradicije, razen toga je kmalu nastala težka politična reakcija. — Dr. Jos. Dobias priobčuje prispevek k zgodovinski češki topografiji: „Zaniklé osady na Pelhřimovsku“. Pelhrin je kraj v jugoztočni Češki; v ustanovni listini te župnije iz leta 1203. se navaja 24 naselbin; izmed teh jih je ostalo do dandanes le 12, ostale so povsem izginile, le v ljudski tradiciji se je ohranila vest, da je tu ali tam nekdanj bila vas. — Avg. Žalud je sestavil podrobno bibliografijo češkega ljudoznanstva za leto 1916. — Razen tega prinaša ta zvezek „Vestníka“ še nekaj manjših člankov in obsežna literarno-kritična po-

ročila. — Glavni urednik „Vestnika“ prof. Polivka je letos dne 6. marca obhajal šestdesetletnico; v njega počestčenje se pripravlja poseben zbornik, ki bo opisal in ocenil njegovo znanstveno delo. Polivka sam je poklonil „Společnosti Narodopisného musea československého“ 1000 K, da se razpišeta dve literarni nagradi za spise narodopisne, zlasti o slovanskih narodnih tradicijah. Znani narodopisec in strokovnjak v slovanskih starožitnostih pa je poklonil 600 K kot nagrado na spis o českoslovaški etnografski spis. — Naročnina „Vestnika“ je 12 K, (Praga, Smichov, Zakrada Kinských). F. I.

Erloschene Klöster in Oesterreich. Von Friedrich Reischl. Wien 1918. 8°. 208 str. Verlag des Verfassers.

Čedno opremljena knjižica nudi lahkotno čtivo, kakor smo ga navajeni iz časniških listkov. Poroča o odpravljenih samostanih pred vsem po notranjeavstrijskih deželah, a še tu ne o vseh. (Za južni Štajer je omenjenih 6 naselbin, izpuščenih pa 7). O Češki in Moravski je par strani, o Istri, Dalmaciji in Galiciji par imen. Ime »Oesterreich« v naslovu je torej slepilo. Pisatelj je sedel na Dunaju in je izbral iz nemških knjig, o čemur je mislil, da bo bolj privlačno, včasih pikantno. Opozoriti hoče — to pravi, da je njegov namen — da se preišče okolica odpravljenih samostanov, torej pred vsem sosednje cerkve in naselbine, in se pobere, kar se še najde starin od nekdanjih kulturnih središč, ter vse spravi na Dunaj.

Dr. Stegenšek.

Staročeská knihovna. Leta 1917. je Češka Akademija znanosti začela izdajati »Staročesko knjižnico« ter je dosle izdala dve knjigi, štev. 1. in 2.:

»O mučenicích českých knihy patery. Podle prvotisku vydal Václav Flajšhans. V Praze, 1917.« Str. XXIII + 133.

»Václava Hájka z Libočan Kronika Česká. Podle originalu z r. 1541 vydal V. Flajšhans. I. Uvod. R. 644—904. Doba pohanská. V Praze, 1918.« LXII + 368.

Kak načrt si je Češka Akademija za svojo »Staročesko knjižnico« naredila, mi ni znano. Vidi se pa po dosle izišlih dveh številkah, da hoče izdajati staročesko literaturo, ki po vsebini ali po jeziku ali po obojem zanima tudi današnjega izobraženca, ki pa sicer dandanes ni več pristopna. Izdanja so povsem znanstvena, odtiski starih prvotiskov iz 15. oziroma 16. stoletja, le interpunkcija je modernezirana. Pod tekstom so opombe, ki pojasnjujejo kakšno jezikovno starino ali tolmačijo kak zgodovinski faktum. Na koncu so dodani bibliografski članki o dosedanjih izdanih, prevodih in o razpravah, ki se tičejo dotičnih staročeskimi literarnih spomenikov itd.

1. »Petero knjig o českých mučenicích« je zbornik tekstov, ki je nastal sredi 15. stoletja, nekaj husitovski brevir. Prvi tekst je »Življenje Husovo«. Peter iz Mladenovic, mlad moravski bacalaureus, skozi čigar roke je šla vsa korespondenca Jana Husa, ko je bil v Kostnici, je v latinskem

jeziku opisal življenje Husovo. Iz velikega njegovega dela se je za potrebe Husovih vernikov sestavil kratek češki »Život Husův« (starejši naslov: Umučení M. J. Husi), ki se pripisuje tudi Mladenovicu samemu. Bil je to husitom takorekoč evangelij. Pred tem »evangelijem« so se čitali trije češki Husovi listi, ki jih je Mistr pisal svojim vernim Čehom iz Kostnice (dodan je še četrti list, ki je bil tudi iz Kostnice pisan češkim velikašem). Po usmrtitvi Husovi so se kostniški Čehi vrnili domov in tu je nastal silen protestni pokret proti kostniškemu koncilu. »Češki protest« (bilo je na njem 452 pečatov češkega plemstva) je tretji spis, ki ga nahajamo v naši knjižnici. Četrti spis, nov »evangelij«, je Život Jeronymův, opis mučenictva Husovega prijatelja Jeronima Praškega. Na petem mestu je »Epištola Poggiova« (t. j. list, ki ga je o kostniških dogodkih pisal član koncila, pozneje florentinski kancelar Francesco Poggio Bracciolini svojemu prijatelju Lionardu Bruniju iz Arezza (kdo je list preložil na češčino, se ne ve). — Ta husitski brevir je bil prvič natisnjen leta 1495., rokopis se je dosle ohranil samo eden. »Štiri pisma Husova« so se po letu 1530. za Lutra prevedla na latinščino, potem na nemščino, dalje na francoščino, angleščino, italijanščino, ruščino itd. »Češki protest«, ki je bil za koncil sestavljen latinski, se je pozneje iznova prevel na latinščino, francoščino, angleščino, ruščino, poljščino. Knjižica je bila torej v 16. stoletju evropski znana.

2. Znameniti češki kroničar Václav Hajek iz Libočan se je narodil brezdvoma še pred l. 1500; zakaj l. 1520. je že duhovnik, in sicer kelišnik, pozneje se je pokatoličil. Privatno je imel nemirno življenje; bil je stalno v pravadah, včasih kot tožitelj, včasih kot toženec. Od leta 1524 je propovednik pri samostanu sv. Tomaša v Pragi, od leta 1533 je bil skozi šest let obenem župnik v Tetinu. Med tem si je začel izpisovati zgodovinske beležke; plemenitaški njegovi prijatelji so ga izpodbujali, da bi napisal popolno češko kroniko. Hajek se je lotil dela okoli 1533; že l. 1539. se je slišalo, da izda kroniko Martin Kuthen s stališča kelišniškega; Kuthen je res izdal kroniko, drobno knjižico, ki pa ni zadovoljila niti njegove lastne stranke. Hajkova Kronika je izšla 1541 in bila posebno dobrodošla. Že leta 1585. ni bilo več mogoče dobiti eksemplarja. Leta 1544. je Hajek postal prošt staroboleslavski in kot takega ga zgodovina največkrat imenuje. Umril je 1553. — Hájek ni bil in ni hotel biti zgodovinar — znanstvenik, ampak praktičen človek, dober Čeh, ki zapisuje vse, kar pripoveduje njegov narod o sebi, vse njegove tradicije pisane ali nepisane, ne da bi jih kritiziral. Zato je njegova kronika za starejše dobe bolj pravljica in beletristična povest nego zgodovina. — Ugodno-lahkotni ton njegovega pripovedovanja je kroniki dal mnogo čitateljev in značaj prave narodne knjige, ki jo je narod vzljubil tem laže, ker je ilustrirana. Rabil je Hájek poleg tradicije prav mnogo rodbinskih kronik in starejših avtorjev, toliko

da se končno v množini snovi kritično ni mogel orientirati. Dvestopetdeset let pozneje je Hájek doživel radi vsega tega ostro obsodbo. Bilo je to v času racionalizma, ki za fantazijo sploh ni imel smisla. Dobner, nekoliko manj Dobrovský, ostro pa Palacký so Hájku očitali ne le pravljíčnost, ampak naravnost hotimično zgodovinsko potvarjanje ter ga je Palacký imenoval naravnost lažnika. A ti mo¿je so tu segli predaleč. Niso uvaževali praktičnega namena, ki ga je s svojo kroniko Hájek zasledoval; a izkazalo se je sedaj, da tudi poedini očitki proti njemu vsaj v toliko niso upravičeni, da mnogim »pravljícam« ni prvi avtor on, ampak, da jih je povzel iz drugih, neizmišljenih virov. Ko se je čas preobračal v romantiko, je Hájek izšel v novem izdanju, in sicer l. 1819. Znanstveno nadomestilo za popularnega Hájka so Čehi dobili šele s kritično Zgodovino Palackega. Danes je zgodovinska znanost pretirano obsodbo Hájka reducirala na pravo mero; rafinirane goljufivosti mu ne pripisuje več. Kronika je v novejši dobi služila češki beletristiki za vir, torej vrši še vedno svojo nalogo. Kronika pa je važna tudi radi svojega jezika, ki je naivno ljudski, kakor je bil Hájek sam. Tekom stoletij je doživela troje nemških izdanj in eno latinsko. V sedanjem akademiskem izdanju bo Kronika obsegala 6 knjig, torej jih pride še pet. Odtisk je veren prvotisku iz l. 1544 in je opremljen z vsem kritičnim aparatom.

Poleg tega znanstvenega izdanja prvotnega teksta Hájkove Kronike je izšlo v 67. zvezku »Uměleckih snah« (teženj) v moderni transkripciji nje začetek pod naslovom: »Pověsti o počátcích českého národu a o českých pohanských knížatech« (XL + 242). Namen tega izdanja, ki je izšlo v umetniški založbi Kočega v Pragi, je, podati s Hájkom narodu epično štivo. (O tem izdanju poročam po »Cesti« 1918 št. 1).

Dr. Fr. Hešič.

Spomini in jubileji.

† O. Stanislav Škrabec.

Dne 6. oktobra 1918 je umrl v frančiškanskem samostanu v Ljubljani naš veliki jezikoslovec o. Stanislav Škrabec. Njegovo ime znači prepород slovenskega jezikoslovja. Skoro nepojmljivo je, kako se je mogel v tako majhnih razmerah razviti v tako velikega učenjaka. V svoji celici je bil bolje poučen o vsem znanstvenem in duševnem gibanju po Evropi kakor marsikateri znanstvenik v najbolj živahnem svetovnem središču. Bil je najmodernejši slovenski jezikoslovec svoje dobe in velik reformator. To je dosegel le, ker je bil izviren, krepak, pobuden človek, ki se ni uklonil malenkostnim razmeram, v katerih je živel, in ne javnemu mnenju, ki ga dolgo let ni moglo doumeti. Svojo neupogljivo moč je zajemal iz svojega

študija in iz znanstvenih vesti, ki so se iz vse Evrope stekale v njegovo celico.

Rodil se je 7. prosinca 1844. v Hrvači pri Ribnici. Gimnazijo je dovršil l. 1863. Po zrelostnem izpitu je stopil v frančiškanski red, v katerem je bil l. 1867. posvečen v duhovnika. L. 1868. so ga postavili kot namestnega učitelja na novomeško, tedaj še frančiškansko gimnazijo, kjer je ostal dve leti in poučeval slovenščino in klasična jezika. Z jezikoslovjem se je jel baviti že v višjih gimnazijskih razredih; že tedaj je proučil Kopitarjevo slovnico in Miklošičevo primerjalno slovnico. Kot gimnazijec in bogoslovec si je z zasebnim učenjem pridobil toliko znanja, da je zbudil s svojo prvo razpravo »O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi«, priobčeno l. 1870. v novomestnem gimnazijskem izvestju, izredno pozornost. Razprava je tem bolj občudovanja vredna, ker je bila pri nas prva te vrste in je podala osnovne pojme iz glasoslovja, ki ga je dotodanje jezikoslovje (Miklošič, Caf, Levstik, Cigale itd.) zanemarjalo. Delo so najboljši slovanski glasoslovci občudovali in ga še s sedanjega stališča hvalijo ko »odlično« (Olaf, Broch, Očerk fiziologii slavjanskoj reči, 89).

L. 1870. je vlada frančiškanom novomeško gimnazijo vzela in odstavila vse očete, ki še niso bili nameščeni kot stalni učitelji. Med tistimi, ki so se od gimnazije poslovili, je bil tudi o. Stanislav. Redovni predstojniki ga vendar niso odtrgali od knjig, temveč so ga poslali na graško vseučilišče, kjer je ostal tri leta in napravil z odličnim uspehom preizkušnjo iz slovanskega in klasičnega jezikoslovja. Nato je šel na Kostanjevico pri Gorici, kjer je poučeval do sive starosti na domači redovni gimnaziji. Poleg šolskega dela je imel mnogo duhovskega posla, zlasti v spovednici. Ostalo delo je bilo omejeno na domačo hišo in iz samostanskega ozidja ni skoro nikoli stopil. V samostanu je živel kakor puščavnik v največji priproščini, celo celico si je sam pometal in je sploh gledal na to, da drugi niso imeli opravka z njim. Bil je tipičen redovnik, ki preneha zase živeti, da more vse svoje blagoslovljene sile darovati narodu in svojemu redu.

Na Kostanjevici se je še bolj zatopil v znanstvo. Začel je nagloboko preiskovati zgodovino slovenskega jezika iz narečij in iz slovstva, od najstarejših dob do današnjih dni. V tem Škrabca še do danes ni nihče presegel in še pred nedavnim je pisal dr. Ramovš v Arhivu f. sl. Phil. 37, 125, da v »Cvetju«: »um es offen zu sagen, ungefähr alles das steht, was wir von der Geschichte der sloven. Sprache bisher wissen«. Poleg slovanskih jezikov je proučeval zgodovino pismenih jezikov vseh večjih evropskih narodov. To obsežno znanje mu je kmalu odkrilo napake in nedostatke, ki jih je imelo tedanje domače jezikoslovje. Videl je, da se premalo ozirajo na zgodovino jezika, na dejstva jezičnih pojavov in da zanemarjajo važna slovnična poglavja, zlasti skladnjo, glasoslovje, pred vsem

pravorečje in pravopisje. Škrabec je skušal vse te nedostatke odpraviti in je postal pravi reformator v vseh teh vprašanjih.

Pred vsem je zavozilo tedanje jezikoslovje v teoriji pismenega jezika. Levstik je iskal podlage pismenemu jeziku v stari cerkveni slovenščini. Živi slovenski jezik je hotel odeti s hermelinom sv. Cirila in Metoda. Škrabec je spoznal, da izgublja jezik s to romantično navlako organske meje in da se izpodkopavajo tla naravnemu pravorečju. Zato je temu anahronizmu napovedal boj, s čimer si je za razvoj pismenega jezika pridobil izrednih zaslug.

Proti sanjaveemu romanticizmu in proti slutvoučenemu etimologiziranju je postavil naravno stališče, na katerem stoji slovenski pismeni jezik. Trubar naj mu bo mejnik, čez katerega naj ne segamo. Piše naj se jezik 16. veka, ko je bila narodna fonetika še na stopnji naše sedanje književne slovenščine. Splošna podlaga naj bi bilo kranjsko narečje, v posameznih rečeh pa bi se lahko opirali tudi na druga narečja, kakor na štajersko, prekmursko in druga, ki so ohranila nekdanje skupne posebnosti. Nasprotno etimologom je poudarjal, naj bi pisali jezik, kakršen je, ne pa, kakršen bi po ugibanju etimologov utegnil kedaj biti. Škrabčevo stališče je v principu pravilno in sploh tako, kakršna zavzemajo vsi pismeni jeziki evropskih narodov, ki stoje, kakor naš, na zgodovinskem stališču. Pogrešek je bil edino v tem, da je hotel Škrabec vse posameznosti uravnati po tem načelu in da je ozkosrčno preziral vsako, še tako staro pravopisno rabo, ki ima tudi svoje pravice — pri nas prav tako kakor pri vseh evropskih narodih. Ta ozkosrčnost Škrabčeva je izvirala od tod, ker je bil Škrabec izključno le filolog (v ožjem smislu besede) in poleg tega vedno v celici, da ga življenje ni obrusilo.

Škrabčevi jezikoslovni rezultati so bili za tisti čas tako novi, da jih slovenski svet ni mogel doumeti. Ko se je po skoro 9letnem molku zopet oglasil in poslal svoje spise Slovenski Matici, mu jih je odbor leta 1879 odklonil. Takisto so storili z njegovimi spisi pri »Novicah« in pri goriški »Soči«. Kaj je bilo ubogemu menihu učenjaku tedaj storiti? Frančiškani so mislili prav tedaj na nov nabožni list in to priliko je porabil o. Stanislav, da je prevzel uredništvo — po imenu je bil urednik do 5. števil. 5. letnika o. Evstahij Ozimek, tedanji redovni provincial. Na ta izvorni način je dobil Škrabec svoje jezikoslovno glasilo, platnice »Cvetja«, ki so na mah zaslovele in dobile naposled evropski sloves.

Obseg Škrabčevih razprav v »Cvetju« je velik. Prvo desetletje se je bavil večinoma z glasoslovjem, v katerem je bil evropsko velik strokovnjak. Pozneje je obdeloval oblikoslovje, sklanjatev samostalnika in rabo glagola; nad vse temeljiti so članki iz debloslovja, zlasti o znanem vprašanju v—l. Posebno mikavnost daje spisom polemična oblika, ker je skoro vse razpravljanje poteklo v jezikovnih pravadah, ki jih je imel z mnogimi

nasprotniki. Pisal je v poljudni obliki, ker je bil mnenja, da slovensko jezikoslovje »nikakor ni le za kakega jezikoslovca, temuč za vsakega izobraženega Slovenca, ki hoče svoj slovenski jezik v resnici znati in poznati, kakor gre izobraženemu Slovencu« (Cvetje, V, 8).

Čuditi se moramo, da je poleg slovanskega jezikoslovnega dela še našel čas za toliko drugih poslov. Bil je bogoslovno jako izobražen, proučeval je mednarodne pomožne jezike in brzopise in je tudi sam zamislil mednarodni brzopis in pomožni jezik evlalijo.

Globoko zasnovan je njegov brzopis. Nanj je mislil blizu 50 let, od gimnazijskih let do 1907, ko ga je obelodanil (Cvetje, 24, 4). Seznanil se je z vsem teoretičnim slovstvom in raznimi sistemi in kar se je ujemalo z njegovim globokim glasoslovnim znanjem, je sprejel (prim. Cvetje, 20, 5; 24, 4 in sled.), drugo je izboljšal na podlagi natančnih glasoslovnih rezultatov. Enako temeljit je mednarodni jezik evlalija. Želel je narediti mednarodni jezik, ki bi ne bil smešen in zmrcvarjen kakor volapük in esperanto, potem ne trd in težak kakor nemščina in angleščina in naposled ne pomanjkljiv kakor stara klasična latinščina (Cvetje, 25, 5). Ko je sam sestavljal evlalijo, se je oziral na to, da bi bila kolikor se da, mednarodna, lahka za umevanje in učenje, edinstvena, blagoglasna, bogata, prožna, uporabna, skratka pravi kulturni jezik, ne pa babilonska mešanica. In o svoji evlaliji je rekel: »Edini pomožni jezik, ki ima vse te lastnosti, je pač »Eulalia« (Cv. 29, 2)«. Sam se je tako spretno gibal v nji, da je prevajal v njo celo Horacija in Heineja (Cv. 26, 2).

Brzopis in evlalijo je tako ljubil, da se jih je spomnil celo v oni otožni uri, ko je jemal slovo od svojega »Cvetja«. »Mej raznimi bornimi spiski objavljenimi v teku 36 let na platnicah našega »Cvetja«, ne morem na vse zadnje popolnoma zapustiti tistih, ki sem jih pisal, z nekakim posebnim zajetjem, o nekem novem vseberzopisju in o nekem Evlalija kerščenem splošnem pomožnem jeziku. Da ta kakor ona reč ni bila tako napačna, sem še zdaj skoraj terdovratno prepričan«. (Cv. 32, 11—12). In zadnje besede, ki jih je zapisal v »Cvetju«, so bile češčenamarija v Evlaliji: *Avénua María, di grátia pléna, io Domino eo túa . . .*

Posebno spoštovanje zasluži tudi kot poštenjak, ki je preganjal zmote in bičal napake z enako neustrašenostjo, kjer jih je našel, pri nasprotniku kakor pri somišljeniku in duhovskem tovarišu. Ozir na strankarsko disciplino nam je pokvaril značaje, da si ne upamo z resnico na dan. Škrabec pa je povedal vse pošteno in odkrito; primerjaj, kaj je rekel Mahničju glede Stritarja (Cv. 7, 6), proštu dr. Jarcu, ko je izdal neki molitvenik: »Z najboljšim namenom, da jo (knjigo) . . . toplo priporočim, sim vzel knjižico v roke; žal, da sem se le prehitro prepričal, da je ne morem hvaliti. Ali naj bi bil torej molčal? Nemogoče! Vestna dolžnost mi je bila govoriti. Tako se ne sme delati s cerkvenimi učeniki in preprostemu ljudstvu

prodajati tako skujeno blago, to bi bil greh in sramota za našo cerkveno literaturo« (Cv. 8, 1). Ko so ga od več strani nagovarjali, naj bi neljubo kritiko omilil ali preklical, je kritiko še poglobil in zapisal: »Ne, ničesar ne morem preklicati . . . bodimo možje in ne zamerjajmo si odkritosrčnosti! Ljubimo resnico, če tudi ni namazana se vsemi sladkimi besedami«. (Cv. 8, 2). Prim. tudi boje o cecilijanstvu (Cv. 6, 2—6, 1. 1886) in dr.

Častitljivega očeta Stanislava je zadelo v sivi starosti veliko trpljenje. Zapustiti je moral celico, v kateri je preživel 42 let, in v nji bogato knjižnico, ki so jo uničile laške granate. S svoje Kostanjevice, od katere se ni nikoli premaknil, je moral v begunstvo. To ga je potrló. Zadnje leto je začel bolehati in dne 6. okt. na večer je umrl. *Dr. A. Bresnik.*

Stoletnica rojstva Ignacija Orožna.

Med delavci na ožjem polju spodnještajerske zgodovine zavzema odlično mesto bivši lavantinski stolni prošt Ignacij Orožen. Narodil se je 30. januarija l. 1819 v Laškem kot najstarejši sin ondotnega tržana in trgovca Ignacija Orožna in njegove žene Marije, roj. Ramšak. L. 1837 je z odličnim uspehom dovršil takratno gimnazijo v Celju ter slušal potem filozofijo v Gradcu dve leti, na to pa bogoslovje v Št. Andražu v Labudski dolini, kjer ga je lavantinski škof Ignacij Franc Zimmermann dne 4. avg. 1842 posvetil za duhovnika. Kot kapelan je služboval v Žalcu in v Celju, kjer je bil 1847—1854 mestni vikar. Od leta 1854—1865 je bil župnik v Mozirju, potem pa do l. 1867 nadžupnik pri Sv. Križu pri Rogiški Slatini. L. 1867. je postal stolni kanonik v Mariboru, kjer je umrl kot stolni prošt na Veliki petek 13. aprila l. 1900.

V širje sloje našega ljudstva Orožnova zgodovinska dela niso prodrla, zakaj glavno delo: »Das Bisthum und die Diöcese Lavant« (8 zvezkov) je pisano v nemškem jeziku; v takratnih razmerah bi bil za gradivo — brez retoričnega nakitja — v slovenskem jeziku našel najbrž malo čitateljev, domačim in tujim znanstvenikom pa je storil veliko uslugo. V slovenskem jeziku je izšlo njegovo prvo delo »Celjska kronika« (l. 1854), ki bi nekoliko predelana in opiljena zaslužila novo izdajo; pa kratka genealoška studija njegove rodovine »Kavčič-Orožnov rod« (1895). Na stare dni so mu oslabele oči ter je z dekanijo Nova cerkev (1893) moral zaključiti svoje raziskave.

Njegovo historično delovanje bi bilo vredno ob stoletnici natančneje pretresti. Izrabiti bi se morala njegova pisma, zapiski v kronikah, kjer je služboval, pregledati ostanek njegove knjižnice, zasledovati njegov razvoj v historičnem znanstvu. Njegova kratka, nekam suhoparna, mirna, stvarna pisava, vestna natančnost in marljivost je občudovanja vredna. V posameznostih se kajpada zasledijo tu in tam napake, katerih pa ni toliko za-

krivil Orožen sam, marveč površna poročila gospodov, od katerih je prosil podatke.

Žal, da ne moremo o njem podati ob stoletnici ocene, katero bi zaslužil. Od strani, od katere je urednik prosil za tak spis, se je to odklonilo; ko se je urednik sam hotel lotiti dela, pa ga je domovinska dolžnost odpoklicala v široki svet. Zadostujejo naj torej te skromne vrstice v stoletni spomin zaslužnemu zgodovinarju.

F. K.

Osemdesetletnica Vatroslava Jagića.

V Sienkiewiczzevem romanu »Brez dogme« razmišlja Leon Plošovski celo noč o očitku »L' improductivité slave«, ki mu je med dnevom udaril na uho. Če si ogledamo naše javno in zasebno življenje, dobimo le preobilo gradiva, da z bolno resignacijo vzkliknemo: »L' improductivité slave«! Vendar nas navdajajo zopet boljše misli, ko gledamo na tako dolgo in na delih bogato življenje, kakor je življenje Vatroslava Jagića.

Iz malih razmer se je razvil v učenjaka svetovnega slovesa in z ne navadno energijo še v svojih visokih letih deluje na obsežnem polju slavistike.

Narodil se je Vatroslav Jagić 6. junija leta 1839 v Varaždinu. Oče mu je bil navaden varaždinski meščan, po poklicu čišmar. Prve tri gimnazijske razrede je dovršil v rojstnem mestu, ostale pa v Zagrebu kot gojenec škofijskega sirotišča. Po dovršeni gimnaziji je dobil štipendij 200 gld. ter je na Dunaju poslušal latinsko in grško jezikoslovje, ob enem pa Miklošičeva predavanja o slavistiki. Leta 1860 je postal suplent na zagrebški gimnaziji, kjer je deloval do leta 1870. Poučeval je večinoma grški in latinski jezik. L. 1864 je z dr. Račkim in Torkarjem zasnoval znanstveni časopis »Književnik«. Ko je l. 1867 stopila v življenje jugoslovanska akademija, je imel Jagić prvo predavanje o paralelah in izvorih naših narodnih pesmi in pripovedk. Ob enem je bil tajnik Matice Hrvatske in od l. 1869 sourednik »Vienca«. L. 1868, je izšla njegova Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, ki se pa peča le s starejšim slovstvom.

L. 1870 je kruti Levin Rauch pognal iz službe deset srednješolskih profesorjev, med njimi tudi Jagića. Takrat je ruski slavist J. J. Sreznjevski, ki je malo poprej prepotoval slovanski jug, izposloval, da je petrograjsko vseučilišče imenovalo Jagića z ozirom na dotedanje njegovo znanstveno delovanje za častnega doktorja in kmalu potem je bil imenovan za izrednega profesorja v Odesi. Preden je pa nastopil službo, je napravil doktorat v Lipskem. V Odesi je potem predaval štiri leta primerjalno slovnico poleg Nekrasova, Grigoroviča in Smirnova. Leta 1874. je dobil poziv od berlinskega vseučilišča za novoustanovljeno slavistično katedro. Že naslednjega leta je Jagić v Berlinu ustanovil glasoviti časopis »Archiv

für slawische Philologie, ki šteje doslej 36 knjig. V tem zborniku je ogromno Jagičevega dela, zlasti so vzorne njegove kritike in nekrologi. V Berlinu je prišel v ožji stik z zgodovinarjem Weberom in Mommsenom, s katerim je pozneje ob koncu prošlega stoletja imel polemiko radi njegovega brutalnega napada na slovanstvo.

L. 1880. je umrl v Petrogradu J. J. Sreznjevskij; njegov naslednik je postal Jagič. Tam se je krog njega zbral nov krog najznamenitejših ruskih učenjakov. Že l. 1881. je postal redni član petrograjske carske akademije.

Ko je Miklošič stopil v pokoj, se je Jagič l. 1886. preselil na Dunaj. Miklošičevo ime je pridobilo dunajski katedri slavistike ime najmenitnejše slavistične katedre. Celih 22 let je deloval Jagič na dunajskem vseučilišču. Ta čas pomeni vrhunec njegovega delovanja. Področje slavistike je Jagič razširil in poglobil. V svojem nastopnem govoru je začrtal obseg in nalogo slavistike, ki naj obsega: proučevanje cerkveno-slovenskega jezika, na tej podlagi proučevanje živih slovanskih jezikov, potem dialektologijo, slovstvo, narodno pesništvo, slovansko mitologijo in paleografijo. Na Dunaju je on prvi osnoval slovanski seminar.

L. 1908 je stopil v pokoj, vendar v tem času do l. 1918, med 70. in 80. letom svojega življenja ni odložil peresa, marveč je prav v tem času spravil na dan obsežna in temeljita dela. Jugoslovanska akademija je ravnokar razposlala iz njegovega peresa obširno knjigo »Život i rad Jurja Križanića«, ki je že pred 300 leti bil nekako predhodnik Jagičev.

Število Jagičevih del je nebrojno. Že l. 1908. je k njegovi 70-letnici Fr. Pastrnek sestavil seznamek Jagičevih del, ki je obsegal 29 strani; zadnjih deset let je število še znatno narastlo.

Značilno je, da so toli zaničevani in prezirani Jugoslovani dali svetu zaporedoma dva prvaka-velikana v slavistiki, ki sta znatno obogatila ravno nemško znanstveno slovstvo — Miklošiča in Jagiča, ki imata svoj rojstni kraj le nekaj ur narazen. F. K.

Črtice.

Svetina nad Celjem in njena okolica.

Napisal Fr. Malgaj.

Hočeš li, da se navžiješ krasne panorame, da se nasrkaš svežega, zdravega zraka, moraš se povspeti v znano gorsko selo Svetino (tudi Svetje imenovano), ki se vzdiguje 683 m nad morsko gladino. Lep je ta kraj, zanimiv je radi svoje stare začrnele cerkve, ki kraljuje na zmerni višini, in radi nekaterih drugih starih spominov, ki se nahajajo v bližini.

Pred teboj stoji črna cerkev, posvečena Devici Mariji, na desno in levo vidiš dolge črte gozdov, plodnih poljan in zelenih livad. Krasoto prizora ti povelečujejo bela sela, ki so kakor bele rožice posejana po strmih in pobočnih bregovih. Niso redki beli zvoniki pogorskih cerkvâ, ki se ti prikazujejo daleč tam z zelenih vrhuncev. In nad vsemi temi stoji naša črna cerkev, ponosna in budna stražarka, krijoča v sebi mnogo zanimivega in žalostnega iz sive preteklosti.

Zidava nam kaže, da je bila postavljena cerkev v onih hudih časih, ko je ljudstvo moralo iskati v njej obrambe pred nasilnimi Turki.

Stari viri, ki bi nam povedali točno letnico postanka svetinske cerkve, so se s časom porazgubili. Le ljudstvo nam je ohranilo v svojih lepih pripovedkah še spomin na zidanje, na ustanovitelja in na zidarje, ki so delali cerkev. Narodna pripovedka pravi, da so zidali cerkev v onih davnih časih, ko so še ajdje, prebivali po naših krajih. Ko je zidar vzdal zadnji kamen v cerkveni zid, vrgel je kladivo tako daleč, kakor je mogel, rekoč, naj se zida tam, kamor pade kladivo, nova cerkev. Kladivo je padlo na mesto sedanje Završke cerkve pri Sv. Vidu, ki je zelo stara. Druga pripovedka pa nam pravi, da se je zidala svetinska cerkev zajedno z završko. Zidarja, ki sta zidala obe cerkvi, sta si bila prijatelja in prijateljsko sta se posluževala skupnega kladiva. Kot strašna velikana sta si lahko mimo Resevne segla v roke in si posojevala kladivo. Za cesto, ki pelje v Šent Rupert, leži velika skala. Pravljica pravi, da je neslo to skalo ajdovsko dekle v predpasniku iz Šent Ruperta na Svetino; ko se je pa dekletu utrgal konec na predpasniku, padla je skala za cesto, kjer leži še danes.

Še eno pripovedko nam je ustvarila bujna domišljija našega ljudstva o zidanju svetinske cerkve. Za cesto namreč, ki pelje iz Svetine doli k cerkvi sv. Florjana, izvira zanimiv studenec. Iz prilično visokega štoru priteka sveža pitna voda, ki je baje neskaljiva; ta voda se potem kot mal potok »Kozica« izliva v potok Reko. Ljudstvo pravi, da je pod tem štorom skrito veliko jezero in da zapira zlat »gartlc« vhod v njega. V tem štoru so se baje prikazovale ob času, ko so stavili svetinsko cerkev, zlate ribe, katere so služile zidarjem za zajutrak. Ko so pa delali zidarji celo na Marijin dan, poskrile so se ribe v zemljo in od tedaj se niso več prikazale v štoru.

V živem spominu so pri ljudstvu dogodki, ki se nanašajo na svetinsko cerkev, te dogodke si pa narod tolmači po svoje. Pravljice niso brez jedra in nam povejo marsikaj. Kroničarji pišejo, da je dal postaviti cerkev Devici Marije na Svetini celjski grof Friderik I., ko se je srečno vrnil iz Italije, kjer je bil dalj časa zaprt pri vojvodi od Ferare. Zidarski mojster iz Nemskega pa, ki je delal cerkev, ni mogel na noben način pobeliti cerkve, ker mu je ves omet odpadel, predno se je na zidu posušil. Raz-

jarjen grof vrže nerodnega mojstra v ječo. Tu se pa prikaže — tako veli pravljica — ponoči zidarju Marija in mu pove, da hoče ona imeti temno, nepobeljeno cerkev, da bi je ne opazili tako hitro Turki. Ko naznani mojster to grofu, ga ta odpusti iz ječe.

Posebno živo so ljudstvu v spominu časi turških napadov. V zgodovini turških napadov na naše kraje imamo zapisan krvav dan, katerega je doživela Svetina od Turkov. A koliko turških napadov tekom dolge vrste let je nezapisanih, potopljenih v morju preteklosti!

Ko so namreč l. 1487 prihrumeli Turki na Slovensko Štajersko in požgali Laški trg, niso prizanesli Svetini. Z nečloveškimi čini so oskrunili cerkev in požgali okolico. Narodna pravljica nam pravi, da je ljudstvo pribežalo od vseh strani v cerkev, ki je bila dobro utrjena, saj nas še danes spominjajo na to strelne line v cerkvenem zidu in zidu osmerovoglatega zvonika. Kljub junaški obrambi proderejo Turki skozi močna vrata v cerkev, kjer je pošiljalo ubogo ljudstvo goreče molitve proti nebu. Sam turški poveljnik zajaše k oltarju, s katerega je pustil zobati svojemu konju oves. In ono obširno lipo za cerkvijo je vsadil tudi tedaj Turek; pod mogočnim deblom leži pokopano zlato tele, katerega še pridejo iskat Turki.¹ Tako si pripoveduje ljudstvo. Pravijo tudi, da se ne sme temna cerkev na Svetini pobeliti, sicer bi se videla daleč doli v turško deželo in privabila bi zopet one rdečehlačnike plenit naše kraje. (Videl sem na Svetini otroke, ki so si zasenčili z roko oči in iskali v daljavi turško deželo . . .)

Nekdaj je bila cerkev na Svetini daleč na okoli sloveča božja pot. Ko je pa nastopil Jožef II. vladarstvo, prepovedal je romanje na Svetino in je dal cerkev zapreti. Cerkev so pa kmalu zopet odprli, ljudje hodijo še dandanes na Marijine praznike gori na božjo pot.

Leta 1714 je doletela Svetino velika nesreča. Na binkoštni praznik omenjenega leta je upepelil požar cerkev Device Marije in pa cerkev sv. Križa. Uničeno je bilo tudi 6 zvonov. L. 1718 je vlil celjski zvonar Konrad Schneider nov zvon, ki še visi v zvoniku. Drugega je vlil 1764 Gašpar Schneider iz Celja. Glavni oltar je zgotovil l. 1775. podobar Anton Janšek iz Laškega trga. L. 1872 in 1873 je dal prenoviti cerkev župnik Matija Arzenšek. Fresko-slike je risal Lah Giacomo Brolo istega leta. Nad 300 let stara lesena figura sv. Trojice je bila prenesena v mariborski škofijski muzej. Sedanje orgle pa so kupljene iz stare teharske cerkve.

Cerkvica sv. Križa na Svetini.

Cerkvica sv. Križa na Svetini mora biti stareja, kakor Marijina cerkev; zidana je v čistem romanskem slogu, strop je bil poprej lesen. Oprava cerkve je primitivna. Mal altar sv. Križa, zadnji čas kor z orglami

¹ Prim. Aškerčevo „Vaško lipo“! Ured.

iz Marijine cerkve in pa velika oljnata slika sv. Ane, to je oprava. Sliko je narisal l. 1755 slikar Lovr. Jos. Stachl. Na tem mestu je bila slikana poprej na steno (fresco) groteska slika obešenega Judeža. Slika je bila izvanredno stara in že zelo pokvarjena. Ko je pa dal zadnja leta kmet Klinar prenoviti cerkvico, pobelili so to znamenito sliko. Pravijo, da so dali postaviti kapelo sv. Križa celjski grofje za služinčad z majerije, katero so imeli tu v bližini. Leta 1714. je kapela pogorela, a so jo nato zopet pozidali.

Cerkvica sv. Florjana.

Pod Mrzlo planino teče potok Reka skozi gorsko kotlino, opasano povsodi z lepimi gozdi. V tej kotlini stoji mala cerkvica sv. Florjana, pred cerkvijo pa se razširi kotlina v lepo dolino »Svetli dol« (Lichtenthal). Pred več stoletji, ko se je imenoval ta kraj še »Končno selo«, so gospodovali tukaj celjski grofje. Prikupil se jim je bil ta kraj in sezidali so si majerijo. Domače ime »pri Majerju« nas še spominja na to. Po smrti zadnjega celjskega grofa je bila razprodana njihova obširna posest raznim plemenitašem, ki so na vse mogoče načine izsesavali ljudstvo. Ko so potem pod Marijo Terezijo morali tudi plemenitaši plačevati od svojih obširnih posestev davke, začeli so leti bolj izrabljati svoje še neporabljene kapitale. L. 1751 so bila porazdeljena obširna posestva majerije izumrlih celjskih grofov na Končnem selu. Nastalo je 16 kmetij. Grof Gaisruck iz Celja postavi l. 1753 v Končnem selu steklaro, da bi kar najbolje porabil les iz svojih obširnih gozdov, katere je posedal v tem kraju.

Danes ni več sledu od steklarne, ohranil je pa še cel kraj ime »Glažuta«. Na posestvu, kjer je stala steklarne, ima sedaj kmet Mlakar svojo hišo, kozolec in gospodarsko poslopje. Na mestu, kjer je stala tovarniška hiša za stanovanje in shrambe — stoji sedaj kozolec. Steklarne pa je bila postavljena za potokom. Ostanki jezu se še sedaj vidijo. Pri jezu je opravljal posel »plujdar«. Na Končnem selu je ostalo še do danes ohranjeno hišno ime »pri plujdarju«. Pri steklarni so bili zaposleni tudi nemški delavci, par nemških hišnih imen, kakor pri Hercogu, pri Progerju se je še ohranilo.

Za steklarne so posekali les po celi reški dolini, posekani dolini so dali nemški delavci ime »Lichtenthal«, ime je bilo potem krivo poslovenjeno v »Svetli dol«. Okoli leta 1770 so morali ustaviti obrat, ker je zmanjkalo primernege lesa.

Grof Gaisruck pa je dal postaviti v bližini steklarne že l. 1754 malo cerkvico, posvečeno sv. Florjanu. To nam pove latinski napis na marmornati plošči zunaj cerkve. Cerkevna oprava je borna, na evangeljski strani je slikan Gaisruckov grb, pod njim pa pisan kronogram: *Ex tua clementia et ingenti Erga superos pietate felix Deabusso surrexi*. Na epistelski strani je pa svečeniški grb z napisom: *Et venia iussuque primi archian-*

tistis goritiensis vetusto ritu benedicta fuit. Nad glavnimi vrati je stal četrti, sedaj pobeljeni kronostih, ki nam je povedal, da je posvetil cerkev Jožef Bartholotti, arhidijakon iz Celja l. 1754.

Cerkev na Svetini in cerkev sv. Florjana spadata pod župnijo — Sv. Ruperta.

Župnija Sv. Rupert je bila ustanovljena leta 1755, del te župnije je spadal poprej pod šentjursko župnijo. Sedanja cerkev je postavljena l. 1726, a na tem mestu je stala že poprej cerkev. V bližini župne cerkve stoji grajščina Velika Breza (Birkenstein), katera je pa že zelo razpadla. V grajščini se nahaja sedaj majhna trgovina. Hiša je dvonadstropna in ima v fronti 50 oken. Ljudska pravljica pravi, da so imeli to grajščino gosp. Birkensteini. Ko so pa ti izumrli, prišel je grad v roke Jurkloštru. Grad je služil menihom za majerijo. Proti koncu 15. stol. je pa radi luteranstva Jurklošter zelo propal. Zato je nadvojvoda Ernest l. 1591. podaril ta samostan z vsemi posestvi vred jezuitom v Gradcu. Tako je postal grad Velika Breza last jezuitov. Potem ko so ta red razpustili, postal je grad državna last. Par desetletij stanujejo v gradu kmetje, ker spada k hiši tudi nekaj posestva.

Zlatorog in »jelen z zlatimi rogovi«.

(Prim. dr. Glonarjevo razpravo „Monoceros in Diptamus“ v „Časopisu za zgodovino in narodopisje“ 1910).

V slovenski pripovedki je Zlatorog kozel z zlatimi rogovi. Po izvajanjih dr. Glonarja v gori navedeni razpravi je kozel tu stopil namesto jelena, ki je v krščanski simboliki podoba Jezusa Kristusa. Po tej razpravi se na Turinškem pripoveduje o belem jelenu z zlatimi rogovi (kdor strelja nanj, tega zadene lastna krogla). O zlatorogem jelenu govore tudi mnogi starejši klasični pisatelji, kakor Evripides, Pintar, Apolodorus, Valerius, Flaccus.

Kakor pa vidim iz spisa dr. Čeneka Zibrta »Zlatý jelen itd. (v češki »Svetovi knihovni« št. 1154—1155), se nahaja zlatorogi jelen tudi v češki narodni literaturi. V starih čeških vedeževanjih imamo često prorokovanje češ, da pride težka doba, ko ne bo videti niti na praškem mostu Čeha; ko bo Čeh na praškem mostu tako redek kakor zlat jelen ali jelen z zlatimi rogovi. Že v 16. stol. se to prorokovanje imenuje kot »staro« ter se Čehu daje atribut »pravi«, t. j., iskreni, prave vere, brez varljivosti. Češki cerkveni pisatelji govore seveda namesto o pravem Čehu o pravem kristjanu, ki ga je tako težko najti, kakor jelena z zlatim rogovjem v gozdu ali na praškem mostu (takó na pr. Komensky). Snov je pesniški obdelal Jan Kollár v »Slavini hčeri« (1832, sonet 235), kjer pravi: »Šel sem v praško staro mesto, a glej koncem praškega mostu vidim stati

zlatorogega jelena. Hotel je na most, toda Milek (sin majke Slave, Amor) se je hitro preobrazil v češkega lovca, pomeril vanj iz silnega loka in jelen je padel obstreljen v vodo. O, kako se mi je srce radovalo, da se je odvrnila od nas prorokba z grozami onih časov, ko bi bilo baje tu laže videti divjega jelena z zlatimi rogovi nego resničnega Čeha . . . » Zlatorogi jelen čez praški most še ni bežal . . .

F. I.

Društveni glasnik.

(Radi draginje papirja in tiska se omejimo na najvažnejše.)

V letu 1918 smo imeli 6 odborovih sej in izredni občni zbor. V vseh sejah se je razmotrivalo vprašanje, kako bi naše društvo pri tej vedno naraščajoči draginji še vendar moglo uspevati. Edin izhod je bil, da povišamo članarino, kar je odobril izredni občni zbor, ki je sklenil, da plača redni ud 10 K na leto ali pa 200 K za vselej.

Za Trstenjakov sklad je zavladalo precejšnje zanimanje in kakor kažejo računi, so nas naši rodoljubi res požrtvovalno podpirali. Na žalost pa nam sedanje razmere branijo izvršiti svoj načrt.

Naše društvo je dalo tudi pobudo za izdajo Štrekljeve historične slovnice slovenskega jezika. Nabirali smo naročnike in predplačila. Slovnica se izda skupno s Slovensko Matico s podporo jugoslovanske akademije v Zagrebu. Kedaj da izide slovnica, je pri sedanjih razmerah nemo-goče preračunati.

Naše društvo je priredilo v Mariboru šest javnih predavanj, ki so bila vsa precej dobro obiskana. Predavali so: g. prof. Pirc o srbski zgodovini, g. dr. Makso Kovačič o jugoslovanski narodni pesmi, drugič o e-notnosti Jugoslovanov, g. dr. Capuder o vzrokih ruske revolucije in o prvi ruski revoluciji in g. dr. Makso Kovačič o slovanskem bogoslužju ob Adriji.

Z odredbo narodne vlade v Ljubljani (št. 194 z dne 16. grudnia 1918. Uradni list XXIII. z dne 17. grudnia 1918) mora dobivati naše društvo dolžnostne izvode vseh publikacij, ki se tiskajo v območju deželne vlade za Slovenijo. Skrb odbora je torej le še večja, da dobi primerne prostore, da lahko otvori tudi javno znanstveno knjižnico.

Dohodkov je imelo društvo s prebitkom iz l. 1917 K 16.042'14, izdatkov pa K 12.037'45. Razen tega znaša Trstenjakov sklad K 6.915'10 in sklad za izdajo Štrekljeve hist. slovnice 2.520'35 K, 1.315'— K se je iz tega sklada izdalo za nakup Štrekljevega rokopisa.

(Imenik darovalcev Trstenjakovega sklada izide pozneje.)

Knjižno naznanilo.

V zalogi „Zgodovinskega društva“ se dobe:

»Časopis« I—XIV. Kdor naroči najmanj pet letnikov skupaj, dobi 20% popusta. Letnika XIII. in XIV. se dobivata le za celo udnino K 5.—, letnik XV. za K 10.—.

Zgodovinska knjižnica I. oddel., I. zv.: Krajevne kronike. Cena po pošti 23 vin.

Zgodovinska knjižnica. II. oddel.: Prazgodovinske izkopine. Cena po pošti 45 vin.

Janežičeva Slovnica. Spisal Gabrijel Majcen k pedesetletnici „Slovenske slovnice“ Antona Janežiča. 20 vin., s poštnino 25 vin.

Zgodovina Jarenine v Slov. gor. Spisal G. Majcen. Cena 30 vin., po pošti 35 vin.

Dr. Matija Prelog. Spisal dr. Karol Verstovšek. Cena 20 vin., po pošti 25 vin.

Fr. Kovačič: **Trg Središče.** Krajepis in zgodovina. Broš. s pošto K 5'60, v plat. vez. po pošti K 6'80.

Fr. Kovačič: **Nadžupnija Sv. Križa** pri Rogaški Slatini. Broš. po pošti K 1'50.

Fr. Kovačič: **Dominikanski samostan v Ptuju.** Zv. I—II. Cena obema K 1'20, po pošti K 1'40.

Kühar Števan: **Narodno blago vogrskij Slovincov.** Cena K 0'30, po pošti K 0'35.

